

**MER REKLAM, TACK, OCH
GÄRNA
SAMHÄLLSINFORMATION**
**En studie om synlig- och tillgängliggörande av
efemärt tryck vid svenska pliktbibliotek**

Sandra Torres Magnusson

Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för
masterexamen inom ABM-masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Eva Nylander

År: 2017

Title

More advertising material, please. An investigation of the process of collecting and displaying printed ephemera at Swedish legal deposit libraries

Abstract

The aim of this Master's thesis is to investigate the choices that legal deposit libraries in Sweden make, during the process of collecting and displaying printed ephemera. The word "ephemera" originally derives from a Greek word simply meaning "short-lived" or "lasting only for one day". The term "printed ephemera" thus refers to a wide range of different documents meant to be discarded after use, for instance posters, advertisements, pamphlets, post cards, maps, trade catalogues and so on. This material constitutes a major part of the printed cultural heritage of the nation and has a great potential as research material. Not many people know of the existence of these collections, though, or that the material is available to the public. The thesis focuses on the management of printed ephemera collections at two Swedish legal deposit libraries, The National Library of Sweden and Lund University Library. A number of choices made, and decisions taken, by the libraries have a crucial impact on what is being preserved for the future, what is being shown to the public and what is, on the contrary, made invisible. In addition to this primary part of the investigation, the thesis also looks at two other European libraries, The Royal Danish Library in Copenhagen and The British Library in London, in order to show alternative ways of dealing with collections of printed ephemera. Applying thoughts and theories of knowledge organization, this thesis further discusses different angles of the Swedish Legal Deposit Law, preservation of printed ephemera at the legal deposit libraries, classification of the material, cataloguing and digitization. The thesis demonstrates that the Swedish legal deposit law is in need of a revision to guarantee the preservation of all sorts of printed ephemera available today. The results of the investigation also show that the Legal Deposit Libraries of Sweden, required by law, preserve a wide range of material, but in many ways lack the resources to make the material visible. Although the collections are accessible, by way of the classification systems used when shelving the material, only minor parts of the collections are visible in the library catalogues or as digital files. Digitizing printed ephemera is problematic due to costs, technical limitations and copyright restrictions but it can, and will, presumably be necessary in order to make fragile objects available. Cataloguing, on various bibliographic levels, the classified collections could on the other hand make a larger part of the preserved material a lot more visible, and thus also more accessible to the reader.

Keywords ephemera, printed ephemera, legal deposit, national libraries, Kungliga Biblioteket, Universitetsbiblioteket i Lund, British Library, Det Kongelige Bibliotek, collecting printed ephemera, cataloguing, digitization, classification, knowledge organization, vardagstryck, småtryck, tillgängliggörande, osynliggörande, ABM, biblioteks- och informationsvetenskap

Innehållsförteckning

BAKGRUND	4
1.1 Inledning	4
1.2 Definition av begreppet <i>efemärt tryck</i>	6
1.3 Syfte	7
1.4 Avgränsningar	7
1.5 Forskningsfrågor	8
TEORI och FORSKNINGSLÄGE	9
2.1 Teoretiskt perspektiv	9
2.2 Andersen och Skouvigs analys som mall	12
2.3 Forskningsläge	14
URVAL, METOD OCH KRITIK MOT METOD	17
3.1 Urval	17
3.2 Metod och kritik mot denna	18
3.3 Intervjuschemat och kritik mot detta	21
3.4 Etiska aspekter kring studien	23
RESULTAT	24
4.1 Svenska pliktbibliotek och hanteringen av efemärt tryck	24
4.1.1 Vad säger den svenska pliktlagen?	24
4.1.2 Universitetsbiblioteket i Lund	26
4.1.3 Kungliga Biblioteket i Stockholm	30
4.2 Bibliotek utanför Sverige	35
4.2.1 Kungliga Biblioteket i Köpenhamn	35
4.2.2 British Library	39
ANALYS OCH SLUTSATSER	42
5.1 Vilken betydelse har ett namn?	42
5.2 Vilka luckor skapas av pliktlagen?	44
5.3 Klassificering och hyllstruktur	49
5.4 Katalogisering	51
5.5 Digitalisering av efemärt tryck	55
5.6 Slutdiskussion	59
Tack	62
Käll- och litteraturförteckning	63
Bilaga 1: Intervjuschemat	68

BAKGRUND

Vi kastar det därför att det är ointressant just nu. Men efter 50 år har skräpet fått en ny dimension. Knivskarpa bilder träder fram av livet så som det levdes på skräpets tid. Och sparar man pappersskräp i 200 år har det växt till en kontinent full av intim kunskap om forna tider – i synnerhet kanske om sådant som forna tider aldrig avsåg att vi skulle få veta. (Lindqvist 2001, s. 5)

1.1 Inledning

Sverige är ett av få länder i världen som har en lag – lagen om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1392) – som ska säkerställa att ”i stort sett allt svenskt tryck”, i egenskap av kulturarv, bevaras för framtiden (Halldin 2011, ss. 51-52). En vanlig missuppfattning är troligtvis att ”allt svenskt tryck” mest skulle omfattas av böcker, dagstidningar och tidskrifter. Det som tenderar att glömmas bort då är dock det som utgör den allra största delen av svensk grafisk produktion – det efemära trycket (Halldin 2011, ss. 45-47; Nylander 2015, s. 1). Hit hör alla de trycksaker som omger oss dagligen: reklam, affischer, telefonkataloger, vykort, kartor, företags- och föreningstryck, årsredovisningar och skolkataloger. Gemensamt för de flesta av dessa är att de inte producerats för att stå i en bokhylla, utan för att användas och sedan kasseras (Halldin 2011, s. 51). I Sverige har tryckerierna, tack vare pliktlagen (SFS 1993:1392), skyldighet att skicka ett exemplar av varje trycksak, och då även detta material - till Kungliga Biblioteket i Stockholm och Universitetsbiblioteket i Lund, som i sin tur har som sin skyldighet att bevara även detta material för framtiden och också tillgängliggöra det. (Nylander 2015, ss. 1-3) I den här uppsatsen kommer jag att försöka reda ut om det verkligen är ”allt svenskt tryck” som sparas vid pliktbiblioteken och också vilka fallgrorpar som kan finnas vid försöken att bevara och tillgängliggöra ett så stort och mångfacetterat material som det efemära trycket.

Det efemära trycket är, trots att det ofta tenderar att ses som ”skräp”, ett unikt material med stort värde både för forskare och för en bredare allmänhet (Altermatt & Hilton 2012; Halldin 2011; Høeg Jacobsen, Mortensen, Smith, & Tjørnelund Thomsen 2010; Jonsson 2007; Jönsson 2015; Lindqvist 2001; Makepeace 1985; Nylander 2015; Twyman 2008) All tänkbar forskning är möjlig, då trycket speglar mängder av trender, företeelser och aspekter av samhället som sällan eller aldrig beskrivs i böcker. (Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 17-19; Jonsson 2007, s. 192; Lindqvist 2001). Trycksakerna kan användas till forskning i historia, kulturhistoria, lokalhistoria, och släkthistoria eller som researchmaterial till film – och TV-produktioner. Journalister och museer kan vara hjälpta av materialet. (Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 17-19) Marginaliserade grupper och de människor som inte har råd eller

möjlighet att göra sig hörda i bokkulturen får här en egen röst trycksakerna utgör således ett oslagbart källmaterial. (Altermatt & Hilton 2012, ss. 174-176). För företag och föreningar kan det efemära trycket vara till nytta, då det bland annat innefattar räkenskaper och årsredovisningar (Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 17-19) Även den som är intresserad av tryckhistoria kan här finna ett unikt källmaterial. Det är ofta i detta tryck som tryckerier först använt nya typsnitt och tekniker och det efemära tryckets historia därför är synonym med tryckhistoria i stort. (Twyman 2008, ss. 31-40)

Vi talar alltså om ett både värdefullt och unikt kulturarv. Dock är det, som nämnts, samtidigt en typ av trycksaker som människor tenderar att göra sig av med och som därför sällan går att återfinna i några organiserade samlingar, mer än vid de stora pliktbiblioteken. (Nylander 2015, ss. 1-3) Det är också ett material som sällan förknippas med bibliotek och samlingar som därför, för många, kanske är relativt okända (Høeg Jacobsen et al. 2010, s. 19). Bevarandet och tillgängliggörandet av detta omfattande material är dock inte oproblematiskt. Det efemära trycket liknar, till formen, mer ett arkivmaterial än de typer av tryck som vanligtvis förknippas med bibliotek. Trycksakerna är oftast inte tänkta att hamna i en bokhylla, eller, än mindre, på ett bibliotek. Tryckerier, företag eller förlag har heller inga enhetliga mallar eller standarder för utformandet av efemärt tryck, och dess användningsområden är dessutom många och vitt skilda. Således utgör det ett mycket komplext och diversifierat material, både i termer av format och inte minst vad gäller de uppgifter som kan vara möjliga att använda som metadata. (Halldin 2011, ss. 51-53; Jönsson 2015, ss. 4-6; Makepeace 1985) Efemärt tryck produceras också i sådan omfattning att det riskerar bli svårt för pliktbiblioteken att hantera inflödet och strukturera samlingarna på ett effektivt sätt och även avsätta fysisk plats för det. (Halldin 2011, s. 46; Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 12-13; Jonsson 2007, ss. 192-194) Inte minst kan detta bli ett problem då materialet inte sällan tenderar att ges lägre prioritet och status än traditionellt biblioteksmaterial (Halldin 2011, s. 53) och därmed också kan tänkas tilldelas mindre ekonomiska medel (Twyman 2008, ss. 19-22). Intresset för efemärt tryck har dock ökat på senare år, då fler och fler tycks ha insett de enorma möjligheter som finns dolda i detta material (Twyman 2008, ss. 20-21) En ständig utmaning för pliktbiblioteken är således också att synliggöra materialet.

Bevarande, synliggörande och tillgängliggörande, är alltid, till syvende och sist, baserat på olika typer av urval. Det kan det handla om vilka gränserna ska gå för *vad* en institution ska bevara. Vissa typer av material kommer alltid att behöva väljas bort. Det kan också handla om vilka kopplade till hur det material som bevaras ska inordnas i kunskapsorganisatoriska system, något som alla biblioteksverksamheter är beroende av för att överhuvudtaget kunna ordna stora mängder information, och också göra den lätt åtkomlig (Taylor & Joudrey 2009, ss. 8-11). De trycksaker som inordnas i kunskapsorganisatoriska system kommer oundvikligen att påverkas och begränsas av själva systemen, då det inte existerar några perfekta och allomfattande system. Det stora problemet med kunskapsorganisatoriska system är att de alltid lyfter fram vissa värden på bekostnad av andra. Systemen är också en produkt av sin tid och samhällskontext. (Bowker & Star 1999, ss. 5-11) Kort och gott kan dilemmat sammanfattas så här: "one person's infrastructure may be another's barrier" (Bowker & Star 1999, ss. 34).

Relevant skulle vara att studera hur pliktbibliotek bättre skulle kunna *tillgängliggöra* sitt efemära tryck. Innan vi kan tala om vägar till synliggörande, måste det dock först klargöras var, och hur, materialet riskerar att osynliggöras. Frågor vi måste börja ställa oss är följande: Vad innebär egentligen "allt svenskt tryck"? Vilka beslut fattas under processen att synliggöra och tillgängliggöra materialet? Vad händer med materialet vid synliggörande och tillgängliggörande och synliggörs vissa aspekter på bekostnad av andra? Många val som görs idag ter sig självklara med våra samtida glasögon och ifrågasätts därför aldrig. Genom att identifiera vilka tankemönster och vilken diskurs som från början format dessa val kan det däremot också bli tydligt om och hur de, i ett sammanhang som skiljer sig från vårt eget förgivettagna, kan komma att ge upphov till brister, luckor eller problem. Konsekvenserna kan vara "osynliga" nu men bli desto tydligare i framtiden. En risk är också att grupper i vår egen samtid ser med andra glasögon än våra egna och att luckorna, för dem, redan är tydliga. Oavsett hur, så får de val vi gör idag oundvikligen konsekvenser. Det är därför relevant att ställa sig frågan vad som idag väljs, respektive väljs bort, och vad detta får för följder för just bevarandet, synliggörandet och tillgängliggörandet av ett värdefullt material som det efemära trycket.

1.2 Definition av begreppet *efemärt tryck*

I denna studie har jag valt att genomgående använda termen "efemärt tryck", som en sammanfattande term för den typ av material jag valt att studera. Det grekiska begreppet *efimerios* kan, enligt Mårten Rasch (2011), närmast översättas till *som varar en dag* (Rasch 2011, s. 55). Termen syftar på företeelser som är kortlivade och innebörden är, i det svenska språket, närmast jämförbar med begreppet "förgänglighet". I fallet med "efemärt tryck", är således betydelsen av detta trycksaker som förmedlar ett budskap som endast är tänkt att vara aktuellt för stunden (Halldin 2011, s. 45) Vilka termer som används vid minnesinstitutioner som samlar denna typ av material, kan dock skifta då innehållet i samlingarna kan variera. Efemärt tryck kan exempelvis finnas i flera olika av institutionens samlingar även om någon samling innehåller mer av det än övriga. Vid vissa institutioner kan det, bland det efemära trycket, även ha smugit sig in trycksaker som, rent tekniskt, inte kan sägas ha ett "förgängligt budskap". Dessa minnesinstitutioner kan då ha valt en egen term för innehållet i sina samlingar, exempelvis termer som "vardagstryck", "småtryck" eller kort och gott "okatalogiserat tryck" (Halldin 2011, ss. 45-46; Høeg Jacobsen et al. 2010, s. 9; Jonsson 2007, s. 192). I dessa fall har jag, i min text, valt att använda den term institutionen själv använder, när det material som beskrivs i texten är kopplat direkt till denna institution.

Utanför Sverige är det möjligt att finna en mängd olika förklaringar av vad efemärt tryck egentligen är, eller bör innefatta. Exempelvis har författare som Alan Clinton (1981), Maurice Rickards (2000) och Chris E. Makepeace (1985) fört diskussioner om vad som skulle vara den lämpligaste definitionen av begreppet. Det blir dock tydligt att det är svårt att finna någon allomfattande definition som belyser alla aspekter av detta material och gränserna tycks vara mycket flytande. Paula McDowell (2013) menar dock att termen ephemera är en *klassifikation*, snarare än en definition, något jag kommer att återkomma till både i kapitlet om tidigare forskning samt vidare i min egen studie. McDowell vill även ifrågasätta begreppets hela relevans, då det överlag inte alls kan sägas vara en självklarhet att dessa typer av trycksaker har ett

budskap som endast är av tillfällig karaktär (McDowell 2013). Jag, har, trots detta, valt att använda termen ”efemärt tryck” då jag inte heller kunnat finna någon bättre benämning som inbegriper alla de trycksaker jag avser med begreppet, i synnerhet inte någon som har relevans även internationellt.

1.3 Syfte

Syftet med uppsatsen är att klargöra vilka val som görs under processen att bevara och förmedla, synliggöra och tillgängliggöra efemärt tryck vid svenska pliktbibliotek, samt därtill belysa vad dessa val i sin tur kan få för konsekvenser för just bevarandet av materialet samt för hur synligt och lättåtkomligt det är för låntagaren.

1.4 Avgränsningar

För att uppnå syftet med uppsatsen kommer jag att arbeta med frågeställningar kring vilka val som görs vid bevarande, katalogisering och digitalisering av efemärt tryck vid svenska pliktbibliotek, samt belysa detta ytterligare med hjälp av ett internationellt jämförelsematerial. Då tiden och utrymmet för den studie jag ämnar göra är begränsad, måste jag vara tydlig med var gränserna för undersökningen går. Att försöka skapa sig en allomfattande bild av hanteringen av ett så brett och heterogent material som efemärt tryck är näst intill omöjligt och arbetet med materialet ser också mycket olika ut på olika bibliotek (Makepeace 1985; ss. 159-198). Den arbetsprocess som är kopplad till det efemära tryckets väg genom ett pliktbibliotek är omfattande och komplex. Tryck som, enligt pliktlagen, är leveranspliktigt, skickas till biblioteket från tryckerierna. Trycket tas sedan emot vid det givna biblioteket, viss gallring görs kanske, trycket sorteras, klassificeras och ordnas och visst tryck väljs eventuellt ut för katalogisering och ibland digitalisering. (Høeg Jacobsen et al. 2010; ss. 9-16; Jonsson 2007, ss. 189-199; Markhouss 2001, ss. 11-17) De moment som följer efter att trycket skickats från tryckerierna är alltså många och materialet, i sig, är som vi sett mycket mångfacetterat. För att hålla uppsatsen så kort och stringent så möjligt har jag därför valt att fokusera på de mest huvudsakliga komponenterna i denna arbetsprocess och se vilka urval som görs vid dessa. En första tanke var att skilja ut de tre momenten ”mottagande/bevarande”, ”katalogisering” och ”digitalisering”. Dessa punkter i arbetsprocessen är dock inte alltid tydligt avgränsade. Då mycket av hanteringen flyter ihop har därför även andra delar av hanteringen av trycket kommit att spela en betydande roll i min studie och kommit att innefattas främst i begreppen ”mottagande/bevarande”. För att få en helhetsbild av de urval som görs vid mottagandet och bevarandet av trycket måste jag först studera vilka urval som resulterar i att visst efemärt tryck sparas och annat kasseras. I dessa urval spelar pliktlagen en viktig roll. Vidare måste jag också klargöra vilken plats och roll det efemära trycket får, då det inordnas bibliotekets samlingar, något som inte var helt självklart i början av min undersökning men som utkristalliserats allt eftersom denna fortskridit. De två sista momenten ”katalogisering” och ”digitalisering” får slutligen utgöra två egna, och mer tydligt avgränsade, moment i min studie.

I begreppet ”efemera” kan en mängd företeelser passa in. Då termen syftar på förgänglighet (Halldin 2011, s. 45) skulle det vara möjligt att applicera den även på

ljudinspelningar och filmupptagningar vars syfte endast är kortvarigt - exempelvis radio- och TV-reklam. Elektronisk efemera bör också nämnas här då mycket av det som, i tryckt form, räknas som efemärt material i större och större utsträckning också finns på webben (Larsson 2011, ss. 38-40). Jag har dock, i denna uppsats, valt att endast studera *tryckt* efemärt material, eller ”efemärt tryck”, och kommer således inte alls att ta upp hur pliktbiblioteken valt att hantera vare sig elektroniska dokument eller dokument i form av ljud eller rörliga bilder. Vad gäller geografiska avgränsningar, begränsar sig min huvudsakliga studie i första hand till svenska förhållanden och arbetet med efemärt tryck vid de stora svenska pliktbiblioteken. Jag har dock även tagit med en utblick till två andra europeiska pliktbibliotek, något jag kommer att återkomma till. Denna uppsats syftar inte till att göra någon jämförelse över tid eller bidra med någon historik över urvalsrutiner utan fokus kommer hela studien igenom att ligga på den arbetsprocess som är gällande *idag*. Däremot kommer jag löst att försöka identifiera vilka omständigheter, vilken tidsanda, vilka tankesätt samt vilka ekonomiska och resursmässiga förutsättningar som givit upphov till de rutiner som formar pliktbibliotekens arbete med efemärt tryck idag.

1.5 Forskningsfrågor

1. Vilka urvalsrutiner - uttalade eller outtalade - styr vilka typer av efemärt tryck som ska bevaras, samt hur dessa bevaras, vid svenska pliktbibliotek?
2. Vilka uttalade eller outtalade val styr vilka typer av efemärt tryck som katalogiseras och digitaliseras vid svenska pliktbibliotek och hur och under vilka former detta sker?
3. Vilka urvalsrutiner styr hanteringen av efemärt tryck vid andra, europeiska, national- eller pliktbibliotek - särskilt vid mottagande, katalogisering och digitalisering – och hur kan eventuella likheter eller skillnader ytterligare sätta ljus på förhållandena vid svenska pliktbibliotek?
4. Går det att utröna bakgrunden till de rutiner och val, som undersökts i ovanstående frågor, och därmed också identifiera möjliga konsekvenser för det efemära tryckets synlighet vid svenska pliktbibliotek?

TEORI och FORSKNINGSLÄGE

2.1 Teoretiskt perspektiv

Olika typer av kunskapsorganisation (KO) i form av klassifikationssystem och standarder är någonting som de flesta människor sällan reflekterar över men som genomsyrar allt i vårt samhälle (Bowker & Star 1999, s. 1). Att organisera, finna mönster i, och sortera vår omvärld är någonting som ligger djupt inbäddat i människans natur. Det finns helt enkelt ett inneboende behov av att klassificera vår omvärld i kategorier så att den upplevs som begriplig och också kan beskrivas i ord. Att organisera är också en direkt hjälp för oss att återfinna information och spara tid. (Taylor & Joudrey 2009, ss. 1-2) I vår vardagliga tillvaro döljer sig därför en mängd kategorier och indelningar, exempelvis de som delar upp människor i olika kategorier efter könstillhörighet, klass eller etnicitet. Vi delar in föremål, exempelvis efter färg, typ, materialtyp eller storlek. Vi delar också in information i "viktigt" och "oviktigt", saker i "rent" och "smutsigt" etc. Indelningarna finns kort och gott i allting, vi har olika namn för olika typer av kategorier och kategorierna ges också olika typer av egenskaper och innebörder. (Bowker & Star 1999, ss. 1- 4)

Kunskapsorganisatoriska system kan sägas bygga på "fiktiva" kategorier och indelningar men likväl ger dessa konkreta konsekvenser. Det fungerar nämligen inte att ignorera kategorierna eller systemet. Geoffrey Bowker och Susan Leigh Star (1999) ger ett par exempel på tillfällen då en krock uppstår mellan individen och de kunskapsorganisatoriska systemen i vår omvärld. Vad händer exempelvis om en man väljer att gå på damtoaletten istället för på herrarnas och hur går det för den som försöker hitta en biblioteksbok i en hylla med annan klassifikationskod än den som står på boken? (Bowker & Star 1999, s. 3) Så länge systemen fungerar och vi är införstådda med dem är det dock inte säkert att vi ens lägger märke till dem. I själva verket upptäcker vi dem först när de kategorier som erbjuds inte längre passar för det vi önskar dela in, eller när systemet presenterar en annan världsuppfattning än den vi själva känner oss bekväma i, eller är vana vid. Det ideala hade, enligt Bowker och Star, varit ett system där allt som ska delas in passar utmärkt i sina givna fack, där dessa fack är ömsesidigt uteslutande, samt där allting i den värld systemet är tänkt att beskriva täcks in av de kategorier som finns tillgängliga. Något sådant perfekt system finns självklart inte och få saker i världen är antingen svarta eller vita. Istället finns i praktiken ofta en gråskala som kan vara svår att beskriva med hjälp av kunskapsorganisationssystem. Gemensamt för många kunskapsorganisatoriska system är dock att de är väl inarbetade och således också mycket tröga och kostsamma att förändra. Bowker och Star menar att det därför förekommer att sådant som utmanar de givna kategorierna hellre tystas ned, för att systemet ska kunna fortsätta att fungera utan störningar. (Bowker & Star 1999, ss. 10-12)

På ett bibliotek är det en självklarhet att olika typer av kunskapsorganisatoriska system finns, då de där också används som direkta verktyg för att ordna och tillgängliggöra stora mängder information (Taylor & Joudrey 2009, ss. 1-2). Vad detta kan tänkas få för följd för det bibliotekets samlingar, personal och användare är något jag kommer att återkomma till längre fram i detta avsnitt. Jack Andersen och Laura Skouvig undersöker i sin artikel *Knowledge Organization: A Sociohistorical Analysis and Critique* (2006) kunskapsorganisation bland annat utifrån ett foucauldianskt perspektiv, med fokus på tanken att utvecklingen av kunskapsorganisation i biblioteksverksamhet, inte följer en linjär utvecklingskurva baserad på ständiga tekniska förbättringar. Artikeln var ursprungligen skriven som en kritik mot den forskning som, inom Biblioteks- och Informationsvetenskap, är inriktad på kunskapsorganisation. Andersen och Skouvig menar att det där traditionellt funnits en mycket begränsad och, i det närmaste, darwinistisk syn på kunskapsorganisation, där forskare som försökt skriva sin egen akademiska disciplins historia tenderat att fokusera på hur kunskapsorganisatoriska system, tack vare tekniska framsteg, ständigt utvecklats och förfinats. Mer än något annat har kunskapsorganisatoriska system också setts som ett verktyg som ”bara finns där”, till hjälp för låntagarna och de biblioteksanställda, men som inte behöver analyseras eller problematiseras (Andersen & Skouvig 2006, ss. 300-306)

Som en motvikt till denna framgångsfokuserade och ickeproblematiserande forskningssyn på kunskapsorganisation har Andersen och Skouvig velat visa hur en problematisering av kunskapsorganisation i biblioteksvärlden skulle kunna se ut. De menar att det inte går att lösgöra kunskapsorganisatoriska aktiviteter och system från sin kontext utan att den som studerar dem också måste ta hänsyn till större sociala och politiska sammanhang för att se vilka miljöer systemen är en produkt av. För att göra detta har de tagit hjälp av Michel Foucaults teorier om vetande och makt. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 301-308) Huvudmeningen i Foucaults arkeologi är att de sanningar och kunskapsorganisatoriska system som tas för givna i en samhällelig kontext, eller diskurs, också skiljer densamma från andra motsvarande diskurser, men utan att följa någon linjär utvecklingskurva. Diskursen är en social praktik och den innehåller kulturella och historiska regler som också utgör ramar för vad vi, som är del av den, kan tänka och göra. Foucault fokuserar alltså olikheter mellan diskurser och på förändringar utan inbördes kronologisk ordning. (Foucault 2002) Detta står i motsats till teorier som hävdar att det som värderas högt idag alltid är *bättre* än det som var norm igår. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 304-307) I Foucaults teorier görs ingen sådan värdering. Istället ligger fokus på att de olika diskurserna formas av de sociala och politiska förutsättningar, som görs gällande under respektive tid, och att de således också är en produkt av makt. Varje diskurs strävar efter att producera ny kunskap och tenderar också, till följd av sin önskan om att presentera en sorts facit, att utesluta alla andra diskurser vars sanning är en annan. Den sanning som presenteras är dock aldrig en neutral sådan. Istället bygger den just på tekniker som, för att skapa ordning i kaos, exempelvis delar in sin omvärld i kategorier. (Foucault 2002)

För att förstå kunskapsorganisatoriska system, hur de kom till och hur de också speglar samhälleliga diskurser, menar Andersen och Skouvig att vi, i enlighet med de ovan beskrivna teorierna, också måste förstå systemens betydelse i den tid då de uppstod. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 302-307) För att visa ett exempel på detta

har författarna valt att applicera Foucaults teorier om diskurser och makt på arbetet med kunskapsorganisation vid danska bibliotek under början av 1900-talet. Andersen och Skouvig's undersökning resulterar i en analys av danska folkbibliotek och av de val som biblioteket och bibliotekspersonalen gör under bokens väg – från att den köps in tills att den tillgängliggörs för låntagaren. Dessa val har, enligt Andersen och Skouvig, lika mycket med samhälleliga och politiska ideal och idéer att göra, som med de tekniska förutsättningarna för kunskapsorganisation. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 305-308) Då Andersen och Skouvig's analys i mångt och mycket fått stå modell för min undersökning kommer jag i nästa avsnitt att redogöra specifikt för denna.

Mycket av den hantering som görs av ett biblioteksmaterial är, som vi sett, direkt eller indirekt sammanlänkad med olika typer av kunskapsorganisatoriska system. Här påverkas alltså valen inte bara av bibliotekens klassifikations - eller katalogsystem utan också av de klassifikationer och gängse uppfattningar som ständigt finns närvarande på biblioteket och i vårt samhälle i stort. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 305-308) Andersen och Skouvig poängterar, likt Foucault, sociala, historiska och politiska förutsättningar som viktiga medskapare av diskurser. Bowker och Star (1999) och Wolfgang Ernst (2013), å andra sidan, påtalar att Foucault, på den tiden han utformade sina teorier, själv befann sig i en helt annan samtid än den vi är en del av idag. I det moderna samhälle vi lever i nu, där internet och digitala hjälpmedel blivit en allt större del av vardagen och av alla verksamheter, måste allt större hänsyn tas till just teknik och hur denna också utvecklas i en hastighet som är svår för både människor och institutioner att hänga med i. Även när den tekniska utvecklingen inte ses som en linjär uppåtgående kurva, så är de olika formerna av teknik trots det med och påverkar sin samtid. (Bowker & Star 1999; Ernst 2013) En central fråga, som Ernst ställer sig, är också vad som formar vad och huruvida de diskurser vi är del av idag i själva verket fötts ur denna nya allomfattande teknologi. (Ernst 2013) Teknologi, och framför allt digital sådan, bör alltså räknas som en stor medskapare av den samtida diskurs Sveriges pliktbibliotek är en del av. Denna teknikstyrda diskurs genomsyrar det samhälle som genererar de trycksaker som sedan ska bevaras på dessa bibliotek, och det är också människor i samma digitaliserade samhälle som i slutänden är ”konsumenter” av pliktbibliotekens kulturarvssamlingar. Slutligen används digital teknik också direkt, som hjälpmedel för de kunskapsorganisatoriska system vi använder, och är genom sin utformning och sina inbyggda begränsningar på så vis också med och formar de sistnämnda. (Bowker & Star 1999, ss. 1-8) Även då ett material ska digitaliseras måste det på olika sätt underkastas beskrivande system för att kunna synlig- och tillgängliggöras. (Ernst 2013, ss. 81-94; Fumerton 2013, ss. 55-97)

Förutom att ta avstamp i Andersen och Skouvig's tankar, kommer jag också att diskutera och analysera mitt material utifrån de problematiseringar av kunskapsorganisation som görs av bland annat ovan nämnda Bowker och Star (1999) och av Ernst i *Sorlet från arkiven* (2008) samt i *Digital memory and the archive* (2013). Internationellt har Bowker och Stars teorier använts av Paula McDowell (2013) för att problematisera termen ”ephemera” och hur denna påverkar hanteringen av denna typ av material, något jag kommer att återkomma till nedan, i avsnittet 2.3 *Forskningsläge*. I den forskning och de texter som idag finns om svenskt vardagstryck saknar jag dock till stor del denna typ av mera djupgående analyser av

de urvalsprinciper som tillämpas på materialet. Gemensamt för Bowker och Star och Ernst är att deras texter, liksom Andersen och Skouvig, tar avstamp i Foucault. Ernst lyfter dock resonemanget kring kunskapsorganisatoriska system till att även omfatta nutida tekniska framsteg och dessas påverkan på det material de används på (Ernst 2013). I fallet med Bowker och Star tas läsaren med utanför kulturarvsinstitutionernas väggar, i syfte att belysa hur kunskapsorganisatoriska system används i praktiken, hur de fungerar, och hur de påverkar sin omgivning. Samhället i stort och människans behov av att dela in sin omvärld i (utifrån givna) samhälls- och kulturella kontext) begripliga kategorier, analyseras. Bowker och Star diskuterar även de konsekvenser dessa indelningar får för människor som är del av dessa samhälls- och kulturella kontexter, och vad som händer när försök görs att skapa universella system eller "exportera" ett givet system och applicera det på helt andra förutsättningar (Bowker & Star 1999).

I de delar av min analys som rör urval vid digitalisering har jag, förutom ovanstående litteratur, också valt att utgå från Mats Dahlström, Joachim Hansson och Ulrika Kjellman, vars forskning kring digitalisering också den ligger i linje med den forskning kring kunskapsorganisatoriska system som gjorts av ovan nämnda Andersen och Skouvig och Bowker och Star (Dahlström, Hansson & Kjellman 2012).

2.2 Andersen och Skouvigs analys som mall

Min intention är att i den här uppsatsen till stor del problematisera och analysera de val som görs vid bevarande, synliggörande och tillgängliggörande, av efemärt tryck på ett liknande sätt som i den modell Andersen och Skouvig (2006) presenterar i sin artikel och som jag kort nämnt i avsnittet ovan. Andersen och Skouvig har, till skillnad från mig, även använt Jürgen Habermas teori om the public sphere men jag kommer i min studie endast att utgå från den del av artikeln som baserar sig på Foucault. Denna analys är, som nämnts, först och främst tänkt att fungera som en kritik mot det egna forskningsfältet och skrapar därför endast på ytan av någonting mycket mer omfattande och något som skulle ha kunnat analyseras på djupet (Andersen & Skouvig 2006). Undersökningsmodellen kan trots det, enligt min mening, fungera som en "mall" för liknande typer av analyser. Andersen och Skouvigs artikel använder alltså Foucaults glasögon för att se på traditionella böcker och på folkbibliotek vid förra seklets början. Detta utgör inget hinder för att använda en liknande typ av mall som grund för en analys av vilka val som görs vid nutida svenska pliktbibliotek i deras arbete med efemärt tryck. Vad som anses relevant att bevara, tillgängliggöra och lyfta fram, skiftar över tid och från samhälle till samhälle och konsten är att se dessa val och vad de är en produkt av.

Andersen och Skouvig väljer att applicera sin foucauldianska analys på danska folkbibliotek i början av 1900-talet, en tid då tryckproduktionen i landet ökat explosionsartat och biblioteken är i behov av nya medel för att hantera de växande samlingarna. I analysen tydliggörs vilka val som görs vid biblioteken, varför dessa val görs, vad de är en produkt av och vilka konsekvenser de får. Analysen tar egentligen sin början redan innan böckerna når biblioteket. De värderingar och tankar som finns i samhället och bland de som arbetar på biblioteken styr vad som anses vara relevant eller ej för biblioteken samt vilken roll och vilket värde olika typer av biblioteksmaterial kommer att få. I den beskrivna bibliotekskontexten ses boken som

ett medel för att bilda den breda allmänheten och således görs en uppdelning av böckerna efter deras påstådda värde:

Librarians (...) needed guidance in selecting the right books for the library. The division of books into two general classes - library relevant and library nonrelevant - was the first step in organizing the books in the Danish public library. Fiction and nonfiction constitute a common division among books, one that librarians use as an operative guide for managing collections of books. The discourse in which librarians operated tended to privilege nonfiction over fiction. (Andersen & Skouvig 2006, s 307)

Vidare behöver bibliotekets samlingar ordnas för att böckerna ska kunna användas som en åtkomlig kunskapsbank. Då ett nytt kunskapsorganisatoriskt system, i form av DK (Decimalklassedeling), införs år 1915, behöver böckerna på de danska folkbiblioteken också kunna placeras in i de givna fack systemet erbjuder. Här avgörs således, enligt Andersen och Skouvigs tolkning, vilka böcker som är värda klassificering och vilka som inte är det. Då det är svårt eller omöjligt att applicera systemets givna klasser på skönlitteratur, kommer facklitteraturens status som normgivande vid biblioteken, att ytterligare cementeras. (Andersen & Skouvig 2006, ss. 307-308) Sammanfattningsvis är "books not classified (...) left to chaos" (Andersen & Skouvig 2006, s. 308).

Fortsatt i analysen visar Andersen och Skouvig hur klassificering i enlighet med DK för med sig ytterligare konsekvenser, men inte bara för materialet som klassificeras, utan även för låntagarna och för de som arbetar vid biblioteken. Materialet och sättet att se på detsamma formas helt enkelt av klassificeringssystemet. Plötsligt måste låntagare och bibliotekarier, som letar efter en bok, i första hand söka efter *ämne* istället för efter *författare*. Då systemet är hierarkiskt värderas dessutom vissa ämnen högre än andra. Då kategorierna är konstgjorda och bygger på en ordning som inte nödvändigtvis är logisk för alla, skiljs vissa böcker, som kan uppfattas ha gemensamma parametrar, åt medan andra buntas ihop, trots att många olikheter finns. Då låntagarna och de anställda också tvingas att förhålla sig till systemet, påverkar systemet vidare deras syn på böckerna och, i förlängningen, även på den värld det beskriver. Andersen och Skouvig beskriver detta i termer av att DK erbjuder användarna nya sätt att tolka världen. Det handlar alltså om en framtvängad och inlärdd omtolkning av världen, då det helt enkelt inte är möjligt att återfinna böckerna utan att förstå, och tänka i enlighet med, systemet. I detta ryms ännu en konsekvens av införandet av detta klassifikationssystem, då det nu krävs specialkunskaper för att återfinna böcker i biblioteket. Den nya ordningen på biblioteket understryker således vikten av specialutbildade bibliotekarier. (Andersen & Skouvig 2006, s. 308). Kunskapsorganisation i form av klassificering och katalogisering blir här alltså ytterligare synonymt med högre värde och status.

En ytterligare konsekvens som tas upp i Andersens och Skouvigs analys är det faktum att böckerna, i och med klassificeringen i DK, också tilldelas ett nummer i form av en rent fysisk etikett. Detta nummer får representera boken i olika former av kataloger, som effektiviserar skötseln och administrationen av biblioteket, men det bidrar samtidigt till att boken går från att vara ett materiellt objekt till att vara en representation på ett kort i en kortkatalog. (Andersen & Skouvig 2006, s. 308).

2.3 Forskningsläge

Forskning kring tillgängliggörande av efemärt tryck på svenska bibliotek är tämligen begränsad. Den text som kommer närmast är Petra Furtenbachs (2009) masteruppsats om utmaningar vid organiserandet och tillgängliggörandet av priskuranter (varukataloger som faller under vardagstryck) vid KB i Stockholm, Uppsala Universitetsbibliotek samt Nordiska Museets bibliotek (Furtenbach 2009). Furtenbach studerar i denna uppsats hur priskuranterna samlas in, ordnas och tillgängliggörs vid respektive institution. Vidare görs ett försök att klargöra vilka problemområden som finns, hur dessa skiljer sig mellan de olika biblioteken samt vilka lösningar som kan tänkas vara aktuella. Vissa problemområden skiljer sig mellan institutionerna och i dessa fall har Furtenbach försökt förklara utifrån tanken om att de tre undersökta biblioteken verkar inom olika institutionella praktiker. Furtenbach har här använt sig av Birger Hjørlands teorier kring domäner och kunskapsorganisation för att tolka de olikheter som identifierats i studien. (Furtenbach 2009, s. 10) I slutet av denna forskningsöversikt kommer jag att återkomma till Furtenbachs studie och vidare reda ut hur denna skiljer sig från den undersökning jag avser göra.

Vad gäller texter om, eller kring, de efemära samlingarna vid de svenska pliktbiblioteken finns annars mestadels kortare artiklar och texter i exempelvis utställningskataloger. Vissa av dessa texter ger en introduktion till materialet och diskuterar dess eventuella forskningspotential medan andra behandlar ämnet efemärt tryck i stort eller presenterar någon särskild del av materialet (Jönsson 2015; Larsson 2001; Lindqvist 2001; Markhouss 2001; Nylander 2015; Rasch 2011). Olof Halldin (2011) har valt att specifikt behandla pliktlagen och KB:s (Stockholm) vardagstryck i sin text men även denna artikel är kort och skrapar endast på ytan. I exempelvis Lunds UB:s jubileumsbok *Här får inget arbete utföras. Universitetsbiblioteket 100 år på Helgonabacken* återfinns också en kortare presentation av efemera. I denna text diskuterar Gunilla Jonsson (2007) det nationella reservexemplaret och UB:s ansvar i egenskap av pliktbibliotek (Jonsson 2007, ss. 189-199). Här ska också nämnas Boel Larssons (2011) artikel som tangerar ämnet genom att sätta fokus på själva pliktlagen, samt på pliktbibliotekens verksamhet, men dock endast i form av översikt och historik (Larsson 2011). Ett pliktbibliotek som givit ut en hel bok enbart om sitt arbete med efemärt material är KB i Köpenhamn, som visserligen inte är ett svenskt pliktbibliotek men som jag ändå vill nämna här, då många likheter finns. Denna bok – *Alle tiders tryk. Småtrykssamlingen i Det Kongelige Bibliotek* – beskriver bibliotekets småtrykssamlingar, arbetet med dessa samt historien bakom dem, men inte heller här görs några försök till djupare problematiseringar. Boken har överlag mer bilder än text och är troligtvis främst tänkt som en ett sätt att visa samlingarna och väcka intresse hos en bredare allmänhet. (Høeg Jacobsen et al. 2010)

I den engelskspråkiga världen finns annars betydligt mer skrivet om efemärt tryck; ”ephemera” eller ”printed ephemera”. En hel del böcker med fokus på efemärt tryck, och samlandet av detsamma, har givits ut genom åren och i dessa presenteras också ofta tankar om hur materialet kan se ut och vad det kan användas till. Makepeace (1985) bok *Ephemera. A book on its collection, conservation and use* är ett exempel på hur det kan se ut. Makepeace går grundligt igenom olika typer av efemärt tryck, hur de produceras och för vilka syften, var det kan finnas samlingar av efemera, hur samlandet kan gå till, hur materialet bör klassificeras, katalogiseras och förvaras samt

vad materialet kan ha för värde i olika typer av forskning. (Makepeace 1985) De flesta av denna typ av böcker har dock några år på nacken och behandlar inte heller specifikt pliktbiblioteks verksamhet. Fokus ligger oftast på att presentera olika materialkategorier och på ett samlande av mer allmän, småskalig, eller privat, natur och som således också kan vara bedrivna mer selektivt än det som enligt lag syftar till att "bevara allt". (Clinton 1981; Lewis 1976; Makepeace 1985; Rickards 1988; Rickards 2000) Internationellt finns alltså flera mer omfattande studier kring det efemära trycket och hanteringen av detta. Då de flesta av de böcker som beskriver detta arbete är utgivna före den stora digitala revolutionen fattas däremot mycket av de tekniska aspekter som påverkar arbetet med efemära samlingar idag. Här utmärker sig dock Kevin D. Murphys och Sally O'Driscolls (2013) antologi *Studies in ephemera* vars fokus tangerar mitt. Paula McDowell (2013) har i denna antologi försökt problematisera själva begreppet efemärt tryck och hur detta påverkar behandlingen av materialet. Liksom i min studie, har McDowell i mångt och mycket tagit hjälp av Bowker och Stars (1999) teorier om kunskapsorganisation för att visa att definitionen "ephemera" är en otillfredsställande *klassifikation*, snarare än en definition kapabel att täcka in och sammanfatta essensen av alla de kategorier trycksaker som normalt sätt faller under densamma. Dels är denna text av nyare datum, dels görs alltså ett försök att på allvar problematisera och analysera de förutsättningar som påverkar hanteringen av och synen på efemärt tryck (McDowell 2013; Murphy & O'Driscoll 2013).

En del engelskspråkiga artiklar jag haft nytta av för denna studie kan också nämnas. En del av dessa författare försöker, likt de svenska, ge en översikt och/eller ta upp vikten och nyttan av efemärt tryck (Raine 2008; Twyman 2008). Andra vill belysa bevarandet av småtryck, strukturering av samlingar samt tillgängliggörande av materialet men då oftast kopplat till specifika bibliotek, främst i engelskspråkiga länder, där samlingarna oftast utgörs av avgränsade donationer eller specialsamlingar. (Altermatt & Hilton 2012; Callaghan 2013) Barbara M Jones (2003) har egentligen inget fokus på efemärt tryck när hon skriver om vikten av att tillgängliggöra ostrukturerade specialsamlingar, exempelvis med hjälp av "markup languages and encoding structures such as Encoded Archival Description (EAD), databases, and digital projects (...)" (Jones 2003, s. 91). Altermatt & Hilton (2012) har dock, i sin tur, applicerat Jones tanke på samlingar av efemärt tryck, men då främst kopplat till det specifika arbetet med samlingarna vid The Tamiment Library i New York (Altermatt & Hilton 2012).

Vad gäller den internationella forskningen kring hanteringen av samlingar med efemärt tryck har jag ovan endast redogjort för texter skrivna på engelska då dessa är de jag själv, av språkmässiga skäl, kan ta del av. Vad som eventuellt finns skrivet på andra språk kan jag tyvärr inte uttala mig om. Tydligt är dock att det för svenska förhållanden överlag saknas mer djupgående studier som kan liknas vid de som gjorts internationellt. Om svenska förhållanden finns, som nämnts, främst korta och mycket övergripande texter i ämnet. Jag vill dock klargöra att det existerar en del texter inriktade på forskning kring, eller presentationer av, olika materialkategorier som kan räknas till efemärt tryck. Då dessa texter inte direkt berör själva arbetsprocessen med samlingar av sådant tryck, har jag dock valt att inte ta med dem i denna forskningsöversikt. Något som överlag saknas är studier som utreder hur materialet tas omhand, behandlas och tillgängliggörs vid svenska bibliotek och andra

minnesinstitutioner. Speciellt forskningen om efemärt tryck vid svenska pliktbibliotek får ses som mycket bristfällig. Här kommer Furtenbachs (2009) masteruppsats närmast. En stor skillnad mellan Furtenbachs studie och min är dock att den förra syftat till att studera *olika* typer av bibliotek, som alla har efemärt tryck i form av priskuranter i sina samlingar (Furtenbach 2009, s. 12). Fokus är framförallt på tryckkategorin *priskuranter* och hur dessa tillgängliggörs vid olika bibliotek. Endast ett av de studerade biblioteken är pliktbibliotek. Samlingarna vid de andra två biblioteken är istället av mer begränsad art. Studien visar hur de olika institutionernas respektive uppdrag påverkar hur de ordnat sina samlingar av just priskuranter. (Furtenbach 2009) Vad jag hoppas kunna göra är istället att ge en helhetsbild av hur *det efemära trycket i stort* behandlas vid de institutioner som syftar till att bevara detta material i sin helhet – dvs. de två största svenska pliktbiblioteken, då det i Sverige är dessa som, enligt lag, har i uppgift att bevara och tillgängliggöra det svenska tryckta kulturarvet. Någon studie som jämför arbetet på svenska pliktbibliotek med utlandet tycks heller aldrig ha gjorts tidigare. Den studie jag avser göra täcker dock in ett så stort ämne på så kort tid, att denna jämförelse tyvärr endast kan bli mycket översiktlig.

URVAL, METOD OCH KRITIK MOT METOD

3.1 Urval

Då fokus, som nämnts, ligger på verksamheten vid svenska pliktbibliotek finns det egentligen endast två självklara val: Kungliga Biblioteket i Stockholm (i denna studie förkortat ”KB i Stockholm”, samt som referens ”KB-SE”) samt Universitetsbiblioteket i Lund (förkortat ”Lunds UB” och som referens ”UB”). I Sverige finns ytterligare fem pliktbibliotek: Göteborg, Uppsala, Umeå, Stockholm och Linköping. (Larsson 2011, ss. 31-32) Jag kommer dock inte alls att beröra dessa biblioteks verksamhet då deras uppdrag i stort skiljer sig från KB:s (Stockholm) och Lunds UB:s. Dessa bibliotek har också rätt att ta emot pliktleveranser av allt svenskt tryck men de är i första hand universitetsbibliotek. De har också, till skillnad från KB i Stockholm och Lunds UB, rätt att gallra i det inkomna materialet. (Larsson 2011, ss. 31-32) Det är lätt att anta att de då ofta väljer att gallra just i det efemära tryck som kommer in. Anledningar till det skulle kunna vara att detta material både är skrymmande och resurskrävande, att det kanske inte har en uppenbar relevans för dessa universitetsbiblioteks primära verksamhet samt att det dessutom alltid går att hänvisa eventuella förfrågningar till just KB i Stockholm och Lunds UB, då de förväntas bevara allt. (Jonsson 2007, ss. 189-200)

Även om studien alltså främst avser att analysera svenska förhållanden har jag, som jämförelsematerial, även valt att ta med två internationella exempel på national- och/eller pliktbibliotek. För att skapa en sådan jämförelse har jag valt att göra två nedslag i Europa: ett vid British Library (som referens förkortat ”BL”) och ett vid Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn (genomgående förkortat ”KB i Köpenhamn”, samt som referens ”KB-DK”). Anledningarna till att jag valt just dessa bibliotek är flera. Valen av bibliotek har till viss del styrts av vilka jag lyckats kontakta för en intervju, samt av språkmässiga förutsättningar, då jag är begränsad till svenska, engelska, danska eller norska. Med KB i Köpenhamn och British Library har jag dock lyckats täcka in ett nordiskt bibliotek, samt ett ur den anglosaxiska bibliotekstraditionen, och således fått med ett jämförelsematerial som jag antar kommer att *spegla* de svenska pliktbiblioteken, samt ett som troligtvis kommer att *skilja ut sig* mer och utgöra en motpol. Syftet är dock inte att i detalj analysera de urvalsrutiner som är rådande vid dessa bibliotek och inte heller att generalisera eller jämföra de internationella biblioteken sinsemellan. Huvudsyftet torde istället vara att tvingas tänka utanför det givna svenska ramverket och den diskurs jag själv, medvetet eller omedvetet, är en del av. På så sätt hoppas jag få en bredare bild av alternativa sätt att hantera samlingar av efemärt tryck. Tanken från början var att även ha med en studie av ett nationalbibliotek på kontinenten och mina huvudkandidater var då Tyskland (Frankfurt och Leipzig), Wien eller Paris men då detta har varit svårt att hinna med, fick jag avskrika det och studerar endast två utländska bibliotek.

Vid alla bibliotek jag kontaktat har jag valt att vända mig till personer som har stor kännedom om de efemära samlingarna och på något sätt har arbetet med dessa. I vissa fall har ett samtal med en informant vid ett bibliotek också givit mig kontaktuppgifter till personer med liknande funktion och kunskap vid andra bibliotek. En risk med denna typ av urval kan vara att de informanter som kontaktas har liknande åsikter och/eller erfarenheter som den informant som tipsade om kontakten. (Eriksson-Zetterquist & Ahrne 2011, s. 43) Främst tänker jag mig dock att faran med detta gäller för studier som syftar till att undersöka enskilda personers uppfattning och tankar kring ett givet ämne. Jag tror därför inte att detta urval kommer att påverka resultatet av min undersökning nämnvärt, då mitt syfte är att finna konkreta faktauppgifter snarare än personliga åsikter.

3.2 Metod och kritik mot denna

För att svara på de forskningsfrågor jag valt att använda i min uppsats, samt för att uppnå syftet med min studie, har jag först och främst behövt inhämta någorlunda konkreta faktauppgifter från de fyra bibliotek jag valt att undersöka. Med dessa faktauppgifters hjälp kan jag bygga mig en skiss av den arbetsprocess som finns vid respektive undersökt bibliotek, och som syftar till att bevara, tillgängliggöra och synliggöra efemärt tryck. Jag har här också valt att, i korthet, studera de delar av den svenska pliktlagen (SFS 1993:1392) som berör denna typ av tryck. Steg två i min undersökning är sedan att, utifrån de texter som teoretiserar kunskapsorganisation, och som jag valt som teoretisk förankring i min uppsats, problematisera och analysera den arbetsprocess jag lyckats måla upp och de urval jag identifierat. Med de teoretiska texterna som verktyg är tanken att jag ska kunna se igenom pliktlagen och pliktbibliotekens arbetsrutiner och också finna de fallgropar som lurar och innebär en risk för osynliggörande av material.

Ett första steg i inhämtandet av det empiriska material jag behöver, är att finna informanter vid de givna institutionerna samt att skapa ett intervjuschema. Ett rimligt antagande är att många av de faktauppgifter jag söker, inte finns nedskrivna på några hemsidor eller i texter utanför de valda institutionerna. För någon som inte själv arbetar på den givna arbetsplatsen kan det dessutom vara svårt att, utan hjälp, förstå och tolka eventuella interna arbetsdokument. Min intention har därför varit att söka upp informanter i form av chefspersoner, eller anställda som arbetat länge vid institutionerna, och som är väl förtrogna med den arbetsprocess jag önskar studera. Just därför att ämnet efemärt tryck är oerhört brett och mångfacetterat och de utvalda institutionernas förutsättningar också kan antas vara mycket olika – trots stundtals snarlika uppdrag – skulle intervjufrågor aldrig helt kunna ställas mot varandra och svaren kan inte strikt jämföras, på det vis som görs i exempelvis kvantitativa studier (Sterner & Ljunggren 2011, ss. 11-15) Detta är heller inte min avsikt. I min studie handlar det istället om att med hjälp av intervjuschemat, och utifrån varje institutions egna förutsättningar, fånga en rättvisande helhetsbild som sedan kan problematiseras i min analys. Då de personer jag haft för avsikt att vända mig till också kan antas vara mycket upptagna av sitt arbete vid de stora national- och/eller pliktbiblioteken, och har begränsat med tid för att delta i min undersökning, har jag valt att försöka skapa ett så kort och koncist intervjuschema som möjligt.

En första tanke var att helt begränsa mig till intervjuer. Idealet hade då varit att göra en intervju per institution, samt att göra intervjuerna på plats, då jag på det viset också skulle ha möjlighet att se den givna arbetsplatsen och eventuella dokument som informanten kan tänkas vilja visa upp. Verkligheten är dock inte riktigt så enkel. Den första intervjun – med British Library – blev aktuell vid ett mycket tidigt stadium i arbetet med uppsatsen. Att resa till samtliga bibliotek är tyvärr en omöjlighet och jag har därför inte kunnat besöka London. En möjlighet att ändå intervju min informant, utan att behöva använda mig av Skype eller telefon, uppstod när denne besökte Sverige och tackade ja till att bli intervjuad på UB i Lund. Till skillnad från de övriga intervjuerna kom intervjun med British Library således att hållas innan metoden för undersökningen var helt färdig och genomarbetad, varför denna intervju skiljer sig något från de övriga, både vad gäller frågorna och tillvägagångssättet. Denna första intervju blev således också ett ”test” av intervjuschemat och den metod jag valt. Hur detta påverkat frågorna och resultatet av undersökningen i stort, redogör jag för längre fram, i nästa avsnitt, *3.3 Intervjuschemat och kritik mot detta*. Något som blivit tydligt efter denna första intervju är att en avgränsad timplång intervju med de andra tre institutionerna inte är tillräckligt för att inhämta de uppgifter jag behöver för att kunna återge dessa biblioteks respektive arbetsprocess. I fallet med British Library fungerar den begränsade intervjuformen någorlunda, just därför att detta bibliotek visat sig ha ett helt annat utgångsläge än de nordiska pliktbiblioteken och inte alls samlar efemärt tryck i samma utsträckning som dessa, eller ens under samma strikta lagstadgade former.

Mitt inhämtande av material har, efter den första intervjun, till stor del fått anpassas från institution till institution. Det som var tänkt som *en* intervju har därför snarare kommit att ta formen av mer svåravgränsade samtal inkluderande rundvandringar på den givna institutionen, uppföljningar och frågor per mail. En alternativ möjlighet för att ge både informanterna och mig själv betänketid, hade varit att hålla fler än en intervju med varje institution. Då det ibland varit problem med att finna tid för intervjuer, samt av respekt för att bibliotekens anställda har ett pressat arbetsschema, har jag dock fått välja andra, om än mer ostrukturerade och svårdokumenterade metoder. Vad gäller dokumentering av de fakta jag fått från kontakten med mina informanter har jag således tvingats vara något inkonsekvent. Av respekt mot mina informanter har jag endast spelat in de delar av våra samtal, som vi på förhand kom överens om – dvs. den högst en timme långa intervju vi avsatt tid för. Det som sägs utanför intervjuerna och som endast finns i form av anteckningar kan vara del av svaren på de, i intervjuschemat, givna frågorna men det kan också vara utvecklingar eller annan information som först tycks vara ett sidospår men som senare visar sig relevant för undersökningen. Detta betyder i praktiken att det empiriska material jag i slutändan lyckats samla in, är ett material som sammanlagt består av skriftliga svar, inspelade svar, anteckningar gjorda före, efter eller parallellt med inspelningarna, samt eventuella mailkonversationer. Vid mitt avtalade besök på KB i Köpenhamn (andra intervjun i min studie) spelade jag exempelvis in den en timme långa intervju jag och min informant i förväg kommit överens om, och tog även anteckningar parallellt med bandningen. Efter detta fick jag också, på min informants initiativ, en möjlighet till rundvandring i bibliotekets småtryckssamling. Den information som framkom i samband med detta finns endast som anteckningar, då detta var utanför den tid vi hade kommit överens om och det också är svårt att genomföra en inspelning i samband med en rundvandring. Efter att ha arbetat med resultaten ett tag

har jag dessutom åter behövt kontakta min informant för att ställa ytterligare följdfrågor – denna gång via mail.

Det ursprungliga intervjuschemat, som jag haft som utgångsläge för mitt inhämtande av faktauppgifter, är uppbyggt på samma sätt oavsett vilken institution (svensk eller utländsk) jag avsett att ställa frågorna till. För att informanterna ska ha tid att fundera över frågorna, samt eventuellt också diskutera dessa med sina kollegor, har jag i samtliga fall valt att först skicka formuläret skriftligt till dem jag bestämt träff med. Då ämnet är stort kan det, trots detta, vara svårt för informanten att vid intervjutillfället minnas alla detaljer kring institutionens arbete med de efemära samlingarna, och det kan behövas ytterligare tid för reflektion. Frågorna kan också visa sig passa dåligt till det givna sammanhanget och informanten kan då "luras" att svara en sak först men kan förhoppningsvis, efter att ha fått smälta frågan, ge ett mer korrekt eller uttömmande svar. Ämnets komplexitet har därför bidragit till att jag blivit tvungen att ställa mer anpassade följdfrågor som inte funnits med i frågemallen och jag har också givit mina informanter en möjlighet att själva, efter intervjun, återkomma med eventuella kompletteringar. För att ytterligare försäkra mig om att få en så komplett bild som möjligt av mina huvudsakliga studieobjekt – de svenska pliktbiblioteken – har jag i dessa fall bett om skriftliga svar på frågorna redan innan det avtalade intervjutillfället. Genom att "tvingas" skriva ned svaren ges informanten ytterligare tid till reflektion och svaren bör tack vare detta bli mer djupgående och detaljerade än om de ges muntligt. Jag har på detta sätt också kunnat bearbeta de skriftliga svaren i förväg och sedan använda intervjutillfället till att klargöra eventuella frågetecken, ställa följdfrågor och fördjupa diskussionen. I fallet med de svenska pliktbiblioteken har jag även där, i efterhand, behövt återkomma med ytterligare följdfrågor per mail.

Som nämnts har jag i fallet med British Library och KB i Köpenhamn haft möjlighet att träffa mina informanter personligen. Detsamma gäller för Lunds UB. I det fall (KB i Stockholm) där jag inte kunnat träffa mina informanter personligen för en intervju, har jag istället gjort denna via Skype. Detta har, enligt min mening, varit ett bättre alternativ än en vanlig telefonintervju, då det på Skype finns en möjlighet för informanten att visa upp föremål eller liknande som kan illustrera det som sägs i svaren. Att se den person som blir intervjuad bör också minska risken för missuppfattningar.

En vanlig metod att behandla bandade intervjuer är transkribering. Transkribering är en oslagbar metod då syftet är att göra djupanalyser av intervjuerna och då fokus ligger på att identifiera underliggande meningar, eller på att återge informantens personliga reflektioner och åsikter. (Eriksson-Zetterquist & Ahrne 2011, ss. 52-56) Då fokus i min studie snarare ligger på att, utifrån inspelning, anteckningar, mail och skriftliga svar, sälla ut de faktauppgifter som kan anses relevanta för min studie har jag löpande tvingats fundera över huruvida transkribering verkligen kan sägas vara relevant för de intervjuer jag gjort. I fallen med de utländska biblioteken (British Library och KB i Köpenhamn) har båda informanterna talat danska under intervjuerna. Danska är ett språk jag förstår i tal men inte behärskar särskilt väl i skrift. En transkribering av detta skulle vara svår och tidsödande samt medföra en risk för feltolkningar av enskilda ord och meningar. Risken för förvrängning skulle här vara större vid transkribering än vid en sammanfattande översättning av det som

framkommer i intervjun. Då intervjuerna med de utländska biblioteken endast är tänkta som ett jämförelsematerial skulle en transkribering av detta material dessutom ta orimligt mycket tid i anspråk. Efter övervägande har jag valt att inte heller transkribera intervjuerna med de svenska biblioteken. I detta fall beror valet till stor del på att de delar som i slutänden spelats in varit korta och mest har utgått från följdfrågor och inte, som i fallet med de utländska biblioteken, innehållit de huvudsakliga svaren på frågorna i intervjuschemat. Detta är i sin tur resultatet av att jag, redan i den initierande mailkontakten med de svenska biblioteken, bett om skriftliga svar på intervjuschemats frågor för att sedan ha mer tid för följdfrågor vid intervjutillfället. Då både KB i Stockholm och Lunds UB givit mycket utförliga skriftliga svar, har det inte funnits någon anledning att åter ta upp intervjuschemats frågor vid inspelningstillfället, utan fokus har istället endast varit på oklarheter och enstaka följdfrågor. I fallet med de utländska biblioteken har en del följdfrågor varit inkluderade i den muntliga (och inspelade) intervjun men det har också funnits sådana utanför denna och dessa har då istället resulterat i anteckningar eller i mail. Även vad gäller kontakten med de svenska biblioteken finns ytterligare följdfrågor och svaren på dessa är också i form av anteckningar och mailkonversation. Inspelningarna utgör alltså inte, i något av fallen, någon sorts konsekvent helhet (allra minst vad gäller de svenska biblioteken), utan framstår mer som ett fragment bland andra fragment. Jag har av denna anledning inte velat lägga oproportionerligt mycket tid på att transkribera dessa bandningar. Jag anser inte heller att en exakt återgivning av just det som sägs i inspelningarna skulle bidra mer till min studie, än om innehållet i dessa sammanfattas. Mitt val har istället varit att lägga likvärdigt med tid på all information jag fått, oavsett vilket medium som använts för dokumentation. Således har jag valt att lyssna igenom mina inspelningar ett flertal gånger, läsa anteckningar och skriftliga svar på djupet samt utifrån alla dessa olika delar skapa en sammanfattande text. I slutänden har jag valt att skicka den sammanfattande text jag skrivit, till respektive informant/informanter för godkännande, innan jag publicerar resultatet i min uppsats. På detta sätt försäkras jag mig om att det inte uppstått några missförstånd och jag skyddar samtidigt informanterna från risken att bli felciterade.

3.3 Intervjuschemat och kritik mot detta

Alla är en produkt av sin egen tid, samhällseliga kontext och diskurs. Så även jag. En objektiv studie är således inte möjlig. De intervjufrågor jag utformat tar avstamp i de forskningsfrågor jag har som utgångspunkt för min studie (se kapitel 1.5 *Forskningsfrågor*). Intervjufrågorna är skrivna utifrån det jag själv, på förhand, vetat eller antagit om arbetet med samlingar av efemärt tryck. Denna kunskap begränsar sig, vid studiens början, till en månads verksamhetsförlagd utbildning vid sektionen för vardagstryck på Lunds UB samt till innehållet i översiktliga texter om UB:s, KB:s (Stockholm) och en del internationella biblioteks hantering av liknande material, samt allmän litteratur om samlande av efemärt tryck. Att på textkällor bygga en förståelse om institutioners hantering av efemärt material är problematiskt, då texter aldrig kan ge en komplett, eller ens någorlunda rättvisande, bild av detta mångfacetterade arbete. Min månadslånga praktik har givit mig oerhört mycket större insikt kring ett pliktbiblioteks komplexa hantering av samlingar med efemärt material, trots att jag även i samband med denna endast skrapat på ytan. Jag kommer här nedan att diskutera hur vissa av de intervjufrågor jag utformat kan ha påverkat min undersökning. Som jag nämnt i föregående kapitel skiljer sig dessutom insamlandet

av information från British Library till viss del från kontakten med de andra biblioteken. Då denna intervju kom till stånd innan intervjuschemat, och insamlingsmetoden i stort, blivit riktigt genomarbetade har kontakten med detta bibliotek delvis en annan utformning, något jag också redogör för nedan.

Intervjuschemats första fråga syftar till att reda ut hur den givna institutionen själva definierar efemärt material. Då definitionen av ”efemärt material” och vad som ska räknas in under detta uttryck tycks skifta (McDowell 2013) och det också kan finnas andra termer som används istället för begreppet ”efemärt material”, är det relevant att först försöka reda ut hur det ser ut just vid de undersökta institutionerna. Ett möjligt svar på frågan är vilka kategorier material som på den givna institutionen räknas som efemärt material, om termen efemärt material överhuvudtaget används, om institutionen gjort egna uppdelningar inom denna typ av material samt hur institutionen själv valt att benämna materialet. Själva formuleringen av frågan har dock visat sig något för ospecifik, svårtolkad och i bredaste laget, och med facit i hand skulle den ha kunnat formuleras annorlunda, då jag märkt att innebörden av den ibland varit oklar. En möjlig och kanske bättre formulering hade varit ”Har biblioteket samlingar av material som kan ses som efemärt, vad räknas in i dessa och hur definierar biblioteket det material som ingår i dessa samlingar?” De flesta av mina informanter har dock givit utförliga svar på frågan och täckt in det jag velat veta, varför jag hoppas att den nuvarande formuleringen inte nödvändigtvis kommer att påverka resultatet av min undersökning. Även om min studie endast kommer att behandla arbetet med trycksaker har jag i denna fråga medvetet låtit bli att skriva ”efemärt tryck”, då även andra former av efemärt material skulle kunna vara en stor del av institutionens arbete och kanske också ta fokus från det efemära trycket, något som i sådana fall kan vara bra att känna till.

Att specificera och avgränsa frågorna för mycket kan göra att informanten inte alls kopplar frågan till något som sker på den egna institutionen och därför heller inte känner att vederbörande kan ge något passande svar. I några av frågorna har jag dock valt att ta med ett kort, klagörande exempel på vad som menas i frågan, då jag upplevt att det funnits risk för missuppfattning, särskilt då respondenten lämnas ensam med frågorna (för att ge skriftliga svar) utan att ha en intervjuare som hjälp. Korta exempel kan då minska risken för onödigt långa utläggningar om något som för undersökningen är helt irrelevant. Fråga två är dock ett exempel på hur en alltför utförlig förklaring kan ställa till problem. Här har jag förklarat vad jag, i intervjufrågorna, menar med ”kronologiska”, ”geografiska”, ”materialmässiga” och ”moraliska” ramar eller gränser. Problemet med denna typ av förklaringar är att respondenten kan begränsas till att endast tänka inom de ramar förklaringen bidragit med som exempel. Vid min första intervju (British Library) hade jag med ”pornografi” och ”rasistiska texter” som exempel på ”kontroversiellt och/eller olagligt” material men insåg att faran med detta kan vara att respondenten inte kommer att tänka på eventuella andra typer av material som hade kunnat passa som svar här. Risken med frågan och dess förklaring, är således att den kan tänkas leda eller begränsa svaret. Frågan befäster därmed till viss del just den diskurs jag hoppades kunna sticka hål på med min undersökning och speglar till stor del mina egna föreställningar om vad som är moraliskt ”inkorrekt” material i dagens samhälle, något jag dock upptäckte först efter första intervjun (med British Library). Jag har efter denna intervju ändrat förklaringen genom att ta bort de två exemplen och endast

behålla formuleringen ”olika typer av innehåll som i dagens samhälle anses som kontroversiellt och/eller olagligt”. Anledningen till att jag valt att ha kvar detta är att någon typ av förklaring trots allt krävs, då definitionen av ”moraliska ramar/gränser” inte alltid är självklar. Min förhoppning är att problemet med en något ledande formulering, också ska kunna kringgås genom att informanten får flera möjligheter till betänkande av frågan.

I samband med intervjun och samtalet med KB i Köpenhamn blev det alltmer tydligt att det finns ytterligare aspekter som spelar in för synlig- och tillgängliggörandet av efemärt tryck. Exempel på detta är vilka val som görs vid klassificering och ordnande av detta tryck i bibliotekens hyllor. Jag var visserligen medveten om denna aspekt redan innan jag påbörjade min studie men då jag hade hoppats kunna avgränsa mina problemområden tydligare, valde jag medvetet att inte ha med några specifika frågor om detta i intervjuschemat. Då syftet i min uppsats trots allt är att klargöra vilka *val* som görs under processen att bevara och förmedla och hur dessa val påverkar materialets synlighet, riskerar jag dock att gå miste om helheten om jag försöker ignorera eller sortera bort detta. Jag har därför valt att göra avsteg från det ursprungliga intervjuschemat och i de senare intervjuerna/samtalen medvetet lett in diskussionen på dessa ämnen då jag anser att undersökningens resultat annars kommer att bli bristfälliga. Det är alltså endast i intervjun med British Library jag saknar information om hyllordning, men då detta också visat sig vara ett bibliotek som, till skillnad från de tre övriga, inte alls aktivt samlar efemärt tryck, är min bedömning att inte heller denna brist nämnvärt bör påverka resultatet av min studie.

3.4 Etiska aspekter kring studien

Mina informanter i studien består av personal som arbetar med efemärt material på de två stora svenska pliktbiblioteken KB i Stockholm och Lunds UB, samt vid utländska motsvarande institutioner. Då informanternas uppgift endast är att bidra med konkreta faktauppgifter om respektive biblioteks arbete och inga känsliga och/eller personliga åsikter är tänkta att studeras, har jag valt att inte aidentifiera de personer jag intervjuat. I de fall jag har mer än en informant har jag heller inte gjort någon skillnad på dem i min resultatdel då jag, exempelvis i de skriftliga svaren på mina intervjufrågor, inte kan veta vem som skrivit vad och då detta inte heller bör vara av någon större betydelse för min undersökning. I min resultatdel bygger all given information på de svar jag fått från mina informanter om inte annan källa anges.

RESULTAT

4.1 Svenska pliktbibliotek och hanteringen av efemärt tryck

4.1.1 Vad säger den svenska pliktlagen?

Förutsättningarna för vilka urval som görs vid svenska pliktbibliotek grundläggs redan i svensk lag. För att förstå bakgrunden till dagens samlingar av efemärt tryck måste vi gå tillbaka till år 1661, då en ny kansliordning antogs i Sverige. Denna fick till följd att alla svenska tryckerier blev förpliktigade att skicka två exemplar av allt tryck till Kungl. Majt:s kansli. Syftet med denna nyordning var att ge Sveriges konung möjlighet att granska och censurera olämpligt tryck innan det hunnit publiceras och spridas. De trycksaker som skickades in, arkiverades sedan på KB i Stockholm samt på Riksarkivet. Även Uppsalas och Lunds akademier fick, under 1600-talets slut, rätt att ta emot dessa, så kallade, pliktexemplar från tryckerierna. (Larsson 2011, ss. 29-33) 1766 ändrades förutsättningarna, i och med Sveriges första tryckfrihetsförordning, och med den följde även offentlighetsprincipen. Den kungligt styrda censuren avskaffades då men pliktexemplar fortsatte att skickas från svenska tryckerier till KB i Stockholm, och till bland annat Lunds UB, för att bevaras för framtiden. Tryckfrihetsförordningen har sedan 1766 moderniserats i flera steg och dessutom har antalet bibliotek som fått möjlighet att ta emot pliktleverans ökat. Utöver KB i Stockholm och Lunds UB har idag även universitetsbiblioteken i Göteborg, Uppsala, Umeå, Stockholm och Linköping rätt att ta emot pliktexemplar. Av dessa bibliotek är det dock bara KB i Stockholm och Lunds UB som inte har rätt att gallra i materialet. (Larsson 2011, ss. 29-33) KB:s främsta uppgift är att, i enlighet med den svenska pliktlagen, bevara i ”stort sett allt svenskt tryck” (Halldin 2011, ss. 51-52). Lunds UB:s uppgift är likartad. Även i Lund ska ”allt svenskt tryck” bevaras, men det exemplar som bevaras här, och som kallas för ”det nationella reservexemplaret”, ska även tillgängliggöras. Tanken med detta bevarande och tillgängliggörande har i modern tid blivit att säkra Sveriges tryckta kulturarv för framtiden och också tillvarata varje samtida medborgares rätt att ta del av det som trycks i landet. (Nylander 2015, s. 1)

Den svenska pliktlagen – lagen om pliktexemplar av dokument (SFS 1993:1392) – fastslogs i sin nuvarande form 1993. I lagen, vars syfte är att säkerställa att exemplar av dokument (pliktexemplar) lämnas till bibliotek, definieras först begreppet ”dokument”: ”2 § I denna lag förstås med dokument ett föremål som lagrar information för läsning, avlyssning eller visning (...)” (SFS 1993:1392) Efter detta kommer en definition av begreppet ”skrift”: ”(...) skrift ett dokument som lagrar text eller fast bild (...)” (SFS 1993:1392) ”Dokument” förstås alltså i denna lag som ett föremål och ”skrift” som en underkategori och således ett av de olika typer av föremål som faller under denna definition. Andra kategorier som också nämns som

dokument är här exempelvis film, dokument för elektronisk återgivning, fonogram och videogram. (SFS 1993:1392) I lagen finns vidare en specifikation av *vilka* dokument och skrifter som kan anses vara aktuella att bevara:

3 § Ett dokument görs tillgängligt för allmänheten här i landet när exemplar bjuds ut till försäljning, uthyrning eller utlåning eller annars sprids till allmänheten eller när informationen i dokumentet återges offentligt eller i förvärvsverksamhet inför en större sluten krets. (SFS 1993:1392)

4 § Ett dokument skall anses röra svenska förhållanden, om informationen i dokumentet helt eller delvis är avfattad på svenska språket eller dokumentet helt eller delvis innehåller verk av svensk upphovsman eller framförande av svensk konstnär eller, om inte någon av dessa förutsättningar föreligger, dokumentet ändå huvudsakligen är avsett att spridas inom landet. (SFS 1993:1392)

Grundkriterierna för leveransplikten är alltså att det leveranspliktiga materialet ska bestå av mångfaldigade, allmänt spridda dokument. För att trycksaker ska omfattas av plikttagstiftningen är huvudregeln att de ska vara tryckta i Sverige, alternativt att utgivaren är baserad i landet. Trycksakerna ska också vara avsedda för allmän spridning i Sverige. I de fall ett material trycks i Sverige faller leveransplikten på tryckeriet, men sker tryckningen utomlands är det istället utgivarens skyldighet att skicka trycksakerna till pliktbiblioteken. (SFS 1993:1392)

I lagen finns också specificerat vilka trycksaker som *inte* behöver lämnas som pliktexemplar:

9 § Skyldighet att lämna pliktexemplar enligt 5-8 §§ föreligger inte i fråga om 1. visitkort, etikett, blankett och emballagetryck eller därmed jämförlig skrift, 2. protokoll, arbetspromemoria eller liknande skrift, som har framställts hos myndighet, (SFS 1993:1392)

Kombinerat med ovanstående specificering av ordet ”dokument” i paragraf 3 och 4, resulterar detta i att en hel del trycksaker i praktiken faller utanför lagen. På KB:s (Stockholm) hemsida finns ett förtydligande om vad som inte räknas som leveranspliktigt och där nämns också kategorier som brevkort, brevpapper, ritningar och ”adresskort för paket” (Kungl. Biblioteket 2010). Halldin (2011) nämner dock, förutom det som uttryckligen nämns i lagen, ännu fler kategorier efemärt tryck som också faller utanför den svenska pliktlagen: “(...) kassar, spel, (...) bokmärken, pappersbonader, omslagspapper, tapeter, exlibris, samlarbilder, dekaler, reklammärken (...), skyltar, flerdelade affischer för stortavlor etc.” (Halldin 2011, s. 52)

Vidare finns det röster som menar att både den nya e-plikttagstiftningen från 2012 och den gamla lag, som gäller det tryckta materialet, är föråldrade. Förra året (2016) kom en forskningspolitisk proposition från regeringen och till denna har bland annat KB i Stockholm skrivit ett underlag (Kungl. Biblioteket 2016a). KB i Stockholm menar i sitt förslag att det i nuläget finns en risk att material överhuvudtaget inte blir insamlat då lagen inte har uppdaterats, men att stora produktionstekniska och publiceringsmässiga förändringar, å andra sidan, skett i samhället sedan den trädde i kraft. Av dessa förändringar nämns i KB:s underlag först Print-on-demandtekniken (POD), som har använts sedan 90-talet. Under senare tid har denna teknik vidareutvecklats så att producerade titlar kan beställas i mycket små upplagor, kanske

bara om några enstaka exemplar. I slutänden skulle detta kunna resultera i en omfattande upplaga, men då den är utspridd över tid, innebär det ofta stora kostnader för den enskilda beställaren (som kan vara en privatperson eller en mycket liten förening) att också behöva bekosta sju pliktexemplar. Ytterligare ett problem som blivit resultatet av den digitala trycktekniken är att det, utifrån en enda databas, blivit möjligt att producera oräkneliga mängder personaliserade trycksaker. Dessa kan bestå av kataloger eller tidskrifter som anpassats för enskilda personer eller för mindre grupper och således innehåller mycket små, skillnader. (Kungl. Biblioteket 2016a) I sitt underlag till regeringens proposition menar KB i Stockholm därför att detta omöjliggör pliktbibliotekens uppdrag att samla in ”den svenska tryckproduktionen i dess helhet” (Kungl. Biblioteket 2016a). De många publiceringstjänster som finns på dagens marknad och som ofta anlitas av privatpersoner, omfattas inte heller av dagens pliktexemplarslagstiftningen. Det händer dessutom ofta att sådana företag anlitar utländska tryckerier, varpå leveransplikten i princip övergår till beställare som varken har tillräckliga resurser eller bakgrundsinformation för att kunna skicka in trycket till de svenska pliktbiblioteken. (Kungl. Biblioteket 2016a).

4.1.2 Universitetsbiblioteket i Lund

Universitetsbiblioteket i Lund har varit i bruk sedan själva universitetet grundades år 1666. Ungefär 30 år senare, då pliktlagen kom till, år 1698, blev biblioteket också ett pliktleveransbibliotek (Universitetsbiblioteket i Lund 2017) lite som Lunds UB definierar innebörden av begrepp som ”litterär klassiker”, vill de, enligt mina informanter Gertrud Berger och Mats Larsson, definiera begreppet ”efemärt material”. Däremot klassificeras delar av det tryck som inkommer, med pliktleveranserna, som ”vardagstryck” och detta tryck är också den del av UB:s samlingar som inte katalogiseras. Ingen värdering av materialets karaktär görs, men vissa typer av material lämpar sig, rent praktiskt, bättre än andra för att katalogiseras i de system biblioteket har. Att vardagstrycket är det tryck som inte katalogiseras är dock en sanning med modifikation, då det även bland detta tryck finns kategorier trycksaker som läggs in i katalogen, men då i rudimentär form, något jag kommer att återkomma till längre fram. Gertrud Berger och Mats Larsson på Lunds UB uppger att biblioteket bevarar just det tryck de får in via de lagstadgade pliktleveranserna. Det händer däremot att tryckerierna skickar material som inte är leveranspliktigt och enligt Gertrud Berger och Mats Larsson väljer Lunds UB då ibland att spara exempel, istället för att gallra de trycksaker som kommit in. Som exempel nämns här blanketter och formulär, brevkort, brevpapper, etiketter och visitkort. Även bland det leveranspliktiga materialet finns dock trycksaker som utgör undantag från regeln om att ett exemplar av varje sort ska skickas till samtliga pliktbibliotek. 2011 fattade exempelvis Lunds UB, i likhet med KB i Stockholm, ett beslut om att endast spara ett urval av reklamtrycket från Markbladet tryckeri, vilka bland annat trycker stora mängder annonsblad för rikstäckande livsmedelskedjor. KB i Stockholm har, enligt mina informanter, i detta fall lämnat dispens till leverantören att endast skicka ett representativt urval till pliktbiblioteken.

KB i Stockholm och Lunds UB ska alltså få, och bevara, samma material och därmed ska samlingarna, i teorin, spegla varandra men det finns, trots det, skillnader. Exempelvis menar mina informanter att en del material som katalogiseras på KB i Stockholm, på Lunds UB istället hamnar i de samlingar som räknas som okatalogiserade, till följd av sämre resurser. Detta innebär i praktiken att Lunds UB

låter fler kategorier tryck bli vardagstryck. Å andra sidan tenderar tryck som är lokalt för Lund att katalogiseras i högre grad på Lunds UB än på KB i Stockholm. Även om det totala *innehållet* i de båda bibliotekens samlingar i hög grad överensstämmer, speglar alltså samlingarnas *struktur* inte varandra. Vidare skiljer sig även hanteringen vid mottagandet av trycket åt, vid KB i Stockholm och Lunds UB. Några kronologiska ramar för vad som bevaras i vardagstryckssamlingen finns, enligt mina informanter, inte. Däremot hamnar det allra äldsta efemära materialet, i form av dokument tryckta före ca. år 1800, i de katalogiserade samlingarna och således inte under "vardagstryck". Vad gäller geografiskt ursprung finns tydligare gränser och även här följs pliktlagen (se kapitel 4.1.1 *Vad säger den svenska pliktlagen?*). För trycksaker som är utgivna och/eller tryckta utomlands gäller att dessa, om de handlar om Sverige eller är tänkta att spridas här, sparas i den mån de kommer in till biblioteket. Sektionen för vardagstryck gör alltså inga egna ansträngningar att söka upp eventuellt saknat sådant tryck, till skillnad från när det gäller saknat material som tryckts i Sverige.

Enligt Gertrud Berger och Mats Larsson finns vidare inte några begränsningar för bevarande av moraliskt tvivelaktigt material men olagligt material lånas däremot inte ut. Ett problem är dock barnpornografi, då detta enligt svensk lag också är förbjudet att inneha. I det avseendet kan biblioteket riskera att bryta mot denna lag, då de också tvingas följa pliktlagen. Här finns alltså en problematik där två lagar "krockar". Vad gäller hur mycket av denna typ av tryck som verkligen kommer in till biblioteket, menar mina informanter att de personligen inte sett något sådant bland det som mottas, men att det helt klart finns sådant material i bibliotekets samlingar i sin helhet. Således är det också rimligt att anta att det även finns i vardagstryckssamlingen, något som exempelvis kan upptäckas i samband med att låntagare efterfrågar materialet. Vid en eventuell efterfrågan, lånas det dock inte ut, till skillnad från exempelvis tryck med nazistiska budskap.

När trycket väl kommit in till biblioteket måste även vardagstrycket – alltså det tryck som till största delen förblir okatalogiserat – ordnas i hyllorna för att kunna återfinnas och användas. Grundprincipen på Lunds UB är att ordna vardagstrycket efter utgivare men bland det äldre materialet finns även vissa specialsamlingar som brutits ut och ordnats på annat sätt. Förr eller senare kommer dessutom, enligt Mats Larsson och Gertrud Berger, alltid beställningar som visar sig bli svåra att plocka fram, just till följd av det sätt på vilket materialet är ordnat. Mina informanter menar exempelvis att det knappast finns någon allmängiltig logisk ordning och att det som är logiskt idag inte nödvändigtvis kommer att fortsätta vara det, något som gäller för alla universella system. Det går heller inte att förutse vad som kommer att beställas i framtiden. Då ständiga ändringar i hyllordningen endast kommer att skapa förvirring är det dock, enligt Lunds UB, bättre att prioritera kontinuitet. Biblioteket har därmed valt att inte ändra de gamla ämneskategorierna utan att istället endast göra mindre ändringar i den mån samhällsutveckling och stora förändringar tvingar till det. Ett sätt att komma runt problemet är dock att biblioteket istället har som mål att ha en tydlig rutin av att löpande nedteckna och hänvisa där det annars riskerar att uppstå oklarheter. Mina informanter menar här dock att det finns en fördel med att KB i Stockholm och Lunds UB har olika hylluppställning då detta gör att strukturen på samlingarna i viss mån kompletterar varandra. Vissa saker kan vara lättare att återfinna på Lunds UB än på

KB i Stockholm, och tvärtom, och de två biblioteken kan således också hänvisa beställningar sinsemellan.

Vardagstrycket på Lunds UB beskrivs, som vi sett ovan, som ett material som *inte* katalogiseras, mer än i undantagsfall och då på enklaste tänkbara nivå i bibliotekskatalogen. Dessa undantagsfall utgörs främst av seriella publikationer, alltså olika typer av periodika. Dessa läggs in i Librisklienten Voyager och posterna exporteras sedan till den lokala bibliotekskatalogen Lovisa. För katalogisering av vardagstryck i stort finns inga egentliga skriftliga riktlinjer, men för katalogiseringen av dessa publikationer (på Lunds UB kallade "Tovetidskrifter") finns dock en manual. I Libris-posterna anges sigel, titel, förlagsort, förlag/utgivare samt start- och slutår. Till detta kommer en beståndspost, i vilken det anges att materialet är vardagstryck. Här tillkommer också uppgifter om klassning, bestånd och eventuella interna anmärkningar. Det finns flera anledningar att Lunds UB valt att katalogisera just periodika. Ökad synlighet och tillgänglighet är en huvudorsak men också att detta tryck på många sätt liknar de typer av tryck som normalt sett faller under katalogiserat material. Skillnaden mellan de tidskrifter som räknas som katalogiserade tidskrifter, och de som hamnar under "vardagstryck" är ibland hårfin. Här kan det exempelvis handla om två liknande tidskrifter som båda handlar om en hundras, men som i det ena fallet ges ut över hela landet och i det andra fallet, endast i en kommun. Den rudimentära katalogiseringen av vardagstryckstidskrifter ses alltså, enligt Gertrud Berger och Mats Larsson, som en naturlig förlängning av den katalogisering av tidskrifter som sker i andra delar av biblioteket. Det finns också ytterligare en faktor som spelar in vid valet att katalogisera just periodika. Det seriella trycket, likt sina "släktingar" bland det katalogiserade trycket, kännetecknas av tydliga parametrar som också lämpar sig bra som metadata: det finns en titel, det finns en utgivare och det finns också en återkommande och oftast regelbunden utgivning. Mina informanter uppger att en viss ökning av antalet beställningar av vardagstryckstidskrifter har kunnat skönjas sedan dessa synliggjordes i Libris.

Katalogiseringen av vardagstrycksmaterial på Lunds UB är tänkt att öka och troligtvis också utökas med helt andra typer av trycksaker än periodika. I handlingsplanen för i år (2017) finns, enligt mina informanter, ett pilotprojekt för att öka synlighet och tillgänglighet genom ökad katalogisering. Tanken med pilotprojektet är att skapa samlingsposter för vardagstryck i Libris. I nuläget är det ännu oklart vilka typer av trycksaker det kan bli tal om att katalogisera. Mina informanter nämner dock att en tanke skulle kunna vara att göra samlingsposter på sådant material som KB i Stockholm redan katalogiserat, exempelvis företagstryck. Här är tanken att Lunds UB ska kunna koppla sina samlingsposter till redan befintliga poster i Libris. Mina informanter menar här att det faktum att KB i Stockholm har poster på material, som Lunds UB inte katalogiserat, annars riskerar att leda till att besökare i Libris tror att detta material endast finns hos KB i Stockholm.

Att ha materialet i samlingsposter kan ha sina fördelar, menar informanterna vid Lunds UB. En post för varje enskilt dokument kräver att låntagaren i detalj vet vad vederbörande letar efter och också kan uppge tryckår, namn eller eventuella andra metadata som exakt stämmer överens med de metadata som finns i katalogen. Är något av dessa metadata fel kan det bli omöjligt att finna det enskilda dokumentet i katalogen och i samlingarna. Låntagaren tvingas också söka, respektive beställa, de

enskilda dokumenten vart och ett för sig och går således också miste om en eventuell större kontext som den enskilda trycksaken kan vara del av. Samlingsposter gör, å andra sidan, att material som hör ihop kan återfinnas i sin kontext och att det kan vara möjligt att finna enskilda dokument utan att beställaren behöver veta exakta parametrar. Materialet måste beställas fram i sin helhet och således ses över och bedömas direkt av beställaren, alternativt av den personal som, via ett referenssamtal, agerar mellanhand. I många beställningar av vardagstryck är användaren, enligt UB, mer hjälpt av att gå vägen om ett referenssamtal med en bibliotekarie som känner samlingarna väl. (UB)

Viss katalogisering av vardagstryck görs alltså men några digitaliseringar av detta material har i princip inte gjorts på Lunds UB, annat än för internt bruk i form av exempelvis utställningar. Några skriftliga riktlinjer för digitalisering av vardagstrycksmaterial finns, enligt mina informanter, inte på Lunds UB. Dock pågår i nuläget ett förberedelsearbete för digitalisering av vardagstryckssamlingens filmaffischer från 1930-talet och dessa är tänkta att tillgängliggöras via kulturarvsdatabasen Alvin. Att det blivit filmaffischer som valts ut för digitalisering har flera anledningar. Dels finns ett principbeslut att Lunds UB ska använda kulturarvsdatabasen Alvin och det tänkta projektet blir då en fortsättning på en digitalisering av stumfilmsaffischer som KB i Stockholm redan gjort i samma databas. Gertrud Berger och Mats Larsson menar också att just filmaffischerna är ett material som är mycket efterfrågat och väcker stort intresse. Här finns också praktiska aspekter. Då affischerna ofta är tryckta i ett svårhanterligt format och samtidigt är ömtåliga, löper originalen stor risk att förstöras vid utlåning. En digitalisering gör affischerna tillgängliga för en bredare publik samtidigt som de sköra originalen kan skyddas. Affischerna lämpar sig också, trots sitt svårhanterliga format, tämligen bra för digitalisering då de endast har tryck på en sida. Att just filmaffischer digitaliseras är alltså ett beslut som grundar sig på en mängd olika faktorer. Mina informanter trycker här på Lunds UB:s dubbla uppdrag: att både *bevara* och *tillgängliggöra* det material som finns i samlingarna. De ovan nämnda affischerna är dock hittills det enda vardagstryck som är aktuellt för digitalisering på Lunds UB. Mina informanter nämner att Kungliga Biblioteket har digitaliserat betydligt mer material men då också fått betala för rättigheterna till materialet.

På min sista fråga, om det finns något att tillägga angående arbetet med efemärt tryck vid Lunds UB, poängterar mina informanter att bibliotekets vardagstryckssamling tidvis har varit eftersatt. De senaste åren har sektionen för vardagstryck fått en viss personalförstärkning. År 2014 tillkom också en ny samlad depå, för just vardagstrycket. I nuläget sker arbete med inventering av samlingen och en översyn av rutiner görs också och dokumenteras. Då delar av samlingen på Lunds UB är ordnad i ganska korta hyllsviter (exempelvis om ett eller två år) finns också en tanke om, och förberedelser för, att etablera längre sviter för att underlätta återfinnandet av material. Förutom detta och det kommande arbetet med att lägga in samlingsposter i Libris, görs på Lunds UB i dagsläget ett flertal satsningar för att just synliggöra vardagstrycket. Samlingen marknadsförs exempelvis genom utställningar, visningar och synliggörande via social media. Vidare förekommer också undervisning om vardagstryck för modevetare och historiker på Lunds Universitet, samt för elever som går ett historieinriktat program vid en av Lunds gymnasieskolor. Ett större

bokverk om samlingen planeras också att ges ut 2018, tillägger Gertrud Berger och Mats Larsson.

4.1.3 Kungliga Biblioteket i Stockholm

Kungliga Bibliotekets verksamhet sträcker sig så långt bak som till 1500-talet, då Gustav Vasa började förse slottet Tre Kronor i Stockholm med böcker i historia, naturvetenskap och teologi samt annat tryck så som exempelvis kartor. Boksamlingarna utökades efterhand av de regenter som följt efter Gustav Vasa. I och med den kansliordning som utfärdades 1661 blev KB i Stockholm, tillsammans med Riksarkivet, de första två institutioner som förväntades ta emot pliktexemplar av allt svenskt tryck. (Kungl. Biblioteket 2016b) Mina informanter Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling menar att KB i Stockholm, i egenskap av nationalbibliotek, följer lagen om pliktexemplar och således bevarar det denna lag uppmanar till bevarande av. Det material som levereras till KB i Stockholm fördelas, i enlighet med givna urvalsprinciper, mellan de olika samlingarna på KB i Stockholm. Det material som faller utanför lagen sparas heller inte. På biblioteket förs dock, med hjälp av urvalsprinciperna, en löpande en diskussion om vilka ramar som ska gälla. På frågan om hur biblioteket definierar efemärt material får jag följande utförliga svar:

Vi tycker inte att det går att överföra definitionen efemärt tryck på vår samling Vardagstryck, som ändå är den som ligger närmast det du undersöker. Internationellt definierar man *ephemera* som ett litet tryck, till exempel en biljett eller en faktura (se till exempel The Encyclopedia of Ephemera). Vi på Vardagstryck brukar inte kalla det som finns i KB:s samling för efemärt material (...) På KB benämner vi samlingen ”Vardagstryck”. I grova drag kan den sägas innehålla reklam- och informationsmaterial från företag, institutioner, organisationer och föreningar. Det är inte en renodlad samling av efemärt material. Det enklaste sättet att definiera vad den innehåller är egentligen att räkna upp vad den inte innehåller. Den innehåller inte böcker, inte tidskrifter som är rikstäckande eller som hör till KB:s ämnen som till exempel historia. Den innehåller inte heller dagstidningar, kartor, bilder, handskrifter eller notblad. (...) Vi som jobbar med vardagstryck skulle definiera efemärt material som tillfällighetstryck, som till exempel kan vara en etikett, en blankett eller ett reklamtryck. (KB-SE 2017, skriftliga svar 2017-03-09)

En ytterligare anledning till att KB i Stockholm inte vill använda termen “efemärt material” är, enligt mina informanter, att det i vardagstryckssamlingen även finns bevarat exempelvis SIS-standarder, vilka per definition inte kan klassas som ett efemärt tryck, då dessa är tänkta att vara giltiga under lång tid och således inte alls är ett ”förgängligt” material. Å andra sidan kan en del material som skulle kunna klassas som efemärt istället återfinnas i andra samlingar på KB i Stockholm, exempelvis i handskriftssamlingarna, om de utgör en del av ett personarkiv etc. Vykort räknas på KB i Stockholm, enligt mina informanter, inte heller som vardagstryck. Istället sparas dessa i särskilda bildsamlingar och endast de vykort som också kan ses som reklam, eller som information från företag eller organisationer, hamnar i vardagstryckssamlingen.

Utöver det material KB i Stockholm får in, tack vare lagen, säger sig biblioteket även inneha en mindre mängd antikvariska donationer och förvärv som delvis kompletterar samlingen med sådant material som inte kommit in via pliktlevererans. Om exempelvis en affisch, som saknas i samlingen, kommer upp på auktion kan

biblioteket ibland välja att köpa in denna, om den säljs till ett rimligt pris. Det händer också att enskilda personer spontant skickar in material som de tycker fattas i samlingarna. På KB i Stockholm finns en särskild anställd som arbetar med att leta efter antikvariska objekt, men också efter samtida tryck som saknas. Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling påpekar att det även finns leveranspliktigt material, som av olika anledningar – exempelvis på grund av tryckeriets bristande resurser eller dålig information – aldrig levereras till KB i Stockholm. Å andra sidan menar mina informanter också att en del kategorier trycksaker som idag *inte* skulle falla under pliktlagen ändå kan ha sparats tidigare, då lagen och även rutinerna reviderats över tid och då vardagstryckssamlingen sträcker sig från 1700 till idag.

Även tryckets geografiska ramar styrs av pliktlagen (se kapitel 4.1.1 *Vad säger den svenska pliktlagen?*). Utländska företags reklamtryck som tryckts i Sverige, men som är tänkta att spridas i ett annat land, faller därför utanför ramarna för vad som ska bevaras. Ett problem är dock, enligt mina informanter, det omvända förhållandet, då många svenska utgivare numera anlitar tryckerier utomlands och det händer att det material som produceras så, aldrig skickas in till pliktbiblioteken. Ibland gör KB i Stockholm egna försök att aktivt söka efter material som trycks utomlands men är avsett för spridning i Sverige, även om det ofta är svårt att nå utgivarna. Det finns en anställd som, på deltid, arbetar med att få in exempelvis IKEA-kataloger och annat som trycks i utlandet. Arbetet med detta kan dock vara mycket tidskrävande och därmed också dyrt.

Även kontroversiellt material tas emot och bevaras på biblioteket, i den mån det faller under pliktlagen. Vad gäller pornografi i stort har denna typ av tryck, enligt mina informanter, minskat mycket i omfattning, troligtvis för att utgivningen flyttat till internet, samt kanske för att tryckerierna drar sig för att skicka in sådant material. I nuläget är det mest flygblad med reklam för stripteaseklubbar som fortsätter att inkomma. Rent olagligt tryck tycks dock vara ovanligare. Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling har exempelvis aldrig sett att barnpornografiskt material skickats in till vardagstryckssamlingen. I den mån det kommit in till KB:s andra samlingar har det däremot blivit spärrat för utlån och det har också resulterat i omfattande juridiska diskussioner. Dock finns i samlingarna en hel del exempel på andra typer av tryck av kontroversiell karaktär. Det kan handla om drogpropaganda, äldre flygblad med hakkors på och gamla underhållningsaffischer som, på respektlösa sätt, visar upp människor med exempelvis fysiska funktionshinder. Mina informanter nämner också att det i samlingarna även finns polisrapporter som biblioteket, på grund av personuppgiftslagen, inte tillhandahåller om de inte är tillräckligt gamla. Då det inte är bibliotekets uppgift att värdera innehållet i trycksakerna behandlas kontroversiellt tryck i stort likadant som annat tryck och ordnas, i samlingarna, efter ämne. Reklam för striptease kan således placeras under ämnen som ”underhållning” eller ”klubb”, då det inte finns så många andra ämneskategorier att välja på.

Vardagstryckssamlingen är på KB i Stockholm till största delen okatalogiserad. Den största anledningen till detta är omfånget, då samlingen, enligt Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling innehåller ca 14 miljoner objekt och utöver det, drygt 600 000 affischer. KB i Stockholm påtalar dock att allt i samlingen är åtkomligt, även om inte allt är sökbart i katalogen, då samlingen i sin helhet är klassificerad och ordnad i hyllorna. Sedan 2010 har biblioteket använt Dewey Decimalklassifikation

(DDK) för att klassificera och ordna sina samlingar. Inget av det material som kom in till biblioteket före 2010 är dock rekonverterat till DDK varför trycksaker från år 1700 till 1970 är ordnat i ett lokalt klassifikationssystem och tryck från 1970 till 2010 är ordnat efter SAB-systemet. Detta innebär att biblioteket har tre klassifikationssystem som är aktuella samtidigt. Det DDK som används för vardagstrycket är ett anpassat DDK och tanken är att ämnena ska ha så korta Dewey-koder som möjligt. Allt vardagstryck ordnas således, sedan år 2011, efter ämne. I enlighet med en annan uppordningsprincip, som på KB i Stockholm används i kombination med DDK-klassificeringen, görs samtidigt ett försök att sortera allt tryck på utgivande institutions huvudsyssla, oavsett vad den enskilda trycksakens ämne är. Intentionen med detta är att hålla ihop institutioner så att material från samma utgivare inte sprids över flera fack. Bibliotekets anställda för alltid en diskussion kring vilka fack en institution eller ett företag ska sorteras in under. I oklara fall konsulteras riktlinjerna för DDK, alternativt den lokala bibliotekskatalogen Regina. I bibliotekskatalogen är det – tack vare att företag katalogiserats i samlingsposter, något jag kommer att återkomma till – möjligt att se hur den aktuella institutionen eller företaget har klassificerats tidigare. Idén är att alltså alla trycksaker av samma typ eller från samma institution/företag ska vara på en och samma plats i samlingen. Trots detta händer det att trycksaker utgivna av ett och samma företag hamnar i olika ämnesgrupper, då det ofta kan finnas två eller tre placeringar som kan verka logiska, för ett och samma företag. Ett problem kan också vara trycksaker som givits ut av mer än en institution eller ett företag. I de fallen har KB i Stockholm valt att genomgående placera trycket på den förstnämnda institutionen eller företaget. KB i Stockholm upplever att hyllstrukturen tidigare varit mer detaljerad, med fler fack och fler underkategorier. Ändrade förutsättningar vad gäller tid, personal, resurser samt ändrade uppdrag har dock gjort att de anställda fått göra omprioriteringar och idag sorteras vardagstrycksmaterialet mindre finfördelat än tidigare. Med detta kommer både nackdelar och fördelar. Det upplevs exempelvis som positivt att många ”onödiga” underkategorier försvunnit, då dessa ibland försvårar letandet efter ett material, snarare än underlättar det.

Det mesta av vardagstrycket är alltså okatalogiserat. Dock förekommer ändå att en hel del material katalogiseras på en enkel nivå i bibliotekskatalogen. Några skriftliga riktlinjer för *vilket* vardagstryck som ska katalogiseras på KB i Stockholm finns inte, men däremot existerar diverse interna dokument och de som arbetar med vardagstrycket för också generella diskussioner om urval vid katalogisering. För valda delar av det material som inkommit från år 2011 och framåt, sker på KB i Stockholm en samlingskatalogisering. Denna gäller alla möjliga typer av trycksaker, exempelvis företagstryck och skolkataloger. Annonsblad katalogiseras idag på titel medan tidskrifter, med vissa undantag, ställs upp på utgivare, eller läggs in i en beståndspost om det redan finns en samlingspost för den utgivande institutionen. All periodika katalogiseras dock inte. Företagstidskrifter ordnas exempelvis istället bara in i boxar under företagets namn. Förutom katalogiseringen av nyinkommet material görs på biblioteket också viss retrospektiv katalogisering av valda delar av vardagstryckssamlingen. Ett exempel på detta är äldre reklamtryck från 1800-talet samt trycksaker med politiska budskap. Det förekommer också att biblioteket väljer att katalogisera material som har varit utlånat, och då oberoende av ämne och tryckår.

Hur går då katalogiseringen till? I stort sett allt vardagstryck som katalogiseras på KB i Stockholm, läggs in i Libris på miniminivå. Då databasen är nationell skapas det på detta sätt en enkel bibliografisk post som även andra bibliotek kan använda. KB i Stockholm lägger därefter också till en beståndspost. Med den här typen av samlingsposter kan KB i Stockholm registrera en institution eller ett företag och i beståndsposten registreras sedan från och med vilket år biblioteket själva har material från den givna institutionen/företaget. Biblioteket gör dock inga försök att inventera vilka andra år materialet finns från och informationen är således mycket begränsad. Att särkatalogisera skulle kräva enormt mycket tid, så de flesta poster som görs är just samlingsposter. Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling menar det, för just vardagstryck är mer funktionellt med samlingsposter, då det överlag kan finnas en mycket stor mängd material från samma utgivare, dvs. samma institution eller företag.

Det finns många anledningar till att valda delar av vardagstryckssamlingen katalogiseras. En bidragande orsak är att materialet är efterfrågat. Ett eventuellt ökat utlån till följd av katalogisering skulle alltså kunna bero på att de trycksaker som katalogiseras ofta också är just de trycksaker som redan är mycket efterfrågade. Någon statistik för om det finns något samband mellan katalogisering av vardagstryck och ökad lånefrekvens finns dock inte. Att det finns en sökbar post i Libris blir, oavsett, en väg in i samlingarna för bibliotekets låntagare och för låntagare som redan använder katalogen ökar troligtvis möjligheten att finna nytt material, tror mina informanter. Vardagstrycket går att beställa direkt via de poster som finns i Libris men det finns också ett beställningsformulär som låntagaren kan använda. I den händelse ett företagsnamn *inte* finns med i bibliotekskatalogen finns för låntagaren alltid möjligheten att ringa eller maila KB i Stockholm men mina informanter menar här att människor ofta förväntar sig att det de söker ska finnas i katalogen. Om det inte gör det är risken att de istället tar för givet att det som inte syns, inte heller finns vid biblioteket.

Ytterligare en anledning till att katalogisera kan vara att KB i Stockholm vill synliggöra speciellt utvalda delar av sitt material utåt, oavsett om dessa redan är efterfrågade eller ej. Exempelvis har biblioteket själva velat synliggöra äldre affärstryck och reklam. Detta är också fallet med tidskrifter, där biblioteket helt enkelt vill lyfta fram vad som finns i samlingarna och också hålla samlingen komplett, då annat sådant material (i de samlingar som inte är vardagstryck) redan är katalogiserat. Att katalogisera i samlingsposter förenklar också, för de anställda själva, då de behöver återfinna material från en viss institution eller ett visst företag. Många institutioner eller företag som erbjuder mer än en tjänst, eller otydliga sådana, är svåra att klassificera i den ämnesklassificering som används när materialet ska ordnas i hyllorna och kan därför också bli svårt att återfinna. Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling nämner att gränserna inom vissa ämneskategorier i klassificeringssystemet dessutom är ganska flytande och material till följd av det riskerar att bli inkonsekvent sorterat. Här underlättar katalogisering i samlingsposter återfinnandet, eftersom det gör det möjligt för bibliotekets personal att söka på företagets namn snarare än på ämne. Katalogposterna blir på detta sätt ett hjälpmedel som, över tid, underlättar arbetet med materialet.

För digitalisering finns på KB i Stockholm en digitaliseringssamordnare som arbetar med riktlinjer för vad som ska digitaliseras. På enheten för vardagstryck finns också en lista med förslag på digitaliseringssatsningar och biblioteket gör också en del egeninitierad digitalisering. Att ett material digitaliseras vid KB i Stockholm kan bero på att biblioteket själva vill synliggöra det, att låntagaren beställer en digital kopia samt att materialet överlag är efterfrågat. Vad gäller egeninitierad digitalisering, har KB i Stockholm själva valt att lägga extra resurser på att synliggöra exempelvis affärstryck från 1800-talet. Utöver detta har biblioteket också digitaliserat delar av affischsamlingarna, till exempel politiska affischer, samt även kortkatalogen. Förutom den digitalisering som biblioteket själva väljer att göra, finns även så kallad "beställarstyrd digitalisering". Detta innebär att delar ur samlingen kan digitaliseras om de beställs som EOD (eBooks On Demand). EOD är en tjänst i bibliotekskatalogen och ger en möjlighet för låntagaren att beställa en digitalisering istället för att beställa materialet i fysisk form, i den mån det är upphovsrättsligt möjligt. Efter en sådan digitalisering, på uppdrag av enskilda låntagare, blir detta tryck sedan permanent tillgängligt för allmänheten i digital form. I många fall där det finns upphovsrättsliga begränsningar för det beställda materialet, kan låntagaren dock skriva under ett avtal med KB i Stockholm och på så sätt ändå få materialet digitaliserat. I praktiken är det dock inte så mycket av just vardagstryck som kan beställas som EOD, direkt från katalogen, då samlingsposter inte går att koppla till denna tjänst och vardagstrycket, som vi sett, oftast är katalogiserat just under sådana poster. Det finns dock andra vägar för låntagaren att beställa digitalisering. Exempelvis kommer sådana förfrågningar via lånedisken, via telefon, mail, eller via bibliotekets blogg. Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling nämner att enskilda affischer också digitaliseras i samband med att användare beställer digitala filer genom bibliotekets fototjänst. En digitalisering kan vidare bli aktuell av bevarandeskäl, det vill säga för att skydda ett ömtåligt material. Ett exempel på detta är, enligt mina informanter, Åhlén & Holm-katalogerna. Dessa kataloger har varit utlånade så mycket att de riskerar att förstöras och nu är spärrade för vidare utlån, i väntan på digitalisering. I nuläget finns dock ingen plan för när detta material ska digitaliseras och så länge det är spärrat kan KB i Stockholm vägra låntagare att se det, så länge det inte rör sig om extremt angelägna fall. I sådana fall måste dock personalen inhämta ett särskilt tillstånd från bibliotekets Bevarandeenhet.

De fotografer och särskilda bibliotekarier som genomför digitalisering på KB i Stockholm arbetar med kamerautrustning eller med mer avancerade skannrar. Utöver denna utrustning finns, på biblioteket, också en så kallad digitaliseringsrobot. När en digital kopia väl finns, använder biblioteket sig av redan befintliga katalogposter för att organisera filerna. OCR används, enligt Josefina Hård, Carina Broman och Catarina Nordling, inte på vardagstryck, men däremot på dagstidningar, så denna teknik finns vid biblioteket.

Ett problem som digitalisering riskerar att föra med sig är upphovsrättsliga problem och att försöka finna innehavaren av upphovsrätten till ett vardagstrycksmaterial kan vara mycket tidsödande. I första hand väljer KB i Stockholm därför att digitalisera sådant material som är fritt, även om ett avtal med BUS (Bildupphovsrätt i Sverige) skrevs för att möjliggöra digitaliseringen av affärstryck från 1800-talet. I fall där materialet digitaliseras på uppdrag av en beställare, skrivs istället ett avtal med

beställaren, så att denne själv tvingas söka de tillstånd som behövs ifall vederbörande önskar använda materialet till annat än privat bruk.

4.2 Bibliotek utanför Sverige

4.2.1 Kungliga Biblioteket i Köpenhamn

Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn har en drygt 300-årig historia. År 2005 slogs det dessutom samman med Köpenhamns 500-åriga universitetsbibliotek, i syfte att stärka och samordna biblioteksservicen till Köpenhamns Universitet. (Det Kongelige Bibliotek 2017a). Liksom i Sverige finns i Danmark en pliktlag som styr vilket material biblioteket förväntas bevara. KB i Köpenhamn får, i likhet med de svenska pliktbiblioteken, trycksaker skickade till sig från tryckerier och utgivare. En del av detta plikttryck är de samlingar som, på KB i Köpenhamn, går under namnet ”småtryck” och som till största delen består av efemärt tryck. På bibliotekets hemsida finns följande förklaring:

Ifølge pligtafleveringsloven skal alt trykt udgivet materiale afleveres til Det Kongelige Bibliotek. En del af dette materiale er småtryk, det vil sige firmaer, foreninger og institutioners interne tryksager som f.eks. årsberetninger og regnskaber, personaleblade, udstillingskataloger, prislister over varer, foreningers love og vedtægter og meget andet. Størstedelen af samlingen er ukatalogiseret, men nogle småtryk kan søges og bestilles i REX, hovedsagelig årsberetninger og småtrykstidsskrifter og alt Udtaget småtryk. (Det Kongelige Bibliotek 2017b)

Som framgår av texten är alltså denna del av bibliotekets samlingar till största delen okatalogiserad och majoriteten av materialet som ingår, är av efemärt slag. Det går dock, enligt min informant Therese Høeg Jacobsen, inte att helt sätta ett likhetstecken mellan småtrycksamlingen och ”efemärt tryck”. Allt efemärt tryck hamnar inte, per automatik, i denna samling. Vykort och affischer räknas exempelvis inte som småtryck vid KB i Köpenhamn utan placeras där i andra specialsamlingar. Trots samlingsnamnet ”småtryck” är det inte heller formatet på trycksakerna som avgör vad som ska räknas till samlingarna. Trycket behöver inte vara litet till formen, eller till sidantalet, och det kan i princip lika väl handla om tjocka publikationer som om lösblad och korta broschyrer. Istället är det tryckets innehåll som avgör vad som ska hamna under kategorin ”småtryck” och vad som istället ska placeras i den katalogiserade samlingen. Vissa typer av trycksaker kan också få etiketten småtryck av rent ekonomiska skäl, då det helt enkelt är billigare för biblioteket att ha det givna materialet i denna samling, eftersom dyrbar katalogisering där inte är en nödvändighet. Rent allmänt gallras vid KB i Köpenhamn allt material som faller utanför den danska pliktlagen. Vidare gallras också dubletter, anteckningsblock samt kalendrar och fickkalendrar som saknar unik text eller information. Förutom dessa grupper gallrar biblioteket också vissa typer av företagstryck, exempelvis tryck med erbjudanden från matvaruaffärer och annonstidningar från mäklare. Dessa typer av trycksaker utkommer i stor mängd och biblioteket menar samtidigt att de annonser de innehåller oftast också kan återfinnas i vanliga dagstidningar. Vad gäller denna typ av material har biblioteket därför av ekonomiska skäl valt att endast spara enstaka exemplar.

Tack vare pligtafleveringsloven arbetar KB i Köpenhamn inte med att aktivt söka upp något småtrycksmaterial. Efter en revision av pliktlagen 1902, kom många fler kategorier småtryck att innefattas av denna, samtidigt som det i landet också grundades en mängd nya tryckerier och mer och mer material passerade tryckpresserna. I samband med dessa förändringar grundades också den småtryckssamling som finns vid KB i Köpenhamn idag. På grund av sin stora mängd katalogiserades inte det material som skulle komma att ingå i den. Istället behandlades det som en typ av arkivmaterial och ordnades i hyllorna efter ämne och proveniens. Vid 1902 finns alltså en naturlig bakre kronologisk gräns för småtryckssamlingen men detta betyder dock inte att det inte fanns efemärt tryck i bibliotekets samlingar före denna tidpunkt. Det småtryck som fanns vid KB i Köpenhamn före 1902 utgjorde däremot ingen egen samling utan ingick som en integrerad del i de katalogiserade samlingarna.

Vad gäller geografiska ramar tar biblioteket emot det material som skickas in tack vare pliktlagstiftningen och detta är då främst material tryckt i Danmark. Av det tryck som levereras sparas sedan allt material som handlar om Danmark och som är avsett för spridning i Danmark. Tidigare skickades även material gällande Grönland och Färöarna till KB i Köpenhamn men biblioteket har i dagsläget inte längre någon skyldighet att ta emot detta. Therese Høeg Jacobsen upplever att ett problem för biblioteket är det material som handlar om Danmark men är tryckt i utlandet. Vad gäller katalogiserat material som böcker och tidskrifter försöker biblioteket aktivt samla in även sådant material, men för småtryck är det oftast mycket svårt, då det är omöjligt att veta vad som saknas i samlingen. Ett undantag är, enligt Therese Høeg Jacobsen, periodika, där det är möjligt att räkna ut att vissa nummer eller årgångar fattas och att det således finns luckor.

På frågan om det finns några moraliska ramar eller gränser för vad som bevaras, svarar Therese Høeg Jacobsen att biblioteket inte har några uttalade sådana ramverk. Exempelvis finns nazistpropaganda i samlingarna. Denna är, liksom allt annat material, till utlån då det oftast inte är möjligt för biblioteket att göra någon bedömning av vad den enskilde låntagaren ska ha materialet till och av sådana skäl neka vederbörande att se vissa trycksaker. Jag frågar om pornografiskt material, men Therese Høeg Jacobsen menar att denna typ av material oftast inte ens kommer in till småtrycksavdelningen. Om det däremot skulle komma in exempelvis barnpornografi skulle detta dock, av etiska skäl, gallras, tillägger hon.

På KB i Köpenhamn sorteras småtryckssamlingarna ordnade, först efter ämneskategorier, så som "Aktieselskaber", "Kunst", "Skolevaesen", och så vidare, samt under dessa, efter utgivande institution. I praktiken leder detta exempelvis till att en skrift om diabetes kan ligga under ett försäkringsbolag, något som kan försvåra både för låntagaren och för den som arbetar med samlingarna. Många av de kategorier som tycktes logiska när systemet skapades är heller inte logiska idag. Therese Høeg Jacobsen menar överlag att en hel del av de anställdas kunskap kring hur materialet ska sorteras eller återfinnas, är kunskap som främst finns lagrad i enskilda medarbetares huvud. Denna kan bygga på lång erfarenhet och när den anställda slutar går mycket sådan "tyst" kunskap förlorad, eftersom det skulle ta oerhört lång tid att föra över den till nya medarbetare. På KB i Köpenhamn finns

därför en målsättning att kontinuerligt skriva ned riktlinjer för sortering samt arbeta med tydliga hänvisningar, exempelvis på de kapslar materialet förvaras i.

Även andra faktorer riskerar att försvåra framlockningen av småtryck. Då det inkommer enorma mängder material, har biblioteket idag en mycket mindre detaljerad hyllstruktur än förr. Många underavdelningar som funnits tidigare togs, på 80-talet, bort och de fack materialet kan sorteras in i, är idag bredare och ibland ospecifika, så som kategorin "diverse". Förut sattes också en datumstämpel på publikationerna, allt eftersom de kom in till biblioteket, men det finns det inte längre tid till. Då det heller inte alltid finns ett tryckår på denna typ av trycksaker, blir de således ibland svåra att ordna kronologiskt. På det hela taget menar Therese Høeg Jacobsen dock att småtrycket idag går snabbare att sortera, men att det å andra sidan tar mycket längre tid att ta fram.

Småtryckssamlingen vid KB i Köpenhamn räknas, som nämnts, som den okatalogiserade delen av bibliotekets samlingar, men även här katalogiseras delar av materialet, om än på enklaste tänkbara sätt. Det är exempelvis, enligt Therese Høeg Jacobsen, underförstått att periodika ska katalogiseras. I nuläget läggs också i stort sett all periodika, utgiven efter 1960, in i katalogen med undantag för en del småtryckstidskrifter som det inte längre finns resurser att katalogisera. Jag frågar vad som, här, räknas som periodika och får svaret att det kan handla om allt från mindre tidskrifter till exempelvis årsredovisningar, räkenskaper och församlingsblad som ges ut på regelbunden basis. Denna periodika katalogiseras på en mycket låg bibliografisk nivå i KB:s bibliotekskatalog REX. I MARC-posten finns ett fält med utgivare, ett med bestånd (år), ett med titel, ett med ämnesgrupp samt ett med format. I REX är det, enligt Therese Høeg Jacobsen, också möjligt att söka på "materialkategori": "småtryck" och således få upp allt som katalogiserats under denna term. Enligt Therese Høeg Jacobsen finns, vid biblioteket, också önskemål om att katalogisera även äldre periodika (före 1960), i syfte att göra den existerande samlingen katalogiserad periodika komplett. Det finns även en önskan om att katalogisera jubileumsskrifter. Den största anledningen till detta är att dessa skrifter kan variera stort vad gäller sidantal och att de också kan falla under böcker, likaväl som under småtryck. Jubileumsskrifterna är därför också ett material som är svårt att finna, men som samtidigt är väldigt eftersökt.

Undantagsvis händer det att även vissa typer av tryck som inte är periodiskt katalogiseras men då görs istället en bedömning från fall till fall. Förutom det tryck som löpande katalogiseras när det kommer in till avdelningen har biblioteket också, med hjälp av projektpengar, ibland katalogiserat äldre tryck, exempelvis det småtryck som före 1902 stod blandat med böcker. Då detta redan var katalogiserat men mycket svårt att återfinna i den dåvarande kortkatalogen har det nu istället gjorts synligt i REX, under etiketten "Udtaget småtryck". De huvudsakliga anledningarna till att efemärt tryck, som inte är periodika, katalogiseras vid KB i Köpenhamn, är just att det är svårt att finna men samtidigt mycket efterfrågat. I REX blir det möjligt för låntagaren att direktbeställa mycket av det katalogiserade småtrycket, och det som inte går att beställa direkt kan istället beställas via ett beställningsformulär i samma katalog. Det faktum att materialet kan beställas direkt i REX gör att det synliggörs på ett sätt som annars inte är möjligt. KB i Köpenhamn har av denna anledning också en tradition av att katalogisera äldre material, i takt med att biblioteket märker att just

detta efterfrågas. Therese Høeg Jacobsen nämner vidare att biblioteket i vissa fall fått projektpengar för att katalogisera en specifik grupp trycksaker. Ett exempel på detta är en samling äldre material om filantropisk verksamhet, i form av exempelvis privata barnhem. I detta fall handlade det inte främst om en efterfrågan från låntagarna, utan om att detta var någonting småtrycksavdelningens anställda själva tyckte var angeläget att synliggöra.

Vad gäller digitalisering, sker detta i betydligt mindre utsträckning än katalogiseringen. KB i Köpenhamn har en årlig kvot för digitalisering. Hur mycket *småtryck* biblioteket i praktiken kan digitalisera skiftar däremot över tid och beror främst på ekonomiska förutsättningar, något som blir tydligt i exemplet med filantropisamlingen som nämndes ovan. Denna samling är idag katalogiserad. Det fanns dock en tanke om att den också skulle digitaliseras, för att ytterligare öka synligheten, men dessvärre blev denna del av projektet aldrig slutförd då pengarna tog slut, och bild – och digitaliseringsavdelningen inte heller hade någon tid över till arbetet. Det finns dock annat småtryck som har blivit digitaliserat i sin helhet och som finns att hitta via REX och bibliotekets hemsida. Två exempel på detta är varuhuset Daells produktkataloger samt danska politiska partiprogram. Den främsta anledningen till att digitalisera Daells Varehuskataloger var, enligt Therese Høeg Jacobsen, att dessa helt enkelt var så efterfrågade, och också så sköra, att de på sikt riskerade att förstöras vid utlån. Dessa kataloger har dessutom visat sig vara något av det mest populära material som någonsin digitaliserats vid KB i Köpenhamn.

Vad gäller partiprogrammen är efterfrågan, även där, en huvudsaklig anledning till att materialet digitaliserats. I detta fall har det också spelat in att partiprogrammen inte är en enhetlig grupp trycksaker utan kan se ut på många olika sätt, varför de också är mycket svåra att finna i samlingarna. Ett annat exempel på det sistnämnda, är tanken om att digitalisera utifrån mer övergripande ämnen eller teman, snarare än att digitalisera trycksaker från specifika företag, företeelser eller föreningar. Therese Høeg Jacobsen nämner här temat ”dansk design” som digitaliserats, då trycksaker med detta ämne är svåra att finna och skilja ut ur samlingarna. Dansk design kan exempelvis finnas representerat under många olika företagsnamn och finns därför inte heller samlat i någon enhetlig grupp trycksaker. Biblioteket ser i båda de ovanstående fallen en möjlighet att, genom digitalisering, göra trycket både lättåtkomligt och samtidigt synligt för en större publik.

Kopplat till frågan om digitalisering nämner Therese Høeg Jacobsen *Danske bøger On Demand* (DOD), som är ett projekt kopplat till KB i Köpenhamn. Detta är en service som ger en låntagare, som hittat och beställt något äldre material i REX (inte tidskrifter), möjlighet att också beställa en PDF av materialet. Efter ett en PDF beställts ligger denna även fortsättningsvis kvar i digitaliserad form, i anslutning till bibliotekskatalogen. I den mån det finns ekonomiska medel och möjligheter har digitalisering alltså många fördelar. Dock finns, enligt Therese Høeg Jacobsen även nackdelar, exempelvis att tekniken uppdateras snabbt och att material, av denna anledning, inte går att använda efter ett tag, samt att enskilda poster eller filer riskerar att försvinna i samband med att det görs konverteringar till nya format.

4.2.2 British Library

British Library i London fick sin status som nationalbibliotek så sent som 1973 (British Library 2017a). Biblioteket lyder under Storbritanniens svar på den svenska pliktlagen (Legal Deposit Act) från 1662 vilket i praktiken innebär att British Library, från förlagen, mottar en kopia av alla publikationer som produceras i Storbritannien och på Irland. I Storbritannien finns, förutom British Library, fem andra bibliotek som lyder under Legal Deposit Act. Till dessa räknas the National Library of Scotland, the National Library of Wales, the Bodleian Libraries, Oxford, the University Library, Cambridge och the Library of Trinity College, Dublin. (British Library 2017b) På British Librarys hemsida finns följande att läsa om lagen:

It helps to ensure that the nation's published output (and thereby its intellectual record and future published heritage) is collected systematically, to preserve the material for the use of future generations and to make it available for readers within the designated legal deposit libraries. (...) From 6 April 2013, legal deposit also covers material published digitally and online, so that the Legal Deposit Libraries can provide a national archive of the UK's non-print published material, such as websites, blogs, e-journals and CD-ROMs. (British Library 2017b)

E-material, som även det kan räknas som efemärt, ingår alltså i den brittiska pliktlagen. Tryckt efemärt material, såsom affischer, vykort och annat småtryck, omfattas, enligt min informant Kristian Jensen, dock inte av Legal Deposit Act vilket i praktiken gör varken British Library eller något av de andra brittiska pliktbiblioteken är skyldiga att systematiskt samla och bevara dessa typer av trycksaker. Detta innebär däremot inte att biblioteket inte har något efemärt tryck. Arbetet med efemärt tryck må utgöra en mycket begränsad aktivitet vid bibliotekets verksamhet men trots det finns omfattande samlingar, sett till mängden material. De samlingar biblioteket har är, alla, resultatet av specifika inköp som gjorts eller av donationer biblioteket fått. Någon tanke om att de olika brittiska nationalbiblioteken ska försöka komplettera varandra och fylla i varandras luckor finns dock inte. Om exempelvis flygblad, kopplade till Skottland, skulle komma in som donation, skulle British Library dock fråga sig om detta material verkligen bör bevaras på just British Library, eller om det helt enkelt skulle passa bättre på nationalbiblioteket i Skottland.

Kristian Jensen poängterar att medan British Library har en mycket tydlig samhällsansvarstanke för sina andra samlingar, finns ingen sådan för tryckt efemärt material. Några uttalade ramar för *vad* som ska tas emot eller vad som ska ingå i den totala samlingen finns heller inte. I den mån det kommer in donationer tackar British Library aldrig nej utifrån enskilda parametrar. Istället görs en samlad bedömning och komplexa överväganden, där det främsta skälen till att ta emot ett material, enligt Kristian Jensen, är att det är av hög forskningsmässig kvalitet och att det passar in i British Librarys redan befintliga profil och kontext. De samlingar efemärt tryck som finns vid British Library består av material som har köpts in eller fåtts i gåva, med början under 1800- och 1900-talet och fram till idag. Geografiskt sett har det tryck som inkommit till British Library skiftat, allt eftersom att Storbritanniens gränser ändrats. Ett exempel på detta är att biblioteket tidigare också köpte in, eller tog emot donationer av, material som var relevant för Irland. Detta görs nästan inte alls idag – annat än i undantagsfall, då en samling anses vara unik, relevant även för Storbritannien, samt passa särskilt väl in i samlingarna. Vad gäller geografiska gränser, menar Kristian Jensen att det överhuvudtaget är svårt att sätta sådana, då

Storbritannien har en mycket internationell bakgrund och historiskt sett också har haft inblandning i stora delar av den övriga världen. Med ett uttryck som "The UK National Collection" menas här snarare "A Collection which is national to the UK" (BL 2017, intervju 2017-02-16) Enligt Kristian Jensen är det alltså "nationens samling" men det är inte nödvändigtvis en samling som fokuserar på nationen. Ett material om Indien, eller om länder i Afrika, kan alltså vara minst lika relevant, som någonting som handlar om England. Det finns alltså inga uttalade ramverk för vad biblioteket tar in. Då vissa typer av material, såsom barnpornografi, däremot är olagliga att inneha, tas de heller inte emot av biblioteket. Detsamma gäller för material som uppfordrar till terrorism. I det senare fallet menar Kristian Jensen dock att det, i vissa fall, rent teoretiskt, skulle kunna finnas förmildrande omständigheter som skulle göra det möjligt för biblioteket att samla och bevara materialet lagligt.

Eftersom efemärt tryck aldrig har varit en samlingsprioritet vid British Library, har det heller aldrig varit prioriterat att katalogisera det efemära tryck biblioteket trots allt innehar. En stor anledning till detta är att efemärt tryck både är dyrt och tidsödande att katalogisera. Kristian Jensen menar att denna typ av trycksaker i längden är mycket dyrare att köpa in, än handskrifter. Handskrifter köps in dyrt men tar en kanske bara en dag att digitalisera och/eller katalogisera. Efemärt tryck kan däremot ofta köpas in mycket billigt men kan sedan mycket väl ta många år att katalogisera. Det finns, enligt Kristian Jensen, flera anledningar till att efemärt material är svårt att katalogisera. Trycksakerna kan ibland helt sakna text, och raka motsatsen förekommer också, då vissa har väldigt mycket text men inga tydliga, användbara, parametrar som kan användas som metadata. Ibland är texten oförståelig. Av ovanstående anledning köper British Library i nuläget inte in, eller tar emot, något efemärt tryck om det inte också finns en färdig finansieringsmodell som gör att trycksakerna med säkerhet kan tillgängliggöras på ett eller annat sätt. De äldre samlingar, som finns vid British Library, är däremot ibland oerhört svåra att återfinna material i. Dessa är katalogiserade till mycket varierad grad och kvalitet. Exempelvis finns mängder av affischer och vykort från 1800 och 1900-talet, samlade i mycket breda katalogposter.

Allt material som katalogiseras i dagsläget läggs in i British Librarys allmänna bibliotekskatalog. Även gammalt material som tidigare varit katalogiserat har lagts in i den digitala standardkatalogen och då oftast just under stora samlingsposter, "dump headings". Jag frågar här om det finns någon tanke om att katalogisera samlingarna i större detalj men Kristian Jensen menar att det, med efemärt tryck, i likhet med arkivmaterial, sällan finns en ambition att katalogisera på dokumentnivå just eftersom det också är svårt att hitta några exakta parametrar som kan användas som metadata. British Library har dock, vad gäller vissa samlingar, löst problemet genom att ge minimal kataloginformation men samtidigt digitalisera samma material med OCR (optical character recognition) så att texten i bilderna är direkt sökbar. Digitalisering används alltså här, istället för detaljerad katalogisering. Ett exempel på detta är The Evanion Collection, en omfattande samling trycksaker med fokus på underhållning och vardagsliv under viktoriansk tid, som också finns tillgänglig via British Librarys hemsida och bibliotekskatalog.

För digitalisering av efemärt tryck vid British Library finns inga skriftliga riktlinjer och inte heller några standardprojekt. Överlag finns kriterier för andra typer av

trycksaker som ska digitaliseras men för det efemära trycket finns inga sådana. De statliga bidrag som biblioteket får, används överhuvudtaget inte till digitalisering, utan om sådana projekt ska genomföras måste pengar samlas in eller sökas via andra vägar. Det som då digitaliseras är oftast material som bedöms vara av stort forskningsvärde, menar Kristian Jensen. Den största anledningen till att just den ovan nämnda Evanion-samlingen digitaliserades var dock att en enskild bibliotekarie gjorde detta på sin fritid. Utöver The Evanion Collection har också ca 80 000 av de mängder affischer, från 1700- och 1800-talet som finns vid British Library, digitaliserats av biblioteket. För att hitta affischerna måste låntagaren söka på enskilda dokument i katalogen, där det dock kan vara mycket svårt att finna detta material. När låntagaren väl hittat rätt post där, kan vederbörande se att den enskilda trycksaken är digitaliserad men samlingen i sin helhet finns däremot inte på någon särskild sida.

OCR används ibland vid digitalisering av efemärt material men Kristian Jensen menar, å andra sidan, att det däremot inte finns tekniska möjligheter för att, med hjälp av detta, söka i ett helt korpus av text. För att ha nytta av OCR-funktionen måste låntagaren alltså redan ha funnit den önskade trycksaken på annat sätt. Vederbörande kan sedan öppna en PDF och inne i denna söka på enskilda ord eller textrader. Som en parentes nämner Jensen att British Library i sin helhet har ett samarbete med Google, för att digitalisera delar av sina samlingar. I de tjänster som Google erbjuder finns möjligheten att använda OCR för sökningar som inte kräver att låntagaren redan öppnat en specifik PDF. Google har även "image recognition", d. v. s. en funktion som gör själva bilderna sökbara. Delar av British Library's samlingar tillgängliggörs alltså på detta sätt men tyvärr gäller detta inte för efemärt tryck, då Googles tjänster kräver detaljerade katalogposter, något som inte existerar för denna typ av material. Ett samarbete med Google, för att tillgängliggöra efemera, omöjliggörs alltså av de bristfälliga katalogposterna och på egen hand har biblioteket, enligt Jensen, varken ekonomiska eller tekniska möjligheter att digitalisera någonting med den teknik som Google erbjuder.

ANALYS OCH SLUTSATSER

För att kunna se bortom den diskurs som idag styr pliktbibliotekens arbetsprocess med det efemära trycket behöver jag, i kommande kapitel, diskutera hur de urvalsrutiner som tydliggjorts, i resultatdelen, kan tänkas ha uppstått. På detta sätt blir det lättare att förstå vilka konsekvenser dessa urvalsrutiner kan få. Det är möjligt att pliktbiblioteken redan känner till vissa av dessa konsekvenser men varken har medel eller möjlighet att göra något åt dem. Andra kan vara helt okända. Oavsett vad som är fallet, är det av vikt att finna och ringa in dem. De första tre avsnitten i analysen går att koppla till mottagandet och bevarandet av efemärt tryck vid pliktbiblioteken. I det första av dessa kapitel diskuterar jag de termer biblioteken använder för att beskriva det efemära trycket och hur dessa påverkar materialets synlighet. Vidare kommer jag här också att undersöka pliktlagen, då synliggörandet av vissa typer av tryck, men också osynliggörandet av andra, rimligtvis börjar redan innan trycksakerna nått biblioteket. Kapitlet därefter kommer att handla om klassificering och hyllstruktur.

Efter dessa tre första kapitel, som behandlar aspekter kopplade till mottagande och bevarande, kommer sedan ett avsnitt om katalogisering och det avslutande kapitlet fokuserar på de urval som sker i samband med en eventuell digitalisering. Då KB i Köpenhamn visat sig likna de svenska biblioteken på väldigt många punkter och då idén med verksamheten är nästan identisk har jag valt att ibland underbygga eller verifiera de svenska resultaten med de danska. Vad gäller British Library har jag istället valt att endast ta med detta bibliotek i analysen i egenskap av en motpol, eller jämförelsematerial, som kan belysa alternativa aspekter av arbetet med efemärt tryck.

5.1 Vilken betydelse har ett namn?

I engelskspråkiga delar av världen har många, genom åren, försökt definiera begreppet "ephemera". Vilka trycksaker är det då som platsar under denna term? Att tvinga in många olika typer av trycksaker under samma samlingsnamn är inte optimalt, då det sällan finns någon enhetlighet vad gäller trycksakernas innehåll, då de har vitt skilda användningsområden och då de också storleks- och formatmässigt är mycket olika. McDowell menar att termen ephemera egentligen inte alls är ett *namn* på en viss typ av trycksaker. Istället är det en *klassifikation* och bör också behandlas som en sådan. (McDowell 2013, ss. 31-36) Alla typer av klassifikationer och kategorier har en egen historia, har uppkommit i en viss kontext och för ett visst syfte och de präglas också av detta. När de sedan appliceras på ett material uppstår också konsekvenser för materialet. I och med att trycksakerna benämns på ett visst sätt, påtvingas de, i människors ögon, också egenskaper de inte nödvändigtvis har. (Bowker & Star 1999, ss. 1-13)

Låt oss börja med begreppet ephemera och dess konnotationer. McDowell visar i sin studie av litteratur på 1700-talet att termen, då den först uppkom, snarast användes som ett skällsord eller en nedsättande beskrivning av alla typer av texter, oavsett format och ursprungligt syfte, som inte ansågs ha något litterärt värde. I själva verket visar McDowell dock att många av de texter som smädades av sin samtid och kallades ephemera, eller kortlivade, överlevt historiens gång och idag snarare hyllas eller ses som klassiker. Smädat textinnehåll och trycksaker av billig och dålig kvalitet sammanföll dock ofta. Det var exempelvis vanligt att författare och poeter, men även konstnärer, som ännu inte var erkända av en större krets, använde sig just av billigare former av tryck för att nå ut snabbt och till en större krets, något som även kan vara fallet idag. (McDowell 2013, ss. 31-53) Termen ephemera började snart också förknippas med trycksaker som, genom sin komplexa och mångskiftande karaktär, var svåra att hantera på de minnesinstitutioner där de senare började samlas. Från 60-talet och framåt har termen, i engelskspråkiga länder, kontinuerligt använts som ett samlingsnamn för just de trycksaker som, på biblioteken och i andra institutioners samlingar, fick utgöra motpol mot det tryck som var lätt att katalogisera och också ansågs ha ett innehåll av större litterär vikt. (McDowell 2013, ss. 32-36)

Jag vill hävda att även de svenska, eller nordiska, termerna för efemärt tryck – ”vardagstryck” och ”småtryck” – är klassifikationer, snarare än ord som har en ”verklig” innebörd. Även här varierar det, från bibliotek till bibliotek, vad termen kan sägas innefatta. Benämningarna är valda av respektive bibliotek och egentligen inte allmänt vedertagna ord. Den verkliga innebörden, på samtliga bibliotek jag studerat, tycks istället vara ”de trycksaker som på respektive bibliotek inte kan sägas höra hemma i de katalogiserade samlingarna”. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) På de svenska pliktbiblioteken har samma material tidigare kort och gott gått under samlingsnamnet ”Okatalogiserat tryck”. Sven Lindqvist skriver så här om efemärt tryck, i KB:s (Stockholm) utställningskatalog från år 2001:

Det finns inne i biblioteket en väldig vildmark, bara ofullständigt kartlagd i kortkataloger och ännu okänd i datorerna. Den kallas OKAT, ”det okatalogiserade trycket”, och innehåller allt sånt skräp som vi normalt kastar i papperskorgen. (Lindqvist 2001, s. 5)

Först på senare år har KB i Stockholm döpt om samlingarnas innehåll till ”vardagstryck” med tanken att detta ord ska referera till ”var dags tryck”. Namnet vardagstryck kommer sig, enligt Halldin (2011), av uppfattningen att detta är trycksaker, med kort livslängd, som möter oss *varje dag*. Halldin härrör därefter ordet från fornsvenskans ”hvardager”, vars betydelse var just ”var dag”. (Halldin 2011, ss. 45-46) Vidare är han dock noga med att påpeka att ordet ”vardag” i termen vardagstryck, inte ska sammankopplas med ordet ”vardaglig”: ”Inte att blanda ihop med det vardagliga – det mindre festliga eller mindre viktiga som kan kännas förringande” (Halldin 2011, s. 46) Att själva ordet vardagstryck ska särskiljas från ordet ”vardaglig” och istället leda tankarna till ”varje dags” tryck, är dock troligtvis inte en självklarhet för personer som inte själva arbetat med att ta fram definitionen, eller läst Halldins förklaring av den.

En fråga jag själv ställt mig är om termen ”vardagstryck” i sig kan bidra till att osynliggöra materialet för potentiella låntagare. Lindqvist menar att dessa trycksaker oftast ses som ”skräp”, eller något vi vanligtvis är glada att göra oss av med. Att detta ”skräp” kan berätta om annars dolda delar av vår samtid eller av vår historia

(Lindqvist 2001, s. 5) framkommer inte med någon självklarhet i termen "vardagstryck". En annan möjlig fara med ordet är att en bredare allmänhet helt enkelt inte förstår vad det innefattar. Som klassifikationer kan både "ephemera" och "vardagstryck" sägas representera den "Överblivet"- eller "Övrigt"-kategori, i vilken bibliotekspersonalen tenderar att stoppa in sådant som inte passar in i de andra kategorier som finns tillgängliga. Således tvingas mängder av material som egentligen kan vara ganska svåra att förknippa med varandra, och som i praktiken har få saker gemensamt, in under samma klassifikation. (McDowell 2013, ss. 31-36) Bowker och Star menar att klassifikationer och påhittade kategorier, bland de som arbetar med dem, ofta tenderar att bli intimt förknippade med det de är tänkta att beskriva, även om samma anställda själva till en början ifrågasatt kategoriernas relevans. (Bowker & Star 1999, ss. 294-296) Det kan därför vara lätt att glömma att människor som *inte* arbetar vid dessa institutioner kan ha svårt att se logiken i att bunta ihop dessa trycksaker till en enhetlig kategori med ett specifikt namn, då de i samhället kort och gott kallas för "reklam", "vykort", "broschyrer", "skolkataloger", "årsredovisningar" eller "kartor".

Ordet vardagstryck antyder trots allt att materialet *är* någonting, till skillnad från den äldre termen "OKAT" som istället endast talade om vad materialet *inte är*. I jämförelse med andra kategorier tryck, på ett plikt- eller universitetsbibliotek, kan termen dock mycket väl uppfattas understryka att materialet inte är av samma litterära kvalitet som böcker eller tidskrifter, att det inte har någon verkshöjd och att det därmed inte heller har samma självklara och odiskutabla värde som bibliotekens övriga samlingar. Här finns en överhängande risk att materialet, inte bara i abstrakta termer, tilldelas ett mindre värde utan också att de faktiska ekonomiska medel som avsätts för att bevara och tillgängliggöra trycksakerna tenderar att bli mindre omfattande än de som avsätts för andra typer av samlingar.

5.2 Vilka luckor skapas av pliktlagen?

Vid de svenska pliktbiblioteken finns en mer eller mindre uttalad intention att bevara i stort sett allt svenskt tryck. Bakom denna intention, och som en garant för att detta sker, finns också den svenska pliktlagen. (Halldin 2011, ss. 51-52). Alla de nordiska pliktbibliotek jag intervjuat är också noga med att påpeka att deras verksamhet, helt och hållet, utgår från respektive lands pliktlagstiftning och att det alltså är lagen som styr vad som ska tas emot och bevaras vid biblioteken (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017). Men är lagen så allomfattande som den kan verka? Vilken diskurs är den en produkt av och är den egentligen anpassad för den verklighet som genomsyrar samhället idag?

Då den svenska pliktlagen endast omfattar mångfaldigade, och allmänt spridda, dokument, faller en hel del kategorier utanför lagens ramverk. Som vi sett i avsnittet om pliktlagen, gäller det trycksaker som är oerhört vanliga och vitt spridda i samhället. Här nämns etiketter, blanketter, emballagetryck (SFS 1993:1392), kassar, spel, omslagspapper, samlarbilder, skyltar och flerdelade affischer för stortavlor (Halldin 2011, ss. 51-53), för att bara nämna några. Anledningarna till att ovanstående typer av tryck inte omfattats av lagen kan vara många. Gemensamt för många av dessa trycksaker är att de, traditionellt, ansetts vara av "praktisk" karaktär och att de traditionellt har setts som "föremål" snarare än "trycksaker". Halldin

(2011) menar också att det har varit svårt för biblioteket (i Halldins artikel åsyftas främst KB i Stockholm) att övervaka att tryckerierna skickar in denna typ av material samt att mängden material och storlekarna på materialet har ansetts svårhanterliga. Det har till viss del också funnits en uppfattning att dessa trycksaker, eller det efemära trycket i stort, varit ett mindre värdefullt material. (Halldin 2011, ss. 52-53) Det finns också andra möjliga tolkningar. En tanke är att materialet har varit så vanligt att det helt enkelt blivit osynligt. Jag vill mena att ovanstående kategorier just i egenskap av bruksföremål, så som matkassar med tryck eller etiketter på emballage, möter oss så ofta i vårt dagliga liv att vi helt enkelt aldrig slås av tanken på att de kan vara del av vårt kulturarv. Wolfgang Ernst nämner i *Sorlet från arkiven* hur olika luckor kan uppstå vid kulturella minnesinstitutioner, så som arkiv och bibliotek, och vill där diskutera huruvida dessa luckor är exempel på ”ett ursprungligt tiggande eller på ett förtigande” (Ernst 2008, s. 29). Ernst skriver:

Exempelvis nämns förmodligen inte ens den första månlandningen på de tusentals vykort som skickades den där julisöndagen, eftersom alla kunde ta den informationen för given (...) (Ernst 2008, s 29-30)

I exemplet med månlandningen är det inte ett medvetet förtigande som skapar luckan. Det är heller inte en okunskap. Att det saknas information om månlandningen, på samtida vykort, är istället resultatet av att det finns en vitt utbredd uppfattning om att ”alla” redan vet. Ernst menar alltså att information som, av sin samtid, anses som ”allmänkunskap” ofta riskerar att omedvetet förtigas (Ernst 2008, ss. 29-30).

Någon sorts vetskap om trycksakernas existens finns dock, då de ju mycket riktigt är nämnda i lagen. Den svenska pliktlagstiftningen var, som vi sett, från allra första början ett instrument för censur. (Larsson 2011, ss. 29-33) Detta har ändrats och dess nutida funktion ska vara att värna det svenska kulturarvet samt att vara en garant för att detta samlas in. (Nylander 2015, s. 1) Troligtvis har det funnits föga intresse att, i censursyfte, kontrollera bruksföremål så som exempelvis kassar eller etiketter på förpackningar. Någon omvärdering tycks dock inte ha gjorts, ens när censurfunktionen omvandlades till kulturbevarande. En möjlig förklaring kan vara att dessa trycksaker, i egenskap av föremål, inte ansetts höra hemma på bibliotek utan kanske snarare på museer. Även om museer skulle kunna ha denna typ av samlingar, finns å andra sidan ingen motsvarande lag som säkerställer att trycksaker, som räknas som föremål, pliktlevereras till museer, varför stora delar av detta kulturarv helt försvinner.

De trycksaker som kan räknas som ”bruksföremål” är inte de enda som faller utanför den svenska lagstiftningen. Dock är de ovan nämnda tryckkategorierna inte heller omnämnda i det förslag som KB utarbetat till regeringens forskningsproposition. I detta förslag tas istället andra brister i lagen upp – luckor som i dagsläget uppenbarligen känns mer aktuella, främst i form av de många nya typer av tryck som blivit resultatet av moderna, billigare, trycktekniker och en mer individbaserad tryckkultur. Då KB:s underlag inte specifikt gäller efemärt tryck utan den svenska tryckproduktionen i sin helhet, är självklart stora delar av det som åsyftas i densamma kopplat till produktionen av böcker och tidskrifter. Den nya tryckkulturen får dock följderna även för det efemära trycket som också det, i större utsträckning, bör bli mer personifierat, tryckas i mindre upplagor samt tryckas billigare utomlands. Det sistnämnda är något som också blir tydligt i mina intervjuer (KB-DK 2017; KB-SE

2017; UB 2017). En hel del material riskerar alltså, enligt KB:s underlag, att falla mellan stolarna till följd av de produktionstekniska och publiceringsmässiga förändringar som skett i samhället. En förklaring till detta är självklart just att den svenska pliktlagen inte reviderats sedan början av 90-talet, då varken datorer eller internet var särskilt spridda i samhället. (Kungl. Biblioteket 2016a). De förändringar som skett under den relativt korta period som följt efter att lagen senast reviderades är oproportionerligt många, stora och allomfattande. Sedan den digitala revolutionen har samhället förändrats i oerhörd hög hastighet och olika digitala tekniker och företeelser tenderar att ständigt avlösa varandra. I denna samhällsutveckling finns en stor svårighet för tröga samhällskomponenter så som lagar och minnesinstitutioner att hänga med och fånga upp alla trender, eller samla in allt som hinner produceras under tiden. Risken är alltså att många av fenomen helt missas, och sedan också ”glöms bort”, då en teknik redan hunnit ersättas av en annan, nyare. (Bowker & Star 1999, s. 7)

I Sverige finns sammanfattningsvis ett flertal luckor som orsakas av själva pliktlagen. Lagen har inte följt med i samhällsutvecklingen och det har heller inte gjorts någon ordentlig utvärdering av vad som bör innefattas i ordet ”kulturarv”. Den lag som i Storbritannien ligger närmast den svenska pliktlagstiftningen innefattar dock inte alls efemärt tryck. Även andra typer av material, exempelvis dataspel, faller utanför denna lag och i min intervju kan jag uppfatta att det, vid British Library, finns en oro för vilken kulturhistorisk lucka avsaknaden av just dataspel kan komma att skapa. Avsaknaden av efemärt tryck tycks dock, inte i samma utsträckning ha diskuterats som ett problem. (BL 2017) Även om något fler typer av material tycks gallras på KB i Köpenhamn, än vid de svenska pliktbiblioteken, och även om plikttafleveringsloven i Danmark varit senare än den svenska lagstiftningen med att inkludera efemärt tryck, syftar den danska pliktlagen, liksom den svenska, i dagsläget till att bevara så mycket som möjligt av ett omfattande tryckt kulturarv. (KB-DK 2017) Den gigantiska och mycket mångfacetterade lucka som orsakas av att Storbritannien väljer att inte aktivt bevara efemärt tryck, bör, liksom de svenska och danska, mindre luckorna, bli helt omöjlig att reparera i efterhand. Michael Twyman påtalar i sin artikel från (2008) att det runt om i världen är få pliktlagstiftningar som överhuvudtaget omfattar efemärt tryck. Av den anledningen är det idag också ofta för sent att skapa kompletta samlingar av många kategorier trycksaker. Faktum är istället att så mycket efemärt tryck försvunnit, genom åren, att det som finns bevarat idag endast är toppen på ett isberg av vad som en gång funnits. (Twyman 2008, ss. 19-21) Vi är här tillbaka vid diskussionen om att det efemära trycket ofta setts som ”skräp” – något som finns i överflöd och är onödigt att spara (Lindqvist 2001, s. 5) I Sverige tycks dock pliktbiblioteken medvetna om att det saknas material och det verkar också till viss del föras en debatt kring hur denna lucka ska kunna täppas igen eller åtminstone plåstras om. Vid KB i Stockholm har, enligt Halldin, gjorts en del försök att, i mindre skala, samla in en del av detta material i efterhand, även om resultatet av detta endast är fragment av den enorma kontext som här redan gått förlorad (Halldin 2011, s. 52). Vid Lunds UB låter personalen ibland bli att slänga icke leveranspliktigt material om det trots allt kommer in till biblioteket, och väljer istället att spara exempel även av detta (UB 2017).

Pliktlagstiftningen styr inte bara vilka materialkategorier eller typer av trycksaker som ska bevaras vid pliktbiblioteken utan även vilka geografiska och moraliska ramar

som ska vara gällande. Vad gäller moraliska ramar tycks dessa i dagsläget vara få. Båda de svenska pliktbiblioteken har exempelvis uppgivit att de, om de ska följa pliktlagen, också måste ta emot allt tryck de får in, även sådant som enligt andra svenska lagar är olagligt att inneha (KB-SE 2017; UB 2017) Det enda material som i Sverige är olagligt för pliktbiblioteken att inneha är dock barnpornografi, ett material som innehåller information och bilder som illustrerar övergrepp och verkliga offer. I Sverige finns här en krock mellan två lagar (KB-SE 2017; UB 2017). I Danmark gallras istället, av etiska skäl, denna typ av material direkt, enligt min informant. (KB-DK 2017) Inget av de pliktbibliotek jag pratat med lånar dock ut den här typen av material och nästan inget material av detta slag levereras heller längre till biblioteken. Att denna typ av trycksaker finns i de efemära samlingarna i sin helhet är dock troligt, då biblioteken vet att det existerar sådant tryck i de katalogiserade samlingarna (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017).

Vad gäller de flesta typer av moraliskt tvivelaktigt material, så som trycksaker med annat pornografiskt eller rasistiskt innehåll, är dessa, å andra sidan, inte spärrade för utlån (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017). Uppfattningar om vad som är moraliskt tvivelaktigt material är också diskursstyrt och skiftar, även det, över tid och mellan olika samhällseliga kontexter. Vad som ansetts vara kontroversiellt eller problematiskt förr kan vara helt accepterat idag. Vad som förr, av majoriteten, setts som helt oproblemiskt, kan å andra sidan, i dagens kontext, uppfattas som mycket stötande, förnedrande, kränkande eller brottsligt. Det omvända förhållandet gäller självfallet också: det som idag ses som oproblemiskt kan få helt andra betydelser imorgon, eller då det konfronteras med grupper som inte fått vara med och bestämma samhällets spelregler. Ett problem är att det ofta är majoriteten, och de styrande i ett samhälle, som bestämmer vad som är moraliskt korrekt (Bowker & Star 1999, ss. 56-57, 195-225) En del av det material som idag bevaras och lånas ut är rimligtvis av sådan karaktär att det riskerar att skada grupper eller enskilda människor. En lucka uppstår dock, samtidigt, om material, som med våra ramar idag anses moraliskt tvivelaktigt, inte sparas. Det går att diskutera om en sådan lucka, för framtidens människor, osynliggör något som är en stor och problematisk del av vårt nutida samhälle. En av de stora förtjänsterna med efemärt tryck är just att det har potentialen att synliggöra en folkkultur eller samhällseliga företeelser som sällan speglas eller återges i litteratur (Altermatt & Hilton 2012, ss. 174-176; Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 17-19) Att sätta restriktioner på materialet skulle kunna omöjliggöra forskning på det. Jag ser här en risk för potentiellt farliga kunskapsluckor och större möjlighet till historierevisionism. Å andra sidan behöver denna samhällsnytta vägas mot den risk som vissa material kan utgöra, beroende på hur de visas eller används, då det här också finns material med stor potential att skada grupper eller enskilda personer.

Pliktlagstiftningen dikterar vidare ramarna för vilka dokument som ska räknas som intressanta i egenskap av *svenskt* kulturarv. I den svenska pliktlagen specificeras att en trycksak, för att falla under den pliktlagstiftningen, ska vara tryckt i Sverige eller ha en utgivare baserad här, samt vara avsedd för allmän spridning i landet. (SFS 1993:1392) På British Library finns ett bredare begrepp kring vad som är relevant för nationen, något som självfallet också har sin grund i att Storbritannien haft kolonier under mycket lång tid och därigenom varit nära kopplade till många andra nationer. (BL 2017) Danmark har en liknande historia, om än i mycket mindre utsträckning, då landet så sent som på 1900-talet haft inblandning i Färöarna, Grönlands, Islands samt

i, delar av, Västindiens historia. Detta har fram tills för några år sedan lett till att KB i Köpenhamn också tagit emot pliktleveranser från Färöarna och Grönland, något de inte längre är skyldiga att göra. (KB-DK 2017). Vad gäller Sverige finns självklart också sentida kopplingar till andra delar av Norden, men också till resten av världen, tidigare inte minst efter den stora utvandringen till Amerika under slutet av 1800-talet och början på 1900-talet. Idag gäller det omvända, då många svenskar (men även danskar och briter) har bakgrund i andra länder och fortsatta kopplingar till dessa. Det finns också en omfattande export av svensk kultur och även andra delar av samhället har gradvis blivit alltmer globaliserat. Det är också möjligt att fråga sig om det "svenska" materialet förlorar sin kontext, om det inte ses i det större sammanhanget "EU".

Att British Library kan samla material från stora delar av världen beror i praktiken på att de, som nämnts, endast tar emot donationer och att det således bara rör sig om "mindre", utvalda, delar av den efemära helheten. (BL 2017) Att som svenskt (eller danskt) pliktbibliotek samla in mycket mer än det som idag tas in, tycks dock gränsa till omöjlighet, i alla fall med dagens ekonomiska, platsmässiga och personalmässiga resurser. Vad gäller det material som trycks utanför landets gränser faller det på utgivaren att skicka pliktexemplar av trycket (SFS 1993:1392), något som inte alltid görs (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017). KB i Stockholm nämner hur tidskrävande, och därmed också kostsamt, det är att leta upp och kräva in material från utlandet (KB-SE 2017) För att söka saknat material måste biblioteket också *veta om* att materialet är just saknat. På KB i Köpenhamn menar Therese Høeg Jacobsen att detta i stort sett är en omöjlighet, såvida det inte rör sig om seriella publikationer, där det går att se att nummer saknas i en serie. (KB-DK 2017) Någonstans måste gränserna rimligtvis dras. Det finns dock en poäng med att regelbundet se över vilka ramverk som används, då globaliseringen hela tiden formar om det vi tänker på som "Sverige". Vidare är det, redan i nuläget, svårt att göra geografiska gränsdragningar, exempelvis i fallet med svenska nationella minoriteter (samer, romer, judar, tornedalingar och sverigefinnar) då dessa grupper inte alltid är samlade inom en och samma nationsgräns. (Länsstyrelsen Stockholm 2017) Det skulle här vara rimligt att diskutera huruvida helt andra gränser, än de som idag anges i pliktlagen, kan fånga upp material som i dagsläget eventuellt faller utanför densamma, men som skulle kunna vara relevant för svenskar tillhörande dessa grupper.

Luckor i arkiv kan, enligt Ernst (2008), uppstå genom att något aldrig tas om hand, eller nämns, för att ingen känner till dess existens (Ernst 2008, ss. 29-30) Vad gäller sådant som missas för att ingen känner till det, är detta självklart svårt för mig att diskutera, då även jag är en produkt av samma diskurs som de institutioner jag försöker undersöka. Om biblioteken (och pliktlagen) inte känner till materialet, känner oftast inte heller jag till det. Dock finns, hos de bibliotek jag varit i kontakt med, till viss del en medvetenhet om *att* det existerar material som de inte känner till och därför går miste om. Av de kategorier trycksaker den svenska pliktlagen specificerar som leveranspliktiga, finns slutligen material som av olika anledningar aldrig levereras till biblioteken. Vid intervjun med KB i Stockholm tas detta upp, då mina informanter där påpekar att det förekommer att tryckerier inte känner till lagen eller, till följd av egna bristande resurser, aldrig skickar in något tryck till pliktbiblioteken (KB-SE 2017). Det skulle gå att spekulera i att detta svinn också kan bero på ett ointresse från tryckeriernas sida eller, återigen, en tanke om att det

efemära trycket är mindre viktigt än exempelvis böcker och tidskrifter. För att sådana slutsatser ska kunna dras måste dock andra typer av studier än den här göras.

5.3 Klassificering och hyllstruktur

Vi har i föregående avsnitt diskuterat vilka luckor den svenska pliktlagen riskerar att skapa i det tryckta svenska kulturarvet samt hur tryck som är leveranspliktigt inte alltid levereras till biblioteken. Nästa steg i undersökningen är att analysera hur trycksakerna bevaras och förvaras på pliktbiblioteken och hur de görs tillgängliga. Det efemära trycket, vardagstrycket eller småtrycket, beskrivs både på Lunds UB och på KB i Stockholm som den del av bibliotekets samlingar som förblir ”okatalogiserad”. Detta tycks på många sätt ha blivit själva definitionen av materialet, även om det är en sanning med modifikation och en del av dessa trycksaker ändå läggs in i bibliotekskatalogen, om än på lägsta bibliografiska nivå (se kapitel 5.4 *Katalogisering*). Den största delen av de efemära samlingarna på svenska pliktbibliotek är dock just *okatalogiserade* (KB-SE 2017; UB 2017). Även ett fullständigt okatalogiserat material måste däremot klassificeras och ordnas i någon sorts hyllstruktur för att alls kunna återfinnas. (Jonsson 2007, s. 194; Taylor & Joudrey 2009, ss. 8-11) En samling som inte på något sätt ordnats skulle kunna jämföras med en icke-existerande samling, då det inte finns några som helst möjligheter att finna innehållet i den eller ens veta vad den innehåller, mer än i oerhört generella drag. (Jones 2003, ss. 88-90 ; Makepeace 1985, ss. 159, 181-182) Inte minst bör detta gälla för samlingarna av vardagstryck på de svenska pliktbiblioteken, då mängden material är ofantlig. (Halldin 2011, s. 46; Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 12-13; Jonsson 2007, ss. 192-194) Frågan är dock huruvida klassificering, i sig, osynliggör något material. För att förstå det måste vi dels fundera över vilken kontext klassificeringssystemen, eller hyllordningen, är en produkt av och också försöka sätta oss in i hur bibliotekets nutida och framtida användare och personal kan tänkas resonera när de beställer fram eller ska leta upp trycksaker i hyllorna. Nedan diskuterar jag orsakerna till dagens klassificering och hylluppställningar, på de olika pliktbiblioteken, har samt hur detta kan påverka materialets tillgänglighet.

En klassificering av vardagstryck kan, precis som en katalogisering, göras på olika detaljnivå och efter olika kategorier. KB i Stockholm har, i dagsläget, valt att använda Dewey Decimalklassifikation (DDK), och ordnar nyinkommet vardagstryck efter ämnesområden, medan grundprincipen på Lunds UB är att, i första hand, ordna materialet efter utgivare. (KB-SE 2017; UB 2017) Sorteras materialet på utgivare, kan detta ställa till problem för låntagare som istället söker efter ett särskilt ämne, eller tvärtom. Lunds UB framhåller att, även om innehållet i KB:s (Stockholm) och Lunds UB:s samlingar speglar varandra, så gör inte samlingarnas struktur det. Att de svenska pliktbiblioteken har olika hyllordning är något som Lunds UB dock, i mångt och mycket, upplever vara en fördel. Material som är svårt att finna på det ena biblioteket kan återfinnas lättare på det andra och tvärtom. En möjlighet för biblioteken är alltså att hänvisa beställningar till varandra och således komplettera varandras verksamhet. (UB 2017)

Vissa delar av de äldre samlingarna på Lunds UB har vidare en betydligt mer finkornig hyllstruktur än den det nyare materialet sorteras under (UB 2017). Min

informant på KB i Köpenhamn berättar att även det äldre materialet där står ordnat i hyllorna efter mer detalj. Den stora mängden material som fortfarande trycks har dock gjort att det inte finns tid, personal eller ekonomiska resurser, för att sortera och ordna materialet i lika detaljerade kategorier som innan. Här nämns exempelvis att kategorierna blivit bredare och att det också, i vissa fall, existerar ospecificerade kategorier som ”diverse”, vilket i praktiken får till följd att mycket av materialet blir svårt eller omöjligt att hitta och på detta sätt osynliggörs (KB-DK 2017) Detsamma gäller överlag även för KB i Stockholm. Här finns dock uppfattningen att uppstramningar kring rutinerna vid sortering delvis har lett till vissa positiva förändringar, då ”onödiga” och väldigt smala underkategorier försvunnit och sorteringen på detta sätt optimerats. (KB-SE 2017) Breda kategorier och grovkornig hyllstruktur gör det alltså svårt att återfinna material. Samtidigt gäller också det motsatta: att sortera in material under alltför snäva kategorier kan å andra sidan göra att det gäller för låntagaren/bibliotekarien att gissa exakt rätt kategori för att bibliotekarien överhuvudtaget ska nå fram till den eftersökta trycksaken. (KB-SE 2017; UB 2017)

Det finns dock även andra faktorer som, enligt flera av mina informanter, riskerar att osynliggöra ett material, exempelvis *vilka* kategorier trycksakerna sorteras in under. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) I ett klassifikationssystemets natur ligger, som vi sett, att vissa saker synliggörs medan andra värderas lägre eller tillåts bli helt osynliga. Allt som klassificeras måste förenklas för att kunna passa in i snäva kategorier och vissa aspekter av materialet riskeras på detta sätt att tappas bort. (Bowker & Star 1999, ss. 10-11) KB i Stockholm använder Dewey Decimalklassifikation och ordnar således materialet efter ämne. Dock finns på biblioteket en parallell uppordningsregel, som säger att det är prioriterat att hålla samman allt tryck från samma institution, och utgivarens huvudsyssla får därför bestämma i vilket fack en trycksak ska hamna, snarare än det ämne själva trycksaken handlar om. (KB-SE 2017) KB:s system ställer därmed till problem om ett företag eller en institution har mer än en huvudsyssla, om flera utgivare samarbetat eller om låntagaren inte känner till varken namnet på utgivaren eller dennas huvudsakliga sysselsättning. Liknande bekymmer uppstår självfallet även om trycksakerna inte ordnas på ämne utan istället på utgivare. KB i Köpenhamn ger ett exempel som kan nämnas här. En skrift om diabetes skulle exempelvis kunna ges ut av ett försäkringsbolag och således stå att finna under detta bolags namn. Denna ordning skulle i stort sett omöjliggöra återfinnande för alla som inte direkt gör kopplingen mellan sjukdomen diabetes och det givna försäkringsbolaget. (KB-DK 2017)

Hur vi ser på ämneskategorier, deras innebörd och konnotationer, ändras också över tid. (Bowker & Star 1999, ss. 40-44) Många klassifikationssystem som används på bibliotek är produkter av en helt annan tid, och samhällskontext, än den som är aktuell för oss i dagens Sverige, något som också kan ge konsekvenser i form av svårigheter att finna trycksakerna. DDK kan här få utgöra ett exempel på detta. Då detta hierarkiska system är skapat i de ultraprotestantiska delarna av USA i slutet av 1800-talet speglar det också i mångt och mycket just de värderingar som gjorde sig gällande i den kulturella, religiösa och sociala kontexten. Även om DDK är ett system som kontinuerligt uppdateras är systemet i grunden svårt och trögt att förändra (Weinberger 2007, ss. 46-57) Någon allmängiltig logisk ordning, eller det ”perfekta” kunskapsorganisatoriska systemet, finns inte, enligt Bowker och Star (Bowker & Star

1999, ss. 11-13, 319-326). David Weinberger håller med om detta och skriver följande, om DDK:

The Dewey Decimal Classification system can't be fixed because knowledge itself is unfixed. Knowledge is diverse, changing, imbued with the cultural values of the moment. (Weinberger 2007, s. 56)

Förutom att de kunskapsorganisatoriska systemen riskerar att befästa och föra vidare etiskt problematiska värderingar, ökar dessutom problemen med att sortera in, respektive återfinna trycksakerna, när de kategorier som erbjuds inte stämmer med den världsbild de låntagarna, eller ens de anställda själva, uppfattar som ”logisk”. Utan ”logik” krävs andra sätt att veta i vilken hylla ett eftersökt material ska sorteras in eller återfinnas. Här kan det handla om en förmåga att tänka sig in i hur de, som skapade klassifikationssystemet har tänkt, en förvärvad vetskap om vilka kategorier som rymmer vad, eller om nedskrivna riktlinjer. Ett ytterligare problem kan vara att system eller uppordningsprinciper också kan vara skapade av de biblioteksanställda själva, och således också är helt unika för de specifika samlingar de används på. Bibliotekarien måste alltså alltid översätta låntagarens förfrågan till ett tankemönster som hängt kvar från den tid då klassifikationssystemet först infördes. En fråga, som ställdes i min intervju med KB i Köpenhamn, är hur nya anställda ska kunna sätta sig in i kunskap som ibland endast finns inne i erfarna medarbetares huvud. (KB-DK 2017) Om en ny anställd plötsligt tvingas ta över, utan att kontinuerligt och under lång tid ha andra att fråga, är risken att kunskapen helt går förlorad, då det inte längre följer några logiska principer (Makepeace 1985, s. 181). Makepeace nämner dock svårigheten för bibliotek, eller privata samlare av stora mängder efemärt tryck, att hänga med i eventuella uppdateringar av universella system som DDK, då den gällande ordningen i samlingarna gång på gång skulle behöva ändras för att vara helt kompatibel med systemets uppgraderingar (Makepeace 1985, ss. 184-186) Ständiga ändringar i hyllordningen riskerar dock, enligt Lunds UB, endast att resultera i förvirring, varför biblioteket valt att prioritera kontinuitet, hellre än att försöka ändra anpassa systemen efter hand (UB 2017). Ett annat sätt att komma runt problemet är också att biblioteket istället strävar efter att löpande nedteckna och skapa tydliga hänvisningar, något som bland tas upp i min intervju med KB i Köpenhamn. (KB-DK)

5.4 Katalogisering

Andersen och Skouvig's foucauldianska analys av danska folkbibliotek, i början av 1900-talet, visar hur det, i den bibliotekskontexten, sker en uppdelning av böcker som av samhället och bibliotekarierna anses som ”library relevant” och ”library nonrelevant” (se kapitel 2.2 *Andersen och Skouvig's analys som mall*). Vidare cementeras olika genrens påstådda värde och inbördes hierarki ytterligare efter att biblioteken börjat tillämpa ett nytt klassifikationssystem som är svårt eller omöjligt att tillämpa på skönlitteratur. Facklitteraturens status som norm förstärks, enligt Andersen och Skouvig, i och med detta. (Andersen & Skouvig 2006, s. 307) En liknande uppdelning kan skönjas vid de svenska pliktbiblioteken och vid det danska. Här handlar det inte om en uppdelning av samlingarna i ”skönlitteratur” och ”facklitteratur”. Istället finns två andra huvudkategorier: ”katalogiserat material”, främst i form av böcker och tidskrifter, samt ”okatalogiserat”, i form av det som, på

dessa bibliotek, kallas vardagstryck eller småtryck. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) samlingar som ska katalogiseras struktureras upp, och görs sedan direkt sökbara i bibliotekskatalogen med hjälp av metadata. (Nylander 2015, s. 1)

Vad är då orsaken till att det efemära trycket istället, till största delen, förblir okatalogiserat? Samtliga nordiska bibliotek i min studie uppger att det främst är kostnadsfrågor som styr varför vissa typer av material hamnar i de katalogiserade samlingarna och andra inte. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) Att det just är samlingarna med, till största delen, efemärt tryck som blir utan de ekonomiska medel som möjliggör en mer omfattande katalogisering, kan bero på flera faktorer. Materialet kan, först och främst, anses svårt att foga in i de katalogsystem som är norm vid respektive bibliotek. Inte minst min informant på British Library påtalar hur problematiskt och tidskrävande katalogisering av efemärt tryck ofta är, och gör en jämförelse med handskrifter. Handskrifter är ofta dyra att köpa in men går snabbt att katalogisera. För efemärt tryck råder motsatsen. (BL 2017). De katalogsystem som finns vid biblioteken är traditionellt utformade för katalogisering av böcker, och möjligen tidskrifter, vilka för det mesta har ett enhetligt formspråk. Böcker har en titel, en författare eller en redaktör, ett utgivningsår och ett förlag. Periodika kännetecknas också av en titel och redaktionella uppgifter, och utöver det av en numrerad utgivning som sker löpande. Att beskriva innehållet i en bok eller en tidskrift är oftast förhållandevis enkelt med hjälp av sökord. I motsats till detta har vi så det efemära trycket som ofta saknar ovanstående typer av uppgifter helt. (Jönsson 2015, s. 5; McDowell 2013, ss. 34-49) Något alternativt katalogsystem som lämpar sig bättre för katalogisering av denna typ av trycksaker, tycks inte finnas vid något av pliktbiblioteken. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) Ytterligare orsaker till att katalogisering av denna typ av material inte prioriteras kan vara att samlingarna ofta gigantiska till omfattningen, (Halldin 2011, s. 46; Høeg Jacobsen et al. 2010, ss. 12-13; Jonsson 2007, ss. 192-194) eller möjligen att de är förhållandevis okända bland forskare och den breda allmänheten och att dessa trycksaker därför inte efterfrågas lika mycket som böcker och tidskrifter. Det kan också handla om att det efemära trycket, traditionellt, inte setts som ett biblioteksmaterial, att det ges lägre värde (Halldin 2011, s. 51) och att det rent av kan finnas ett ointresse bland bibliotekspersonal och chefer. Både Jönsson (2015) och McDowell (2013) nämner bibliotekariers stundtals kallsinniga eller ”uppgivna” attityd till efemärt tryck, då trycksakerna, i en bibliotekskontext, gärna uppfattas som problematiska. (Jönsson 2015, s. 5; McDowell 2013, ss. 34-36)

Är det då en nödvändighet att katalogisera materialet? Som vi sett i kapitel 5.3, om klassificering, innebär ”okatalogiserat” inte nödvändigtvis ”osynliggjort”. I Andersen och Skouvig's exempel handlar det i första hand om just *klassificerade*, och därmed användbara, respektive *oklassificerade*, och därmed oanvändbara, samlingar. I den bibliotekskontext jag undersöker är det däremot inte alls fråga om oklassificerade samlingar som är ”left to chaos” (Andersen & Skouvig 2006, s. 308). Dock bör *katalogisering* utgöra ännu ett steg upp på den hierarkiska skala som bestämmer ett biblioteksmaterials betydelse. Ett material som inte tvingas passera en katalogavdelning och denna avdelnings expertis kan därför också antas behäftas med ett lägre värde. Det kan därför här vara relevant att fråga sig vad som är hönan respektive ägget, vad gäller det efemära tryckets osynlighet i just *bibliotekskatalogen*, och bibliotekariers och potentiella låntagares syn på trycksakernas värde, samt låga

kunskap och kännedom om deras existens och forskningsvärde. Oavsett vad som lett till vad, tycks det dock finnas klara fördelar med att katalogisera biblioteksmaterial. Framförallt ger det en möjlighet att ytterligare öka tillgängligheten och att ”visa upp” delar av samlingarna för en bredare publik. KB skriver att ”samlingsposterna och den katalogisering som görs fungerar som skyltar in i samlingen” (KB-SE 2017, skriftliga svar 2017-03-09) Att katalogisering ökar utlån av efemärt tryck kan däremot vara svårt att belägga, då jag inte funnit någon statistik som kan visa på ett sådant samband. Lunds UB uppger dock att de upplever att antalet beställningar ökat på det vardagstrycksmaterial som, trots allt, synliggjorts i bibliotekets katalog (UB 2017). Ytterligare en god orsak att katalogisera samlingar av efemärt tryck, kan vara att katalogen erbjuder ett komplement till klassificering. I kapitel 5.3, visar jag att klassificeringssystem och hyllordningar alltid dras med begränsningar som kan osynliggöra material. Om en låntagare endast söker en trycksak efter utgivande företags namn, kan det exempelvis vara svårt att återfinna denna i en hyllordning som endast bygger på ämneskategorier. Då hyllstrukturen, vid samtliga nordiska pliktbibliotek jag tillfrågat, tycks ha blivit mindre detaljerad än tidigare och då kategorier ofta breddats (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) bör detta problem till viss del öka. Här tycks det finnas en stor fördel i att katalogisera materialet, då detta kan synliggöra aspekter som annars riskerar bli osynliggjorda. Genom katalogisering skapas ytterligare ingångar till att återfinna material. KB i Stockholm nämner hur katalogposterna ibland används just som ett hjälpmedel för att lättare hitta material, men också som en hjälp vid insortering av trycksaker som tycks svårplacerade. I det sistnämnda fallet fungerar KB:s katalog således också som ett facit, som kan ge en fingervisning om vilka kategorier olika företag och institutioner hittills har brukat sorteras in i. Denna användning av katalogen, som hjälp vid sortering, möjliggörs av att KB i Stockholm redan valt att katalogisera just företag och institutioner som breda samlingsposter, något jag kommer att återkomma till nedan. (KB-SE 2017)

Vardags- eller småtryckssamlingarna fortsätter att stå i motsats till de ”katalogiserade samlingarna”, trots att det, även i de förstnämnda, faktiskt finns material som görs sökbar i bibliotekskatalogen. Alla de tre nordiska pliktbiblioteken nämner stor efterfrågan på vissa materialtyper, samt en vilja från bibliotekets sida att synliggöra valda delar av samlingarna, som viktiga orsaker till att det trots allt satsas på viss katalogisering av efemärt tryck. Denna katalogisering är dock oftast på en mycket låg bibliografisk nivå. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) Bowker och Star nämner det faktum att kunskapsorganisatoriska system ofta kräver en omformning eller förenkling av verkligheten för att den sistnämnda ska passa att beskrivas i systemet. (Bowker & Star 1999; ss. 10-13) Detta bör inte minst gälla för en verklighet som ska passas in i ett system skapat för att beskriva en helt annan typ av verklighet, något som är fallet med bibliotekens katalogsystem, då dessa oftast inte alls är utformade för att beskriva efemärt tryck. Här finns två möjliga lösningar: antingen får den givna verkligheten omformas och förenklas oerhört mycket, eller så kan endast de delar av verkligheten som bäst stämmer överens med systemet, katalogiseras i det. Till följd av bristande ekonomiska, tids- och personalmässiga resurser och, å andra sidan, rigida katalogsystem väljs, mycket riktigt, endast ett ganska snävt urval av efemärt tryck ut för katalogisering. Både de två svenska pliktbiblioteken och det danska uppger att den mesta katalogiseringen av vardags- eller småtryck är inriktad på olika typer av periodika, just eftersom detta material har tydligare parametrar än annat efemärt tryck. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) En annan anledning till att det finns ett

fokus på periodika är, enligt informanterna, att hålla ihop bibliotekets totala samlingar. Skillnaderna mellan periodika i bibliotekens katalogiserade samlingar och den periodika som finns i vardags- eller småtryckssamlingarna kan ibland vara oerhört små. Det kan, som i det exempel Lunds UB gav, handla om två tidskrifter om samma hundras, där den enda skillnaden är att den katalogiserade är rikstäckande medan den som räknas som vardagstryck endast är tänkt att gälla en specifik region. Att katalogisera denna typ av seriella publikationer är således en relevant lösning, då det exempelvis inte finns någon logik för låntagarna att den ena tidskriften finns i katalogen medan den andra inte gör det. (UB 2017)

Periodika katalogiseras på alla de nordiska pliktbiblioteken jag studerat (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017) I skymundan hamnar dock många andra typer av trycksaker som också skulle behöva synliggöras men som ofta är mindre kompatibla med det katalogsystem som används. Det finns dock flera exempel på hur även annat material katalogiserats, trots avsaknad av tydliga metadata. KB i Stockholm är det, av de nordiska pliktbibliotek jag studerat, som i dagsläget tycks ha katalogiserat mest efemärt tryck. Exempelvis katalogiseras där företagstryck/affärstryck genom att samlingsposter på företagets respektive namn läggs ut i den nationella bibliotekskatalogen Libris (KB-SE 2017). Lunds UB uppger att det finns en vilja att göra något liknande även där, även om det ännu är oklart vilka typer av tryck som ska prioriteras (UB 2017). Värt att nämna är att min informant vid British Library påtalar att det, där, testats alternativa lösningar för att synliggöra material med svår använda metadata. Här har försök gjorts att digitalisera som komplement till katalogisering av svårkatalogiserat material och bilderna får således ”tala för sig själva”, då texten i dem gjorts sökbara med OCR-teknik. (BL 2017) Även i de fall då digitaliserade bilder tillgängliggörs krävs dock någon form av metadata (Dahlström 2011, ss. 99-100) något jag kommer att återkomma till i kapitel 5.5 *Digitalisering av efemärt tryck*.

Med samlingsposter finns möjligheten att synliggöra stora mängder material, trots dåligt anpassade katalogsystem. Vad gäller efemärt tryck, tycks just samlingsposter, vid samtliga bibliotek jag varit i kontakt med, vara den vanligaste formen för katalogisering. I praktiken innebär detta att en katalogpost får representera en större mängd material, vars gemensamma nämnare används som metadata. Varje enskild trycksak är således inte katalogiserad. Posten kan istället innehålla uppgifter så som ett företags- eller tidskriftsnamn, eller ett första tryckår. Under en sådan post återfinns sedan allt material som givits ut av det givna företaget, eller alla nummer biblioteket har av den givna tidskriften. Då mängden efemärt tryck är så omfattande skulle särkatalogisering av allt material i princip vara omöjligt. (KB-DK 2017; KB-SE 2017; UB 2017)

Samlingsposter är alltså en möjlig väg att synliggöra större delar av vardagstrycket. En relevant fråga här är dock huruvida dessa poster i sig osynliggör material. Trycksaker katalogiserade på dokumentnivå möjliggör direktbeställning på ett helt annat sätt än samlingsposter. Det är därför lätt att tro att det skulle vara enklare att synliggöra materialet, ju högre granularitet katalogiseringen har. Så tycks det dock inte behöva vara. Att ha materialet i samlingsposter har rent av fördelar, menar informanterna vid Lunds UB. De pekar på svårigheten för låntagaren att ”pricka in” exakt rätt metadata, som gör det möjligt att finna de enskilda dokumenten, samt att

dessa dessutom tas ur sin kontext då de katalogiseras, och därmed också beställs fram, vart och ett för sig. En samlingspost och ett referenssamtal skulle bidra till att låntagaren inte bara finner det dokument vederbörande söker, utan även andra relevanta, närbesläktade, dokument. (UB 2017) Min uppfattning är att detta exempelvis skulle gynna forskare som på så sätt kan hitta mer relevant material, vars existens de annars inte skulle känna till. Viktigt bör dock vara att denna beställningsordning framgår tydligt i katalogen, så att låntagaren inte luras att tro att de enskilda trycksakerna kan beställas direkt, och var och en för sig.

5.5 Digitalisering av efemärt tryck

Det finns idag en stor tilltro till digital teknik och till hur denna ska underlätta bibliotekens arbete. Digitalisering är en möjlighet som ofta diskuteras (Dahlström 2011; Dahlström, Hansson & Kjellman 2012; Fumerton 2013) Än så länge tycks omfattningen av digitalisering av efemärt tryck dock skifta mycket från pliktbibliotek till pliktbibliotek (KB-SE 2017; KB-DK 2017; UB 2017). Vid min intervju med UB i Lund framgår att det där hittills inte gjorts några digitaliseringar alls av vardagstryck, även om det i nuläget finns en plan för att digitalisera filmaffischer (UB 2017). I fallet med KB i Köpenhamn har en del digitaliseringar gjorts men det har också hänt att digitaliseringar påbörjats men senare fått avbrytas till följd av bristande resurser (KB-DK 2017). Av de nordiska pliktbiblioteken tycks KB i Stockholm vara det bibliotek som gjort flest digitaliseringar av vardagstryck och här sker också en kontinuerlig planering för kommande projekt. Sammanfattningsvis tycks dock relativt liten del av vardags- eller småtryckssamlingarna ha varit, eller planeras bli, aktuell för digitalisering vid de nordiska bibliotek som deltagit i min studie. Detta kan självfallet ha olika orsaker. I mina samtal med biblioteken nämns främst resursbrist. Digitalisering kostar både personal och pengar (Dahlström, Hansson & Kjellman 2012, s. 462; Ernst 2013, s. 81). Även ett stort bibliotek som British Library nämner att inga statliga bidrag avsätts till digitalisering och att efemärt tryck sällan digitaliserats vid biblioteket. Vid detta bibliotek finns uttalade riktlinjer för andra typer av trycksaker som ska digitaliseras men inte för det efemära trycket. För att kunna göra digitaliseringar tvingas biblioteket söka projektpengar. (BL 2017)

Förutom att själva tekniken och den tid det tar att digitalisera trycket kostar, kan det, till följd av copyrightlagstiftningen, också tillkomma andra kostnader. (Dahlström 2011, s. 104) Här handlar det om dubbla kostnader: dels att biblioteket kan behöva betala för rättigheterna till det tryck som ska digitaliseras men också en personalkostnad, då det ofta bör innebära mycket arbete att hitta vem som innehar denna upphovsrätt, något som inte alltid är självklart eller tydligt, till skillnad från i fallet med exempelvis böcker. (KB-SE 2017) Rent tekniskt krävs också en hel del svåra överväganden kring hur materialet ska digitaliseras, i vilken form, samt var och hur det i slutändan ska tillgängliggöras, något jag dock kommer att återkomma till längre fram i detta avsnitt.

Frågan om att digitalisera efemärt tryck eller inte, är alltså – än mer än klassificering och katalogisering – en fråga om ekonomi och personalresurser. Jag kan annars se många fördelar med att digitalisera detta material. En tanke är att efemärt tryck är ett material som har potential att locka de delar av allmänheten som inte är intresserade av bibliotekets övriga samlingar. Digitalisering bör då vara ett ypperligt sätt att nå ut

till dessa. Det finns potentiella låntagare som inte skulle beställa fram ett material eller avsätta tid för att studera det i en specialläsesal, men som mycket väl skulle ha glädje av materialet om det finns tillgängligt via webben. Digitaliserat material kan fungera som ett skyltfönster. Forskare vid lärosäten runt om i landet slipper dessutom, i bästa fall, åka långt för att få åtkomst till möjliga källmaterial och materialet kommer således till nytta på fler sätt än det annars skulle ha gjort. Detta förutsätter dock att den digitala filen skapats i ett lättillgängligt format och att den tillgängliggörs på ett sätt som är användarvänligt. Detta är dock inte alltid fallet vid digitalisering, något som jag också kommer att diskutera längre fram i detta kapitel (Dahlström 2011).

Då samlingarna med efemärt tryck är så pass omfattande vid svenska pliktbibliotek krävs dock att ett urval görs. Att digitalisera hela samlingar (och i former som dessutom verkligen är tillgängliga för användaren) skulle vara omöjligt med dagens tekniska och ekonomiska möjligheter. Hur har då biblioteken resonerat vad gäller urval, och vilka fördelar, respektive nackdelar, finns med dessa val? I fallet med British Library tycks valet av objekt som ska digitaliseras till stor del ha baserats på vad biblioteket själva önskar synliggöra och vad biblioteket ansett vara av stort forskningsvärde. (BL 2017) På de nordiska pliktbiblioteken ser det lite annorlunda ut, då digitalisering där oftare tycks styras av vad användarna själva efterfrågar eller frekvent beställer fram. Denna digitalisering sker både i form av enskilda trycksaker eller av mer omfattande material, så som katalogerna från Åhlén & Holm eller Daells Varehus. (KB-DK 2017; KB-SE 2017) Med ett användarstyrt urval tillgängliggörs alltså material som användaren/användarna redan känner till och som de således troligen också redan använder. Användarna får bättre tillgång till detta material, vilket såklart är bra. Risken med detta är dock att de, då de inte vet vad som finns i samlingarna som helhet, bara ber att få se samma saker om och om igen. Ett antagande är att det kan vara svårt för en användare att helt tänka utanför sin egen kunskapsram och beställa fram, för vederbörande, helt okänt material. Jag anser att biblioteksstyrt urval här kan vara en hjälp att bredda det utbud som tillgängliggörs och således också ge användarna möjlighet att finna, för dem, helt nytt material. I de fall då biblioteket själva istället är de som tar initiativ till tillgängliggörande av ett "angeläget" material, finns å andra sidan en risk att det som biblioteket anser intressant inte nödvändigtvis uppskattas lika mycket av användarna.

De olika anledningarna till att digitalisera material flyter dock inte sällan ihop vid de nordiska pliktbiblioteken. I vissa fall har det handlat om att visa teman som kan vara svåra för låntagarna att beställa fram, för att de kan finnas nämnda i många olika typer av trycksaker och i vitt skilda delar av samlingarna. I fallet med partiprogram och dansk design, har KB i Köpenhamn valt att hjälpa låntagarna att finna något som intresserar många, som biblioteket själva anser angeläget samt som är mycket svårt att återfinna för den som inte känner samlingarna väl. (KB-DK 2017)

Digitalisering kan vidare dock också vara ett sätt att skydda ett skört, och/eller ofta efterfrågat material från att förstöras. Även denna anledning sammanfaller ofta med de ovan nämnda. Filmaffischerna på Lunds UB är ett exempel på ett material som både är skört och har ett svårhanterligt format. De är samtidigt trycksaker som biblioteket själva vill synliggöra, och som också är, eller har potential att bli, mycket efterfrågade (UB 2017) På KB i Köpenhamn berättar min informant att Daells

Varehuskataloger varit oerhört populära men att de också är sköra. (KB-DK 2017) Detta kan kanske jämföras med Åhlén & Holm-katalogerna som kom upp i mitt samtal med KB i Stockholm. Även här har utlåningen varit frekvent och det ömtåliga materialet har tagit sådan skada att det på obestämd tid är spärrat för utlån, i väntan på digitalisering. Detta material är således i nuläget helt oåtkomligt för alla utom personer som, av KB:s bevarandeenhet, anses ha synnerligen goda skäl att se det. (KB-SE 2017) Synliggörande av ett material som är skört och som inte skulle tåla framplockning i alltför stor utsträckning är alltså en mycket viktig anledning till att prioritera vissa trycksaker för digitalisering. Min tanke är att detta över tid riskerar att bli fallet med många fler typer av efemärt tryck. Det faktum att dessa trycksaker ofta är tänkta vara aktuella endast för en kort tidsperiod, avspeglas inte sällan i bristande papperskvalitet. (Halldin 2011, s. 51; Makepeace 1985, s. 160) Ett urval av vilka delar av samlingar som ska bli aktuella för digitalisering kan alltså ske utifrån vad som anses värt att bevara eller ytterligare lyfta fram, men tyvärr kan det också ske bortval av potentiellt relevant material, utifrån faktorer så som copyrightrestriktioner och bristande ekonomi.

Lunds UB trycker särskilt på bibliotekets dubbla uppdrag: att både bevara och tillgängliggöra (UB 2017) och digitalisering bidrar alltså till att möjliggöra detta. Men hur ser det då ut med praktiken kring digitaliseringar och vilka fallgropar riskerar biblioteken att stöta på? Sätten att digitalisera efemärt tryck samt var det tillgängliggörs, och i vilket format, tycks skilja sig från projekt till projekt och från bibliotek till bibliotek. Hur digitaliseringarna ser ut är möjligen främst avhängigt av vilka tekniska och ekonomiska resurser som finns tillgängliga för ögonblicket, samt av vilket material som ska digitaliseras. Efemärt tryck är, som bekant, inte en enhetlig kategori. Då jag i min studie fått inse att det inte finns möjlighet att göra någon djupare analys av hur digitaliseringen av efemärt tryck går till i praktiken, vilka filformat och metoder för tillgängliggörande som används, eller hur åtkomligt slutresultatet är, kommer jag här endast att kunna diskutera digitalisering i högst generella termer. En mer riktad studie skulle behövas för att utröna de specifika problem och följder som är förenade med olika biblioteks respektive digitalisering av efemärt tryck.

Att digitalisera kräver många överväganden. Det är viktigt att fundera över vilken teknik som ska användas, i vilka format informationen ska sparas samt hur, var, och med vilka metadata, och eventuella kommentarer, resultatet ska tillgängliggöras. Här behöver biblioteket, enligt Dahlström, exempelvis ställa sig frågan huruvida det viktigaste är att resultatet blir grafiskt tilltalande eller om det viktiga är att det digitala formatet kommer att vara ett tag framöver, eftersom många av de finare lösningarna ofta blir utdaterade efter tämligen kort tid (Dahlström 2009, ss. 175-176). I fallet med Lunds UB, hävdar mina informanter att de filmaffischer som ska digitaliseras kommer att läggas upp i kulturarvsdatabasen Alvin, och att detta är resultatet av ett ”principbeslut”. Då KB i Stockholm redan digitaliserat just filmaffischer, finns också en önskan om att fortsätta på detta tema för att skapa en helhet. (UB 2017) Hur material och tillgänglighet påverkas av de tekniska lösningar som erbjuds i just Alvin, har jag inte kunnat utreda. Dock innebär rimligtvis all digitalisering en risk då tiderna förändras och med dem även de tekniker som finns att tillgå. Det är oftast omöjligt att förutspå vilka tekniska format som kommer att överleva eller rättare sagt - hur länge de kommer att överleva. På KB i Köpenhamn nämns bland annat risken att

information kan gå förlorad i konverteringen från ett format till ett annat (KB-DK 2017) något som stämmer med bra med Dahlströms, Hanssons och Kjellmans uppfattning (Dahlström, Hansson & Kjellman 2012, ss. 465-467).

Något som behöver tas upp här är också hur vissa typer av material redan idag, i praktiken, kan bli mindre tillgängliga just till följd av digitalisering. En risk copyrightlagstiftningen medför är att möjligheterna för användarna att ta del av ett digitaliserat material blir högst begränsade. Dahlström (2011) nämner exempelvis att tillgängligheten till filerna, och vad användarna får lov att göra med desamma, i många fall begränsas av copyrightrestriktioner. Om biblioteket exempelvis köpt rättigheterna till ett material kan det hända att materialet – om än i digital form – i själva verket fortfarande påtvingas omfattande begränsningar. Det kan handla om att användaren tvingas ”se men inte röra” eller att endast begränsade filformat kan tillgängliggöras (Dahlström 2011, ss. 104-106). Ett exempel från verkligheten kan hämtas från KB i Stockholm, som sedan 2014 digitaliserar sina dagstidningar. På hemsidan framgår dock att de dagstidningar som är yngre än 150 år, på grund av upphovsrättskyddet, bara kan läsas vid speciella sökstationer inne på KB. Låntagaren kan alltså endast se de digitala kopiorna om vederbörande rent fysiskt befinner sig i KB:s lokaler. (Kungl. Biblioteket 2014) Istället för att trycksaken, i sin nya digitala form, blir friare och mer lättåtkomlig, fortlever således de begränsningar som var gällande när dokumentet endast fanns i materiell form.

Digitalisering innebär vidare inte heller ett ”objektivt och neutralt” alternativ. Även här borde det vara viktigt för biblioteken att löpande dokumentera vad som görs, vilka resonemang som förs, hur tekniken påverkar bilderna osv., då detta är faktorer som i framtiden kommer att vara helt osynliga och därför inte heller avslöja att materialet gjorts om eller modifierats. En digital kopia är först och främst endast en tvådimensionell förenkling av verkligheten. Även om tryckets innehåll bevaras, och görs synligt, så blir föremålets materialitet osynliggjord i en digital kopia. Särskilt bibliotek (till skillnad från museer) glömmar lätt bort den materiella aspekten av de dokument de digitaliserar (Dahlström 2011, ss. 99-100; Dahlström, Hansson & Kjellman 2012, ss. 460-461, 466-467) Detta är en förlust, inte minst vad gäller det efemära trycket, där denna materialitet är en stor källa till kunskap om tryckhistoria. (Twyman 2008, ss. 31-40) Digitalisering är alltså inte en objektiv konvertering av en trycksak till ett nytt format. Dahlström menar snarare att biblioteken automatiskt blir medskapare till en helt ny typ av ”uppgraderade” dokument, snarare än att objektivt tillgängliggöra trycksaker som redan existerar. (Dahlström 2011, ss. 99-103, 105)

Någon form av metadata krävs också för att en bild utan text ska vara sökbar. Det handlar alltså även i detta fall om att tolkningar, kunskapsorganisationssystem och fiktiva kategorier, skapade i en specifik diskurs, fogas till de dokument som ska tillgängliggöras. Biblioteken är de som väljer vilka av trycksakernas egenskaper som ska lyftas fram och vilka som ska ignoreras. Oavsett vad som väljs resulterar valen i följder för användaren. För vissa potentiella användare är de till hjälp, men för andra kan de snarast hindra eller försvåra återfinnande eller förståelse av dokumentet. (Dahlström 2011, ss. 100-106; Dahlström, Hansson & Kjellman 2012) Fumerton (2013) redogör i sin text för ett digitaliseringsprojekt i vilket efemärt tryck i form av nedtecknade, och ofta illustrerade, ballader från 1600- och 1700-talet digitaliserats (Fumerton 2013). Fumerton menar att de som arbetar med projektet (som hon själv är

projektledare för) inbördes varit mycket oense när de försökt skapa sökord utifrån det de kunde se eller läsa i dokumenten. Hon nämner exempelvis att någon satte sökordet ”infant” där någon annan skrivit ”youth”. Vissa ville använda ”boy” och ”girl” på de bilder där de själva kunde ”se” att bilderna föreställt en pojke eller flicka, trots att det bland övriga fanns en oenighet rörande figurernas kön. (Fumerton 2013, s. 62) Här handlar det alltså om personliga tolkningar snarare än en objektivt beskriven verklighet. Inte heller en thesaurus med kontrollerad terminologi skulle här vara till hjälp. Något facit för vad bilderna ursprungligen var tänkta att beskriva finns inte och det finns heller inget facit för de referensramar en framtida användare kan tänkas söka bilderna utifrån. Även den kontext det digitaliserade objektet hamnar i (exempelvis KB i Stockholms digitaliserade affärstryck eller KB i Köpenhamns tematisk digitalisering av trycksaker innehållande ”dansk design”) är ett, för det enskilda dokumentet, nytt sammanhang. Objektet flyttas alltså från en kunskapsorganisatorisk kontext till en annan. (Dahlström, Hansson & Kjellman 2012, ss. 460-467) Dahlström, Hansson och Kjellman skriver: ”A consequence of this development is not just that the objects acquire new meanings, but also that they lose old ones.” (Dahlström, Hansson & Kjellman 2012, s. 466)

5.6 Slutdiskussion

Något som blivit tydligt i min studie, både genom tidigare forskning kring utomnordiska förhållanden, samt i intervjun med British Library, är att Sverige och Danmark är två av föregångsländerna i bevarandet och tillgängliggörandet av efemärt tryck. Av min undersökning framgår att Lunds UB och Kungliga Biblioteket i Stockholm bevarar allt material som pliktlagen uppmanar till bevarande av, även om mängden trycksaker som produceras idag är till synes obegränsad och de ekonomiska medlen är begränsade. Här finns omfattande och någorlunda kompletta samlingar, biblioteken arbetar (om än med knappa resurser) för att synlig- och tillgängliggöra materialet och samlingarna är, om än inte katalogiserade rakt igenom, så åtminstone strukturerade och möjliga att använda. Det finns också en pliktlagstiftning som omfattar efemärt tryck, även om den är i stort behov av omarbetning. Här är utmaningen snarast att regelbundet kunna revidera lagen för att den ständigt ska vara uppdaterad efter ett samhälle i snabb förändring, samt att kunna vidga uppfattningen om vad som hör hemma i en bibliotekssamling och vad som ska erkännas som en del av vårt kulturarv. På liknande sätt är det viktigt att det efemära trycket i sin helhet - ett tryck som har en potential att nå ut både till forskare och till en bredare allmänhet - tas på allvar och ges plats, både på pliktbiblioteken samt i en samhällelig debatt. En stor risk är annars att materialet helt enkelt bara ”tas för givet” och att dess värde glöms bort. I Storbritannien rör det senare förhållandet det efemära trycket i sin helhet, då detta inte alls omfattas av den brittiska motsvarigheten till vår pliktlagstiftning, även om British Library bevarar mindre specialsamlingar. I det brittiska kulturarvet bildas alltså en lucka som är enorm och aldrig kommer att vara möjlig att reparera. Böcker och tidskrifter är lättare att ersätta, men de trycksaker som omfattas av begreppet ”efemärt tryck” är oftast omöjliga att i efterhand få tag på. Det är därmed också omöjligt att veta vad vi *kunde ha haft*. (Twyman 2008, ss. 19-21)

Den uppgift de svenska pliktbiblioteken har är att bevara vårt kulturarv men också att tillgängliggöra det. Grunden för ett fungerande tillgängliggörande av det tryckta efemära kulturarvet är först och främst välstrukturerade samlingar – något som också

till största delen tycks finnas. Även här finns dock utmaningar. Det har länge funnits en tanke om att den digitala tekniken skulle utkonkurrera de fysiska trycksakerna men så tycks inte ha blivit fallet. Istället fortsätter tryckerierna att producera enorma mängder material och i allt mer diversifierad form. Förutom en ändring av pliktlagen kommer även biblioteken att behöva anpassa sig efter detta, då det troligtvis också kommer att bli allt svårare att passa in de nya personaliserade trycksakerna i de givna klassifikations- och katalogsystem som finns idag. Vi lever också i en tid där företag slås ihop, där samarbeten över företags- och organisationsgränser blir allt vanligare och där många olika typer av produkter och tjänster produceras av samma utgivare. Ett perfekt klassificeringssystem finns inte men noggrann dokumentation skulle kunna vara en lösning på många problem. Samlingarna och arbetet med dessa måste vara transparent och följa någon sorts nedskrivna regler, så att nya medarbetare kan förstå och ta vid där tidigare slutat, utan att först behöva år av introduktion för att överta så kallad "dold kunskap".

En svårighet för de svenska pliktbiblioteken idag är, som jag ser det, att nå ut till människor utanför biblioteken, eller rent av även till medarbetare inom samma institution. Något som också kan behöva diskuteras är huruvida potentiella låntagare vet vad det material de omges av dagligen döps till på biblioteket. Är det en självklarhet för människor att "vardagstryck", "småtryck" eller "efemärt tryck" är detsamma som de trycksaker de känner under namn som "reklam", "årsredovisningar" eller "skolkataloger"? Skulle biblioteken vinna på att göra andra uppdelningar av samlingarna eller presentera dem på andra sätt? Försök att synliggöra efemärt tryck görs, som vi sett, genom bland annat utställningar, synlighet på sociala media och utgivning av böcker. Detta har stor betydelse då pliktbiblioteken på detta sätt också sänder ut signalen att den här typen av trycksaker är lika viktiga, och intressanta, som boksamlingarna. Att intresse finns blir tydligt, inte minst i fallen med Daells Varehuskataloger och Åhlén & Holm-katalogerna. I *Alle Tidens Tryk*, nämns att Småtryckssamlingen vid Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn under ett år, i början av 90-talet, behövde stängas på grund av en omstrukturering. Detta resulterade i ett "ramaskri" från låntagarna och det fick införas specialbestämmelser så att forskare fick möjlighet att söka dispens för att få se materialet ändå – allt för att viktiga forskningsprojekt skulle kunna fortsätta enligt planen (Høeg Jacobsen et al. 2010). Konsten är dock att sprida budskapet till fler, än de som redan använder samlingarna, och också att visa att mer material finns, än det som redan är allmänt känt. Inte minst behöver de svenska pliktbiblioteken bli ännu bättre på att nå ut till studenter och forskare, kanske i samarbete med universitet, eller genom utbildningar och kurser. Detta görs redan vid Lunds UB men kanske behövs ännu mer sådan verksamhet – och riktat till fler fakulteter, institutioner och skolor.

Budskapet om det efemära trycket sprids också via bibliotekskataloger och webbsidor med digitala återgivningar av trycksakerna. Vad gäller digitalisering är detta en, än så länge, dyr lösning men i det fall den kan användas ger den möjlighet till ett synliggörande som är svårt att åstadkomma på annat sätt. Som hjälp för att skydda ömtåligt och efterfrågat material är digitaliseringen också en oslagbar hjälp. Att digitalisera stora mängder efemärt tryck är dock, för de svenska pliktbiblioteken, fortfarande en utopi. En annan tendens som tycks finnas är dock att utlån av efemärt tryck ser ut att gå upp när materialet katalogiserat och läggs upp i en bibliotekskatalog och således också blir synligt. Förutom att trycket görs synligt för människor utanför

pliktbiblioteken finns en hel del fördelar med just katalogisering. Mitt antagande är att ökade resurser till just katalogisering av materialet inte bara skulle höja lånefrekvensen och göra trycksakerna ännu lättare att återfinna, utan att det också skulle höja materialets ”värde”, både i bibliotekets egna ögon och i omvärldens.

Efter att ha undersökt förhållandena vid svenska pliktbibliotek, samt haft möjlighet att i mindre skala jämföra med utlandet, finns det sammanfattningsvis mycket att diskutera kring vilka luckor som kan uppstå i arbetet med efemärt tryck. Ett försök har nu gjorts att kartlägga var riskerna finns. En förhoppning är att denna studie ska kunna ge en bra grund för vidare studier i ämnet. Ett exempel på något essentiellt som skulle vara relevant att undersöka, är vad som händer när vår svenska PUL-lagstiftning, nästa år (2018), omvandlas till ett, av EU framtaget, nytt regelverk för behandling av personuppgifter (Datainspektionen 2017). Då en hel del efemärt tryck kan innehålla just personuppgifter är det möjligt att detta skifte kommer att medföra stora förändringar, gällande bibliotekens möjligheter att tillgängliggöra detta material. Den forskning som nu bör ta vid, kan lämpligtvis gå på djupet kring hur sådana fallgropar påverkar och kan undvikas men även hur användarna ser på samlingarna av efemärt tryck eller vilka ytterligare möjligheter till synliggörande som faktiskt finns. En mängd frågor återstår att studera och diskutera. Jag hoppas också att min uppsats kan leda till en vidare debatt kring hur vi, i Sverige, bäst ska förvalta det unika tryckta kulturarv som vi - till skillnad från många andra länder i världen - trots allt har.

Tack

Sist men inte minst vill jag passa på att tacka alla som gjort det möjligt för mig att skriva den här uppsatsen. Först och främst ett varmt tack till min handledare **Eva Nylander** samt till mina informanter: **Catarina Nordling**, **Josefina Hård** och **Carina Broman**, bibliotekarier vid Enheten för Vardagstryck, Kungl. Biblioteket i Stockholm. **Gertrud Berger**, VA Förvärv, stf. avd. chef Samlingar och **Mats Larsson**, bibliotekarie, Sektionen för Vardagstryck vid Universitetsbiblioteket i Lund. **Therese Høeg Jacobsen**, bibliotekarie vid Småtrykssamlingen på det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn samt **Kristian Jensen**, Head of Collections, British Library.

Ett tack går även till de som, under uppsatsarbetets gång, hjälpt mig med kontakter och expertkunskap. Här ska nämnas **Boel Larsson**, Programansvarig pliktfrågor, Ledningsstöd, Kungl. biblioteket i Stockholm; **Kristina Lundblad**, docent, universitetslektor, Avdelningen för bokhistoria, Institutionen för kulturvetenskaper, LUX, Lunds Universitet; **Tobias Idberg**, VA Handskrifter och specialsamlingar, Universitetsbiblioteket i Lund; **Henrik Bylund**, Enhetschef Avdelningen för fysiska samlingar, Enheten för Vardagstryck, Kungl. Biblioteket i Stockholm; **Göran Konstenius**, Verksamhetsutredare, Kungl. Biblioteket i Stockholm samt **Bruno Sagna**, Deputy Director for International Relations, International Affairs Division, Bibliothèque nationale de France. Ett tack går här också till deltagarna vid Nordiskt Småtrycksmöte i Köpenhamn våren 2017 samt till personalen på Sektionen för Vardagstryck på Universitetsbiblioteket i Lund.

Till sist vill jag även tacka min familj och mina vänner som verkligen stöttat mig under den här våren.

Käll- och litteraturförteckning

BL 2017:

British Library; Kristian Jensen, Head of Collections
Intervju på Universitetsbiblioteket i Lund 2017-02-16
Uppföljning via mail 2017-05-22

KB-DK 2017:

Det Kongelige Bibliotek; Therese Høeg Jacobsen, bibliotekarie, Småtrykssamlingen
Intervju på Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn samt anteckningar 2017-02-27
Uppföljning via mail 2017-05-08; 2017-08-08

KB-SE 2017:

Kungl. Biblioteket; Josefina Hård, bibliotekarie, Enheten för Vardagstryck, Carina Broman, bibliotekarie, Enheten för Vardagstryck, Catarina Nordling, bibliotekarie
Enheten för Vardagstryck
Skriftliga svar 2017-03-09
Intervju via Skype, samt anteckningar 2017-03-14
Uppföljning via mail 2017-05-12; 2017-05-15

UB 2017:

Universitetsbiblioteket i Lund; Gertrud Berger, VA Förvärv, stf. avd. chef
Samlingar, Mats Larsson, bibliotekarie, Sektionen för Vardagstryck
Skriftliga svar 2017-02-24
Intervju på Universitetsbiblioteket i Lund, samt anteckningar 2017-03-01
Uppföljning via mail 2017-05-15; 2017-08-07, 2017-08-11

Altermatt, R. & Hilton, A. (2012). Hidden Collections within Hidden Collections: Providing Access to Printed Ephemera. *The American Archivist*, 75 (1), ss. 171-194. DOI: <https://doi.org/10.17723/aarc.75.1.6538724k51441161>

Andersen, J. & Skouvig, L. (2006). Knowledge Organization: A Sociohistorical Analysis and Critique. *The Library Quarterly*, 76 (3), ss. 300-322. DOI: <https://doi.org/10.1086/511139>

Bowker, G. C. & Star, L. S. (1999). *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, MA: MIT Press.

British Library (2017a). *About us. History of the British Library*. <http://www.bl.uk/aboutus/quickinfo/facts/history/> [2017-02-20]

- British Library (2017b). *About us. Introduction to legal deposit*.
<https://www.bl.uk/aboutus/legaldeposit/introduction/index.html> [2017-02-20]
- Callaghan, H. (2013). Electronic ephemera: collection, storage and access in Tate Library. *Art Libraries Journal*, 38 (1), ss. 27-31. DOI:
<https://doi.org/10.1017/S0307472200017843>
- Clinton, A. (1981). *Printed ephemera: collection, organisation and access*. London: Bingley.
- Dahlström, M, Hansson, J & Kjellman, U. (2012). As we may digitize – Institutions and Documents Reconfigured. *LIBER Quarterly*, 21(3-4), ss. 455-474. DOI:
<http://doi.org/10.18352/lq.8036>
- Dahlström, M, (2009). Kritisk digitalisering -en ny strategi? I Lund, N. D. (red.) *Digital Formidling af kulturarv*. Köpenhamn: Multivers, ss. 171-191.
- Datainspektionen (2017). *Dataskyddsreformen*.
<http://www.datainspektionen.se/lagar-och-regler/eus-dataskyddsreform/> [2017-08-18]
- Det Kongelige Bibliotek (2017a). *Historie*.
<http://www.kb.dk/da/kb/historie/index.html> [2017-08-07]
- Det Kongelige Bibliotek (2017b). *Småtrykssamlingen*.
<http://www.kb.dk/da/nb/samling/smtr/index.html> [2017-02-27]
- Eriksson-Zetterquist, U. & Ahrne, G. (2011). Intervjuer. I Sterner, Å. & Ljunggren, M. (red.), *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber AB, ss. 36-57.
- Foucault, M. (2002). *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv förlag.
- Ernst, W. (2008). *Sorlet från arkiven. Ordning ur oordning*. Göteborg: Glänta Produktion.
- Ernst, W. (2013). *Digital memory and the archive*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Fumerton, P. (2013). Digitizing ephemera and its discontents: EBBA's quest to capture the Protean Broadside Ballad. I Murphy, K. & O'Driscoll, S. (red.). *Studies in Ephemera: Text and Image in Eighteenth-Century Print*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- Furtenbach, P. (2009). *Priskuranten - en resa i tiden: Priskuranter i Kungl. biblioteket, Uppsala universitetsbibliotek och Nordiska museets bibliotek*. Masteruppsats, Institutionen för ABM, Biblioteks- & informationsvetenskap. Uppsala: Uppsala universitet. URN:
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Auu%3Adiva-155519>

Halldin, O. (2011). Det efemära trycket. *Biblis: Tidskrift För Bokhistoria, Bibliografi, Bokhantverk, Samlande*, 54, ss. 45-54.

Håkansson, H. & Nilsson Nylander, E. (red.) (2007). *Här får intet arbete utföras. Universitetsbiblioteket 100 år på Helgonabacken*. Lund: Universitetsbiblioteket i Lund.

Høeg Jacobsen, T., Mortensen, S. B., Smith, A-M. & Tjørnelund Thomsen, R. (red.) (2010). *Alle tiders tryk: småtrykssamlingen i Det Kongelige Bibliotek*. Köpenhamn: Det Kongelige Bibliotek.

Jones, B. M. (2004). Hidden collections, scholarly barriers: creating access to unprocessed special collections materials in America's research libraries. *RBM: A Journal Of Rare Books, Manuscripts, & Cultural Heritage*, 5(2), ss. 88-105. DOI: <https://doi.org/10.5860/rbm.5.2.230>

Jonsson, G. (2007). En kär plikt. Det nationella reservexemplaret och Universitetsbiblioteket i Lund. I Håkansson, H. & Nilsson Nylander, E. (red.) *Här får intet arbete utföras. Universitetsbiblioteket 100 år på Helgonabacken*. Lund: Universitetsbiblioteket i Lund, ss. 189-200.

Jönsson, D. E. (2015). Vardagstryck: Samtidens avtryck – Samtidens avspegling. I Universitetsbiblioteket i Lund. *Var dags tryck. Utställning på Universitetsbiblioteket i Lund*, 17 apr. 2015- 12 feb. 2016. Universitetsbibliotekets utställningskatalog nr 70. Lund: Lunds Universitet, ss. 4-12.

Kungl. biblioteket. (2001). *Ephemera - det okända trycket: en utställning av okatalogiserat tryck på Kungl. Biblioteket*. 14 juni-15 sept. 2001. Stockholm: Kungl. Biblioteket.

Kungl. Biblioteket (2010). *Det här ska skickas in... Här följer ett urval av de kategorier omfattas av lagen*. <http://www.kb.se/plikt/tryck/tryck/> [2017-04-15]

Kungl. Biblioteket (2014). *Ny söktjänst för digitaliserade dagsidningar*. <http://www.kb.se/aktuellt/nyheter/2014/Ny-soktjanst-for-digitaliserade-dagstidningar-/> [2017-05-12]

Kungl. Biblioteket (2016a). *Fri information för framtida kunskap. Kungl. bibliotekets underlag till regeringens forskningspolitiska proposition 2016*. http://www.kb.se/Dokument/Aktuellt/KBs%20underlag%20till%20forskningspropositionen_dnr%201.4.1-2015-270.pdf [2017-04-15]

Kungl. Biblioteket (2016b). *Kungliga Bibliotekets historia*. <http://www.kb.se/om/verksamhet/historik/> [2017-05-29]

Larsson, B. (2011). Från censurinstrument till stöd för forskningen och den svenska kulturens bevarande. Den svenska pliktexemplarslagstiftningens betydelse för samhällets framsteg och identitet. *Biblis: Tidskrift För Bokhistoria, Bibliografi, Bokhantverk, Samlande*. 55, ss. 29-43.

Larsson, G. (2001). Affärstrycket i Kungl. bibliotekets okatalogiserade samling. Kungl. Biblioteket. *Ephemera - det okända trycket: en utställning av okatalogiserat tryck på Kungl. Biblioteket*. 14 juni-15 sept. 2001. Stockholm: Kungl. Biblioteket, ss. 19-32.

Lewis, J. (1976). *Collecting printed ephemera*. London: Studio Vista.

Lindqvist, S. (2001). Kontinenten i papperskorgen. I Kungl. Biblioteket. *Ephemera - det okända trycket: en utställning av okatalogiserat tryck på Kungl. Biblioteket*. 14 juni-15 sept. 2001. Stockholm: Kungl. Biblioteket, ss. 5-8.

Lund, N. D. (red.) (2009). *Digital Formidling af kulturarv*. Köpenhamn: Multivers.

Länsstyrelsen Stockholm (2017). *Sveriges nationella minoriteter*.
<http://www.lansstyrelsen.se/Stockholm/Sv/manniska-och-samhalle/nationella-minoriteter/Pages/default.aspx> [2017-04-25]

Makepeace, Chris E. (1985). *Ephemera: a book on its collection, conservation and use*. Aldershot: Gower.

Markhouss, M. (2001). Okatalogiserat tryck på Kungl. biblioteket. I Kungl. biblioteket. (2001). *Ephemera - det okända trycket: en utställning av okatalogiserat tryck på Kungl. Biblioteket*. 14 juni-15 sept. 2001. Stockholm: Kungl. Biblioteket, ss. 11-17.

McDowell, P. (2013). Of grubbs and other insects: constructing the categories of "ephemera" and "literature" in eighteenth-century British writing. I Murphy, K. & O'Driscoll, S. (red.). *Studies in Ephemera: Text and Image in Eighteenth-Century Print*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.

Murphy, Kevin & O'Driscoll, Sally (red.) (2013). *Studies in Ephemera: Text and Image in Eighteenth-Century Print*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press.

Nylander, E. (2015). Kom, se och ni faller i största förvåning! I Universitetsbiblioteket i Lund. *Var dags tryck. Utställning på Universitetsbiblioteket i Lund*, 17 apr. 2015- 12 feb. 2016. Universitetsbibliotekets utställningskatalog nr 70. Lund: Lunds Universitet, ss. 1-3.

Raine, H. (2008). From Here to Ephemerality: Fugitive Sources in Libraries, Archives, and Museums: The 48th Annual RBMS Preconference. *RBM: A Journal Of Rare Books, Manuscripts, & Cultural Heritage*, 9 (1), ss. 14-17. DOI: <https://doi.org/10.5860/rbm.9.1.293>

Rasch, M. (2011). Efemera och småtryck. *Biblis: Tidskrift För Bokhistoria, Bibliografi, Bokhantverk, Samlande*, 54, ss. 55-61.

Rickards, M. (2000): *The Encyclopedia of ephemera: a guide to the fragmentary documents of everyday life for the collector, curator and historian*. London: British Library.

Rickards, M. (1988): *Collecting printed ephemera*. Oxford: Phaidon, Christie's Limited.

Sterner, Å. & Ljunggren, M. (red.) (2011) *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber AB.

SFS 1993:1392. *Lagen om pliktexemplar av dokument*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Taylor, A. G. & Joudrey D. N. (2009). *Organization of Information*. 3e uppl. Westport, Conn: Libraries Unlimited.

Twyman, M. (2008). The Long-Term Significance of Printed Ephemera. *RBM: A Journal Of Rare Books, Manuscripts, & Cultural Heritage*, 9 (1), ss. 19-57. DOI: <https://doi.org/10.5860/rbm.9.1.294>

Universitetsbiblioteket i Lund (2015). *Var dags tryck. Utställning på Universitetsbiblioteket i Lund*, 17 apr. 2015- 12 feb. 2016. Universitetsbibliotekets utställningskatalog nr 70. Lund: Lunds Universitet.

Universitetsbiblioteket i Lund (2017). *Historia*. <http://www.ub.lu.se/om-ub/historia> [2017-05-29]

Weinberger, D. (2007). *Everything is miscellaneous. The power of the new digital disorder*. New York: Times Books.

Bilaga 1: Intervjuschemat

Frågor inför intervju [bibliotekets namn]

1. Hur definierar [bibliotekets namn] efemärt material?
2. Vilka typer av efemärt tryck säger sig [bibliotekets namn] vilja bevara? Med andra ord: vad finns det för *kronologiska*, *geografiska*, *materialmässiga* och/eller *moraliska* ramar/gränser (se förklaring nedan) för vad som bevaras?

Med *kronologiska ramar/gränser* menas i denna undersökning exempelvis material tryckt inom, eller utanför, vissa givna tidsramar.

Med *geografiska ramar/gränser* menas i denna undersökning exempelvis material tryckt innanför, eller utanför, vissa givna geografiska gränser.

Med *materialmässiga ramar/gränser* menas i denna undersökning gränser för trycksakernas typ eller storlek, exempelvis "vykort" eller "folioformat".

Med *moraliska ramar/gränser* menas i denna undersökning gränser för vilket material som anses moraliskt och etiskt rimligt för biblioteket att bevara. Samlar biblioteket exempelvis på tryck med olika typer av innehåll som i dagens samhälle anses som kontroversiellt och/eller olagligt?

3. Vilka grupper av efemärt tryck faller i nuläget utanför [bibliotekets namn]s ramar för bevarande, dvs. utanför eventuella kronologiska, geografiska, materialmässiga och moraliska gränser? Ge exempel på så många typer av material som möjligt.

- 4a. Vilka typer av efemärt tryck katalogiseras i nuläget vid [bibliotekets namn]?
- 4b. På vilket sätt katalogiseras detta material? (I vilken katalog, på vilken detaljnivå etc?)

4c. Finns det någon särskild anledning till att just ovanstående material katalogiseras?

4d. Finns det någon särskild anledning till att materialet katalogiseras på det ovan beskrivna sättet?

- 5a. Vilka typer av efemärt tryck digitaliseras i nuläget vid [bibliotekets namn]?

5b. På vilket sätt digitaliseras detta material?

5c. Finns det någon särskild anledning till att just ovanstående material digitaliseras?

5d. Finns det någon särskild anledning till att materialet digitaliseras på det ovan beskrivna sättet?

6. Finns det skriftliga rutiner för vilka typer av efemärt tryck som ska a. bevaras, b. katalogiseras, c. digitaliseras vid [bibliotekets namn]?

7. Finns det något mer/annat som ni gärna vill framhålla eller kommentera vad gäller [bibliotekets namn]s hantering av det efemära trycket?

